

CSIHA KÁLMÁN

Fény a rácsonkon

BÖRTÖNÉVEK VALLOMÁSA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

CSIHA KÁLMÁN
FÉNY A RÁCSOKON

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A BORÍTÓ
PAP KLÁRA
MUNKÁJA

ALAPKIADÁS
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA, BUDAPEST 1992

Készült a Kálvin János Kiadó szíves hozzájárulásával

A NYOMÁS ÉS KÖTÉS A REFORMÁTUS EGYHÁZ
MISZTÓTFALUSI SAJTÓKÖZPONTJÁNAK NYOMDÁJÁBAN KÉSZÜLT.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

CSIHA KÁLMÁN

FÉNY A RÁCSOKON

(BÖRTÖNÉVEK VALLOMÁSA)

KIADJA AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
KOLOZSVÁR 1993

[Erdélyi Magyar Adatbank]

*KISLÁNYOMNAK
ÉS
FELESÉGEMNEK*

BEVEZETÉS

Életem a rácsok és fények világa volt. A rácsoké, amelyek a földből nőttek, s amelyeket gyűlöletből, haszonlesésből, lélekárulásból, hiszékeny emberek félrevezetéséből, megfélemlítéséből ácsolt egy magát egyedül megmentőnek nevező ideológia. A rácsoké, amelyek a Keleten előre elkészített sablon szerint nemcsak börtönajtókat zártak le, hanem országokat tettek börtönné. A rácsoké, amelyeknek az volt a hivatásuk, hogy átnőjenek időn és lelkeken s engedelmes fogollyá tegyék a térben szabadon mozgó embereket is. A rácsoké, amelyek hivatva voltak Isten helyett megítélni „a szív rejtett indulatait” is, amelyek behatoltak az otthonokba s növekvő hegyükre tűzték az agy szürkeállományát, s ha kellett, a kivégzett lelkiismeret utolsó cafatait is. Az apokaliptikus veres ló világa volt ez, „s aki azon üle, megadaték annak, hogy a békességet elvegye a földről, és hogy az emberek egymást öljék, s adaték annak egy nagy kard” (Jel 6,4). Amit leírok, az ennek a nagy kardnak az árnyékában játszódott le.

De életem a fények világa is volt. A fényé, ami egy szép gyermekkor emlékéből most is visszasüt. A fényé, ami ajándékképpen hullt egy családra, ahol hittek Istenben, az örök életet szerző Jézusban. A fényé, amely sötét napokban a lelkembe költözött elvehetetlenül és kizárhatatlanul, amely széppé tett egy szegény küzdelmes ifjúkort, amely a legsötétebb börtönrácsokon is áttündökölt.

A rácsok a földből nőttek, a fény az égből jött. A magasság, a hatalom, a tiszta jóság s az örök új erő: Isten volt benne. A rácsok világában ez a fény mentett meg, nem engedte átnőni a rácsokat a lelkemen. Ezért, bár a fogságom történetét írom, be kell vallanom, hogy valójában soha nem éreztem magam fogolynak. Mert fogollyá nem az lesz, akit rácsok mögé zárnak, hanem akinek átnőnek a lelkén a rácsok. De aki tudja, hogy van valaki, aki minden rácsnál hatalmasabb, és hozzá kötődik és Tőle kap erőt, azt fogollyá tenni nem lehet soha.

Az Ó rácsok felett tündöklő csodáiról szeretnék írni ebben a könyvben.

I.

Majdnem lekéstük a vonatot. Édesanyám már csak az utolsó vagon lépcsőjére tudott fellépni, s onnan integetett vissza nekem. Különös érzés kerített hatalmába. A vonattal távolodó alakját most is látom magam előtt. Vannak képek, amelyek a lélek mélyére fényképeződnek, kitörölhetetlenül. Az örök életbe átvitt album lesz ez. Édesanyámról őrzök pár ilyen képet. Úgy éreztem ott a nagyváradai állomáson, hogy ezt a képet nagyon meg kell őriznem, mert sohasem látom többé. 1949 tél vége volt. Másnap megjelent az újságban a földbirtokok államosításáról szóló törvény, s hallottam, hogy éjszaka mindazokat a volt földbirtokosokat, akiknek a háború után 50 hektárt visszaadtak, most ismeretlen helyre deportálták. Mire Édesanyám hazaért, már nem volt család, a tanya, a Barantó s egy régi élet végérvényesen elsüllyedt, mint Atlantisz, amiről csak a mondák beszélnek. Ott nőtem fel a szőlővel, erdővel betelepített homokdombok lágy ölelésében (Édesapám telepítette mind a terméketlen talajra), ahol katonásdít játszottunk a béresgyermekkel, várat csináltunk az erdőben, s Édesanyám mint legfőbb hadúr elé vonultunk fel, hogy tésztát és édességet kapjunk. Ott tanultam meg szőrén, majd nyereggel megülni a lovat, kaszálni harmatos fűvet, s lelkemben Sárospatak, Debrecen, Mihályfalva, Zilah iskoláinak ízét melengetve, szembeindulni a változó világgal. Édesanyám érezte, hogy jönni fog ez a nap. Amikor az első világháború után mint fiatal házások az újonnan épült házba beköltöztek, azt álmodta, hogy éjszaka teherautós katonák rájuk törtek (akkor még ritka volt a teherautó) és elhurcolták őket. Mindig félt, hogy ez egyszer be fog következni. S most pontosan így is történt, csak azzal a különbséggel, hogy Ő akkor nálam, a váradai diáknál volt látogatóban. Éppen lázas, beteg, fekvő nagyanyám, a nálam három évvel idősebb bátyám, tizenkét évvel fiatalabb, hétéves öcsém és Édesapám volt otthon. Huszonöt kilót lehetett összecsomagolni, de csak ételmet s ruhát — ékszeret vagy értékes dolgot nem. Nem tudták, hová viszik őket: a bör-

tönbe, Szibériába — kivégezni? A jobb ruhadarabokat a katonák visszadobták: nem kell! Csak a nálunk szolgáló Barát Zsuzsika tudott titokban odadobni egy-egy kabátot vagy cipőt. Ő is kikapott érte. Érmihályfalván, a határmenti kisvároson a rémület lett úrrá. Édesanyám a miliciára ment, jelentkezett, s kérte: vigyék családjá után. Ami élelmet tudott összeszedni, azt felpakolta, s a szuronyos csendőr kíséretében felült a vonatra, a család után.

Csíkszeredára kerültek, kényszerlakhelyre. Édesanyám soha nem jött onnan vissza. Még az esküvőnkre sem engedték el őket. A taplociai római katolikus temető adott neki otthont, a gályarab őstől származó nagyanyám testének és Édesanyámnak is. Megérte a kiszabaduláson, de Barantóra soha vissza nem mehetett. 1972 februárjában, csontrepesztő kegyetlen hideg csiki télben temettük, s pár évvel később hoztunk Édesapámmal maréknyi földet Barantóról, a kis szőlődomb aljáról, ahol valamikor az általuk telepített tőkék között kihagyták leendő sírjuk helyét. Buldózerekkel tolták szét azóta ott a dombot, sírhelynek, szőlőnek nyoma sincs már. De Édesanyám magával vitte Barantót. Az otthont. A legszegényesebben, a legegyszerűbb asztalt ha megterítette, azt a tisztaság s a béke illata járta át. Mert vannak otthonromboló és otthonteremtő emberek. Ő otthonteremtő ember volt. Pedig akkor nehéz volt az otthon. A terítés is. Eljött a nap, amikor minden hazulról hozott dolog elfogyott. Csak Ő tudta, hogy estére nincs mit adjon enni. De azért megtérített, és félrehúzódott imádkozni. Elmondta Istennek, hogy nincsen semmink s vacsorát kell adnia, „beteg az édesanyám, s nem érti meg a kisgyermekem”. Kopogtatnak az ajtón. Kedves ismeretlen székely: „Ne haragudjanak, nem akarjuk megsérteni a családot, de tudjuk, messziről jöttek. Mi disznót öltünk s áthoztunk egy disznótoros vacsorát. Fogadják el.” Kenyértől borig minden volt, s tálat lehetett tenni a megterített asztalra. — Isten imádságot meghallgató Isten.

II.

Amikor az utolsó 25 banisom leasett, nem hajoltam utána. Egy koldusnak, ha megtalálja, hátha jó lesz, rajtam már úgysem segített. A szívemben nem volt semmi szomorúság, semmi félelem. Szüleim elérhetetlen messzeségben voltak, nekem oda elmennem nem volt szabad, mert akkor engem is ott tartottak volna s vége lett volna az iskolának. (Később látogattam meg őket titokban, éjszaka kapaszkodva fel a fagyos Szentlélek utca emelkedőjén, ajándékkal elesve a síkos járdán, csendben bukdácsolva a régi gyakorlótér gödre között az azóta már lebontott régi faházig.)

A hátamnál egy szülői segítség nélkül eltöltött fél iskolai év volt, amit szüleim elvitele után a kedves Sarkadi családnál töltöttem (itt voltam kintlakásban, miután a Kálvineumot, a református internátust álmamosították — s ha jól emlékszem pártszékháznak rendezték be —; ők az iskolai év végéig ingyen vállaltak). Jól megfigyeltem az ajtókat, a kerti kökerítést, hogyha keresnek, hogy elfogjanak, legyen hol menekülnöm. Ide küldött élelmet utánam a falum, Érsemjén. A római katolikus pap, Gampre tisztelendő merre vállalni a küldemény szervezését. Később talákoztam vele, amikor megköszöntem neki. A falumnak most köszönöm meg. Az élelem régen elfogyott, a lélek, ami küldte, sokszor táplált még azután is.

A tanyán laktunk, de szerettük Semjént. Gyermekkoromban megilletődötten mentem el a telek előtt, ahol valamikor Kazinczy született, és itt ihletett meg, falusi iskolatársamék egyszerű, tiszta házában a kis asztalon álló családi Biblia. Istentiszteletre inkább Érmihályfalvára jártunk, azért, mert a később halálra ítélt Sass Kálmán édesapámnak barátja volt. Igehirdetésein a nagy mihályfalvi templom mindig zsúfolva volt. A semjéni református lelkésszel, Szatmári Károllyal nem voltunk olyan közvetlen viszonyban. Jó ember volt, az egyháznak akkor földbirtoka volt, így a hívek járandóságát szinte minden évben elengedte. Eredetileg katonatiszt akart lenni, az nem sikerült, hát annak nevelte a fiát. Huszártisztnek. A fehér kesztyűtől a versenylóig mindent megvett neki, az egyetlenegynek. Hogy aztán elessen a háborúban. Károly bácsi a régi liberális teológia igazi megtestesítője volt. Becsületos fiatal életet élt, tornászott, lovagolt, vívott, egészséges

is maradt, késő öregkort ért meg. Általában Ravasz-prédikációkat prédikált. Egyik alkalommal Isten csodálatos vezetéséről volt szó. Édesapámat nagyon szíven találta. Az istentisztelet után visszamaradt beszélgetésre: „Tudod, Károly, én is sokszor elgondoltam, milyen csodálatosak Isten útjai.” Mire Károly bácsi átvette a szót: „Isten útjai valóban csodálatosak, ámbar létezése még nem teljesen bebizonyított.” — Hát ez volt a liberalizmus. Legalábbis én így találkoztam vele.

Jó volt, hogy mi hittünk a Felséges létezésében. És abban is hittünk, hogy mindig, minden körülmények között gondunkat viseli. Később Károly bácsi is közel került Hozzá. Egyszer özvegyült öreg állapotában meglátogattam, sok szeretettel fogadott (pedig abban az időben nem volt jó pont az én látogatásom Semjénben), s míg tükörtöjást sütött vacsorára, így foglalta össze a helyzetét: „Most három könyv körül forog az életem. Mind a három ott van az éjjeliszekrényemen: a szakácskönyv (mert enni kell), Az ember tragédiája — és a Biblia. Most fedeztem fel öregkoromban, hogy milyen gyönyörű Ézsaiás könyve!” A szemében megcsillant valami, és én már tudtam, hogy többé nem mondaná: „Ámbar létezése nem tökéletesen bizonyított.” Mert Isten útjai valóban csodálatosak, s ha nagyon kegyes hozzánk, tudálékos, megszádlult, árva makacs szívünkben ama belső, tökéletes bizonyítást is elvégezni egyszer.

Az életemben nagy ajándék volt az, hogy Isten gondviselő jóságában és az örök életben mindig hittem. Áldott örökség volt ez, ami főleg Szilágyi nagyapámékon át áradt felénk. A nagy ünnepeket mindig náluk, Érendréden töltöttük. Sokvirágú kertjükön azóta utat vágunk, a házuk, amely szemben a templommal volt, elvesztette régi alakját, de én még most is sokszor megérkezem a régi Érendrédre, ahol édes szeretet és szép tiszta templomos hit várja az unokákat. Együtt megyek velük a templomkerten át istentiszteletre, sokszor hallom csendes délutánokon énekelni: „Búsan szól a kecskeméti öreg templom nagy harangja.” Látom megdöbbenni és felháborodni, amikor összeszedik a zsidókat, és látom 1945 után, amikor a szekuritátés tiszt fenyegetésére, hogy elviteti a Duna-csatornához, egyetlen mondattal válaszolt a hadonászó és kiabáló tisztnek: „Vigyázzon, Schwarz, mert leesik a szemüvege.” Látom a síró falut, ahogy kézzől kézre adják a koporsóját vé-

gig a temetőig s nem engedik szekerre tenni, mert mindenki hálás valamiért a „Tekintetes úrnak”. Én is hálás vagyok.

Lehet-e örökölni a hitet? Emberi erőből persze hogy nem lehet. Isten kegyelméből viszont lehet. Pál apostol is írja Timóteusnak: „Eszembe jutván a benned lévő képmutatás nélküli hit, mely lakozott először az anyádban és a te nagyanyádban, Eunikéban.” Valahogy így voltam én is. Ezért nem estem kétségbe, mikor az utolsó 25 banisom elgurult. Vége volt már a tanévnek is, két hete vagy több már, hogy állást keresni jártunk Czina Sándorral, majd Varga Ferivel is, de sehol sem találtunk. Nem is tudom, hány helyet kerestünk fel. Összenőttünk a közös gondban. Árva élete volt Sanyinak is, s a megváltozott új világban vallásórára csak ketten jártunk Szebeni Istvánhoz, aki először beszélt nekünk arról, hogy van teológia is Kolozsváron. Az álláskeresés ügyét úgy végeztem, mint egy feladatot. Éreztem, hogy Isten utat mutat. Így is történt. Mikor minden lehetőség elfogyott, egy mérnök kérdezte: „Nem akartok-e Révre jönni, a Rév-esküllői csatorna építéséhez, szükségem van segéderőkre, mirát hordani, jegyzőkönyvet írni?” Hát hogyan mentünk volna!

III.

„Nu contează — nem számít.” Ezt a mondatot Réven tanultam meg. A csatorna ülepítőmedencéjét mélyebbre ásták, mint kellett volna. (A víz esésénél minden centiméter számított.) Majd beöntjük betonnal, mondta a főmérnök. (Jó pár vagon cement ment bele.) Hát számít vagy nem számít? És mi számít és mi nem számít? Mert számít a jó pár vagon cement, hogy elfedje a számítási hibát. De a lelkek mélyén ütött sebeket nem lehet cementtel beönteni.

Különben hangulatos volt ez a Szovromkonstrukció (szovjet—román építési vállalat). Váltakozó mérnökök helyett négyen dolgoztunk itt: Czina Sanyi, Varga Feri, Otolescu Mircea és én. Jól összeszokva, igaz barátsággal indultunk. Az első kettővel Nagyváradról — és megszerettük a harmadikat. Sanyi orvos szeretett volna lenni, ez nem sikerült, nehéz családi körülményei miatt a katonaságnál maradt, topográfus tiszt lett belőle. Sok sebbel a lelkén, felesége halála után,

még 1989 előtt nyugdíjazták. Emlékszem, a börtönből való szabadulásom után, amikor gogánváraljai lelkész voltam és feleségemmel egy beteget voltunk meglátogatni, rémülten szaladtak utánunk híveink, hogy egy terepjáróval és katonákkal keres egy magas rangú tiszt. A faluban hamar elterjedt a hír, hogy visznek újra. Czina Sanyi volt, 80 km-t utazott, hogy felkeressen, nagyon örültünk egymásnak. Ferivel is összekötötték az évek, ez a barátság mindig megmaradt — félárva, nehéz ifjúsága volt. Ő végül is a teológián kötött ki, és sok családi hányódtatás után, itthagya Várad környéki parókiáját. Pesten lett még jóval a romániai változások előtt beosztott lelkész. Mirceát azelőtt sohasem láttuk. Bukaresti lakásukból az ablakukból ugrott ki, mikor a rendőrök keresték. Egy szót sem tudott magyarul, de jól megértettük egymást. Mind a négyen üldözöttek voltunk valamilyen szempontból. És mind a négyen hittünk Istenben, ez is összekovácsolt. És fiatalok voltunk, vidámak és bizakodók. „Nu contează” — mondta a mérnök. Hát Istenre bíztuk magunkat, és nekünk is sok minden nem számított. Amikor először Révre kerültünk, nem volt sem pénzünk, sem ennivalónk. Mikor eljött az ebéidő, illedelmesen félrehúzódtunk, és úgy tettünk, mintha mi is ebédelnénk, hogy aztán megtudjuk, hogy a vállalat kantinejéből lehet hitelre marmaládét (gyümölcsíz) kivenni. Így már lett nekünk is elemőzsiánk. Addig a kertekben talált szilvákon éltünk, boldogok voltunk, ha a térképtokunk megtelt, s tudtuk, hogy lesz erőnk dolgozni újra. Néha találtunk másegyebet is. Egyszer egy nagy fej vöröshagymát a földben. Ma is előttem van a Sanyi, amint kenyér nélkül boldogan eszi. Közben jól haladtunk előre. Először rozsdás szegeket egyenesítettünk, azután a mérnök mellé kerültünk. Topográfus mérnökeink sorsukat ismerték, és szerettek bennünket. Ebben az időben a Szovromkonstrukcióban lehetett a legjobban elbújni az üldözők elől. Második főnökünk, az öreg, mindenhez értő Erdős mérnök volt a legérdekesebb ember a hármójuk közül. Ha gombát találtunk: negyvenhárom fajtájának tudta latinul is a nevét. Mi épp a negyvennegyediket találtuk meg. Sok volt belőle, és mi éhesek voltunk. Gombaszakértelmét egybevetve megállapította: a gombák között sok a férges, ha a férgek nem döglenek meg, akkor mi sem. A kantinban elkészíttette. Mindenki várta a halálunkat — mi másnap reggel vidáman ébredtünk. Mentünk megenni a maradék gombát. De mivel látták, hogy semmi

bajunk nincs, megették mások helyettünk. Erdős mérnök nagy párttag — és hívő katolikus volt. A kantinban tünetően felállt és keresztet vetett, imádkozott, azután kezdett az evéshez. Becsültük érte, és mi is vele imádkoztunk. (Gyermekkoromban megtanultam, de később nem mondtam mindig az asztali imát. Mikor egyedül maradtam és Isten megtartó szeretetét jobban észrevettem, újra elkezdtem mondani.) Egyszer megkérdeztem Erdős mérnököt: „Mérnök úrban hogyan fér meg egyszerre a párttagság és a keresztyénség?” — „Fiam — mondta —, magának fogalma sincs arról, hogy bennem mi minden megfér.” Hát ez volt a mi világunk. Messziről integetett felénk a régi Naámán, aki megtapasztalta az egyetlen Isten gyógyító hatalmát, de mivel a pogány szíriai királlyal a pogány templomba kellett járnia, földet kért Elizeustól, hogy a pogány szobor előtt majd izraeli földre térdeljen és az igaz Istenre gondoljon. Lehet, hogy így volt Erdős mérnökkel is, lehet, hogy nem így volt. Ki tudná azt már megmondani?

A nyarakat hát itt töltöttük el, aztán jött az ősz. Mircea elbúcsúzott tőlünk. Akkor éppen a kedves öreg Técsi néninél laktunk Réven. Sötét estén kísértük ki az állomásra. Kedves, hanyag és ünnepélyes léptekkel ment. (Így vitte a szintezőlécet, a mirát is sokszor, amikor sietni kellett volna s Erdős mérnök hangosan kiáltotta: „Mai repede Mircea, mai repede” — gyorsabban, gyorsabban, s közben odasúgta nekem, aki a jegyzőkönyvet vezettem: „Jaj, fiam, most üt meg a guta még egyszer, jaj, fiam, most üt meg a guta, egyszer így történt velem Olténiában is!”) Hát Mircea most is ment kedvesen, ünnepélyesen bizonytalan, vak jövődjéje felé, Técsi néni öreg petróleumlámpáját lógatva kezében. Ez az utolsó képem róla. Ki tudja, merre sodorta az élet? Azóta annyi minden történt. 1990 márciusában MAROSVÁSÁRHELYEN ablakunk alatt vonultak el a botos, fejszés, félrevezetett hodákiak, hogy halálra verjék Sütő Andrást és társait. Hová lettél, Otolescu Mircea? Vajon jut-e eszedbe régi barátságunk? Mert azon az utolsó révi úton mégiscsak valami fényt vittünk együtt az éjszakában.

IV.

„Ezerötszáz lej” — mondta az órás, levéve nagyítóját szeméről, és maga elé téve eladásra hozott zsebórámat. A régi karácsonyra gondoltam. Az angyal (akinek egyszer bátyám kicsikorunkban „a szárnyát is látta”) a Barantón mindig a szalomba, a sarokba földre terített szűrre hozta a karácsonyfát. Már debreceni diák voltam, de az angyal csengetését mindig megvártuk. Ragaszkodtunk a régi angyalos renchez. Az ajándékok boldog birtokba vétele után még biztattak: „Keress tovább, nézd meg jól a fát!” Aláfeküdtem, és úgy néztem belülről a fa csillogó titkait (nem tudtam akkor, hogy az utolsó zavartalan karácsonyunk ez), és egyszerre megláttam a zsebórát. A kisdiaókot naggyá avatót. A felkattintható ezüstoffedélút. Akkor még nem tudtam, hogy ez az óra fogja mutatni az időt, amikor trombózos, mozdulni nem tudó édesanyámat feltettük egy szekérre ágyastól s a többi szekérral együtt menekültünk a közeledő front elől. Nem tudtam, hogy ez mutatja majd a percet, amikor a bombázások vad éjszakáján Édesanyám feje mellé a gyújtóbomba csavarja hull s a bombarobbanások között Debrecen határán, a nyulasi repülőtér melletti kicsi erdőt átvilágítja a pokoli fény s mi hiába próbálunk bújni előle.

Ez az óra számomra a régi karácsonyt mutató óra volt. Egy láthatatlan mutatója ott megállt és mindig ott maradt. Ez volt az utolsó kincsem a múltból. — Tessék — mondtam. Húszezer lej volt a tandíjam, s a jövődő most fontosabb volt a múltnál.

Az órás persze hogy becsapott. Tudatlan gyermek voltam én akkor, honnan tudhattam én, mit ér egy 15 köves svájci óra! De a tanárim nem csaptak be. Elhallgatták a tartozásomat, és én elvégezhettem az iskolát, a „Szent László”, amely összeért a „Gojdu”-val a Körösparton, s amely aztán megszűnt. (Úgy tudom, a „Gojdu” megmaradt.) Mert ez volt a mi iskolánk sorsa. Először államosították az egyházi iskolákat. Emlékszem, hogy lopakodtunk be a piaristák udvarára megnézni az államosítás után oda kidobott, halomba dobált, elégetésre utalt könyveket. A piaristák hozzánk jöttek át. Itt végeztek. Aztán megszűnt a „Szent László” is. De előbb kivitt bennünket a partig. Igaz, az államosítás után imádsággal nem lehetett kezdeni az órát. De a kedves, öreg református paptanár, Guszti bácsi, amikor reggel be-

jött, nem szólt semmit, csak mint régen, megállt a katedra előtt. És mi akkor évekig mind felálltunk, és hangosan elmondtuk az imát. Tüdőbajt megjárt, gyenge alkatú, halk szavú, kedves ember volt. Történelmet tanított, s bármelyik ország múltját kutatta, mi már tudtuk, hogy mindjárt megszólal: „Ebben az időben Magyarországon...” — és a tantervből száműzött magyar történelemről beszélt. Később a börtönben találkoztam vele. Ott találkoztam Kun Józseffel is, a „Bolyait” végzett fiatal irodalomtanárral, aki megtanított arra, hogy az irodalmat a történelemtől elszakítani nem lehet. És lélekben elkísértek a többiek is, akiknek most mondok köszönetet. Itt a földön nagy részüknek már nehéz elmondani. Valahol a mennyei tanáriban ülnek, ama végső, nagy névsorolvasás szerint, amin majd egyszer mi is átmegyünk.

Itt a földön szerettük őket. Többségükön érzett, hogy szereti a tárgyát. Mi pedig háborút kamaszfővel megért suhancok voltunk, akik összerázódtunk mindenhol az államosítás után, több iskolából s részben már különböző világnézettel is. Korántsem volt itt már az a szellem, mint Zilahon, ahol a református kollégiumnak erdélyi levegője formálta a lelket s a jellemet. Jó langyos váradi levegő volt ez, de kedves, barátságos és még tiszta — egy ideig. Az akkor még működő kolozsvári Bolyai Egyetem két új tanárt adott: a már említett Kun Józsefet, akivel püspökké választásom után kedves meglepetésként Miskolcon találkoztam, és Schwarzot, aki fizikát, kémiát tanított. Az osztály elhatározta, hogy ezt a fiatal tanárt zavarba ejti. Tavasz volt, amikor első órájára bejött, s mi meg sem vártuk, hogy leüljön vagy bemutatkozzék, negyvenhárman kiáltottuk: „Tanár úr! Menjünk ki a természetbe!” Egy pillanatra megállott, kicsit elmosolyodott és azt mondta: „Igen, maguk valóban erdőbe valók!” Elhallgattunk. A szellemi fölény legyőzött, és Schwarzot megszerettük. Később vele énekeltek a Lepusán kiskocsmájában, fájdalmas szombat estén, hogy „ballag már a vendiák”, mert ez polgári csökevény volt, s nekünk ballagnunk már nem volt szabad. Tablót sem csináltathattunk. (Titokban mégis megcsináltattuk és lefényképeztettük, hogy legyen meg emlékül.) Ez is kispolgári csökevény volt. Akkoriban annyi csökevény volt.

Én is csökevény lettem. A diákok demokrata szövetsége megszűnt, és helyette megalakult a KISZ (Kommunista Ifjak Szövetsége). Nem arról volt szó, hogy ki akar belépni a KISZ-be, hanem mindenkit

„verifikáltak” és a KISZ-bizottság válogatott: ez belép, ez kimarad. Verifikáltak engem is. A bizottságban két idegen és két alsóbb osztályos volt. Őket ismertem. Az asztal mögött ültek, én előttük álltam. Szüleim földjét államosították, földbirtokosok voltak — tájékoztatták iskolatársaim a két idegent. Osztályellenség — közölte a két férfi. — Kérem — mondtam —, afelől még lehetnek rendes emberek. Önök például szeretik Engelst. Eredetileg ő is gyáros volt. — Az más — intettek le. Pár percnyi faggatás után feltették a döntő kérdést: Mit csinálnék, ha bejönnének az angolok? — Járnék tovább az iskolába — feleltem naivul. Erre aztán lecsaptak rám. Innen látszik, hogy mi van bennem. Hogy alig várom, hogy bejöjjenek. A rendszer ellensége vagyok. Igaz, meg sem járta az eszemet, hogy a kérdésre az illendő előírt felelet az lett volna, hogy ide soha az imperialisták bejönni nem fognak. A rám zúduló botránkozásokra én elvesztettem a fejemet, és a két iskolatársamnak odaszóltam, ti csak beszéljetek. Ti lennétek az elsők, akik üdvözlénétek őket! — Kitétek. Gondolkodtam, kitesznek az iskolából is — de Isten kegyelmesen megőrzött, s du. 4-től este 10-ig számtan—fizika—kémia órákat adtam osztálytársaimnak és alsóbb osztályosoknak, s ebből fizettem a lakást és a kosztot. A szerény eltartási díjat ki tudtam fizetni (lehet, a szülők rajtam is segíteni akartak, amikor gyermekeiket taníttatni küldték hozzám.) Schwarz tanár úr jól magyarázott, s én a reál tantárgyakat nagyon szerettem. Závoczky tanár úr (az úr egy darabig még megmaradt, később a „tanár elvtárs” lett a kötelező) még külön órákat is adott differenciál-integrál számításból, amit a tantervből kihagytak, s nekem soha nem kellett mondania, mint Jurásciknak, amikor nem tudta levezetni a tételt: „Ha lenne egy pisztolyom, keresztüllőnék! Mars helyre!” (Borzalmasan, szívből fel tudott háborodni, ha valaki megmocskolta a matematikát.) Így délelőtt én odafigyeltem, és délután tanítottam azokat, akik délelőtt nem figyeltek oda. (Már akkor is volt munkamegosztás.) A háziasszonyommal néha este el-elbeszélgettünk, s én sokat tanultam tőle. Egyszer egy leszakadt gombot varrtam fel. — Csak azt nem tudom — filozofáltam —, hogy ebben a vékony cérnában mi tudja megtartani a gombot. — Az a bog, lelkem, amit elfelejtett megkötni — válaszolt kedvesen. Most a messzeségből köszönöm a tanítást. Mert annyi gomb és álom és terv és minden leszakadt. Annyit kellett varrni azóta. És vad

kötelek ellenében sokszor olyan gyenge volt a cérnánk. És azt a bogot — nem a kötekedőt, hanem a megtartó szeretetet — olyan ritkán sikerült rákötözni a rongyainkra. De amikor sikerült, akkor nemcsak a régi kedves háziasszonyom mondta volna: „Na, így hát most már jól van, lelkem”, hanem az Úr Jézus is: „Jól van, fiam.” Ez a gomb most már nem esik le. És nagy hidegek idején be lehet vele gombolni a kabátot, hogy nagyon ne fázzon meg az ember.

V.

„Mondja, fiam, tud maga tussal rajzolni?” — kérdezte Erdős mérnök. „Hogyne, mérnök úr, persze hogy tudok.” (Úgy gondoltam, mindenhez értenem kell, ha kenyeret akarok keresni.) „Hogy kell fogni a tuskihúzó?” „Így ni — fogtam meg —, mint egy ceruzát.” „Fiam maga sohase látott tuskihúzó?” Igaza volt, de hogy kezdjem én neki magyarázni, hogy nekem erre nem volt időm? Hogy az osztálytársaim eldobásra ítélt tusrajzait kértem el és adtam be rajztanáromnak osztályzásra. „Hát hogyan kell fogni, mérnök úr?” — kérdeztem. „Így! Az ujjak között merőlegesen a papírra” — mutatta, de nem tett oda rajzolni.

„Fiam, tud maga tusrajzot készíteni?” — kérdezte egy év múlva Varga mérnök. „Igen, mérnök úr.” „Hogyan kell fogni a tuskihúzó?” „Így merőlegesen”, mutattam, mint ahogyan Erdős mérnöktől láttam. „Helyes.” Bevitt az irodába. „Itt van egy térkép, a vonalzókkal a pauszpapír. Készítsen egy másolatot.” Hát az első az nem sikerült, összetéptem és eldobtam. Szerencsére volt még pauszpapír, és Varga mérnök később jött vissza. Megnézte: „Jó, és remélem, a többi még jobb lesz.” Így lettem térképrajzoló. Varga mérnök napi 12 óra munkaidőt számoltatott, hogy kijöjjön egy technikus fizetéséféle. Igaz, dolgoztunk is sokszor reggeltől estig. A teodolittal dolgoztam, és napszámokkal jártam, s Nagyváradon rajzoltam a kisajátítás térképeit, és végeztem a kártérítési számításokat. (Egy véletlen folytán jöttem rá, hogy fél kilométerrel lennebb volt rajzolva az egész csatorna.)

Hálás voltam Erdős mérnöknek, hogy megmutatta, hogyan kell fogni a tuskihúzó.

„Jól vigyázzon a térképekre — mondta Varga mérnök. — Ezeket a kataszteri térképeket gyűjteni kell. Ezek kincset fognak érni.” Csoválkozva néztem rá: miért? „Jaj, fiam, hát nem érte? Egy-két év múlva befejeződik a kollektivizálás. Vagy esetleg mindent államosítanak. A földeket összeszántják. A fákat kivágják. A határbarázdák megszűnnek. És mikor majd egyszer megfordul a világ, aranyat fog érni a kataszteri térkép, s a paraszt majd mindent megad azért, hogy a földjét újra visszakapja!”

Hát Varga mérnök úr már nem érte meg. És kihalt azóta sok falu, és vannak olyanok, akiknek már a föld sem kell. Még a szülőföld sem. De vannak, akik keresik a kataszteri térképeket. És vannak, akiknek drága a föld. Nemcsak az a 10 hektárig terjedő, amit most hol így, hol úgy adnak vagy nem adnak, hanem az egész is. A százszor összevissza szántott és feltérképezett és térkép nélkül is lelkükben hordozott édes szülőföld.

VI.

„Jobbra! Két lépést balra! Felemelni! Asa, asa!” — így-így, kiabált a mérnök. Én a derékszöget mutató prizmával az úton álltam, a szomszédjával perlekedő földtulajdonos a hatalmas kukorica között tartotta jobbra-balra a nehéz akácfa rudat, mint Toldi, hogy kilátszódjon belőle valami, s mérnökünk a teodolit csövét forgatta jobbra-balra. Nehéz munka volt. Nem nekünk, a tulajdonosnak. Félőrai küzdelmes rúdcipelés után a régi mezsgyéjén állapotodott meg, lihegve és kimerülten. „Ez a határ” — közölte mérnökünk. „De mérnök úr” — méltatlankodtam. Én csak álltam a prizmával, de nem volt semmi, amihez vehettem volna a derékszöget. „Jól van ez mérve?” „Hát persze! — közölte a mérnök. — És végül is az a fontos, hogy megnyugodjanak a tulajdonosok. És most meg fognak nyugodni.”

Topográfia — politika. Hol itt az igazság? Hogy cipeljük óriási kukoricásokban sokszor erőnk felett a nehéz rudat, hogy valahol kilátszódjon a hegye? Ezernyi nép hogyan cipeli! Mert mindenki úgy gondolja, rajtunk a világ teodolit szeme! Istenem! Vajon bejutunk-e egyszer ama mennyei szögprizma sugarába?

VII.

Hatalmas köd volt, a Körös felett ívelő gyalogjáró híd egyik vége sem látszott. A közepén álltam. Hát ez az én életem, ez a híd. Ma befejeztem az érettségit. Most már tökéletesen semmi vagyok. Eddig legalább diák voltam. Most már ez is elmaradt. Visszamenni már nem lehet. A híd első részét is elborította a köd, s a végéből sem látszik, jaj, semmi sem!

*

Évek óta éreztem. Isten azt akarja, hogy lelkipásztor legyek. De akkor minek adta a reálszakok szeretetét? Vonzott a fizika. Az atomvilág titka. Csodálatos volt számomra az elméleti fizika világa. Vajon nem azt akarja-e Isten, hogy erre induljak el és itt szolgáljam Istent? Atomfizikus vagy lelkipásztor legyek? Úgy gondoltam, döntsön Ő. És döntött. Azóta százszor, még a börtönben is megköszöntem neki, hogy engem, a méltatlan suhancot átölelt és szolgáljává emelt. Mert a lélek belső, rejtett útjain meggyőződtem arról, hogy valóban az ő akaratára volt, s lelkipásztori életemnek az ő elhívása adott belső bizonyosságot. Erőforrásom az Ő Igéje lett, amit az apostoloknak mondott (akik meg voltak győződve arról, hogy ők választották Jézust): „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, hogy elmentek és gyümölcsöt teremjete és a ti gyümölcsötök megmaradjon” (Jn 15,16). És néha ámuló és remegő szívvel Isten mérhetetlen jóságát megtapasztalva méltatlanul utánaolvashattam a következő mondatot is: „Hogyha akármit kértek az Atyától az én nevemben, megadja nektek.”

A teológia kapuját mégis szorongó szívvel léptük át Bessenyei Istvánnal, aki osztálytársam volt, kulákgyermek. Ez más volt, mint minden más egyetem, ahol pártaktivisták, vizsgabiztosok vetek szemügyre. Itt Isten várta az embert. Nem tudtuk akkor megfogalmazni még a foglalkozás és hivatás viszonylatában sem, hogy mi történik velünk. Csak éreztük, megrendült lélekkel, hogy egy végleges döntés küszöbén lépünk át s életünk ezután az Istené. Ennek ellenére kicsit féltünk attól, hogy itt egy álszent hangulat fogad. Akkor a kapu alatt balra volt valami hivatalos helyiség. Benyitottunk: Kelemen István és

Nagy László, akit filozofikus beállítottsága miatt Cogitónak becéztek (Descartes „Cogito ergo sum” alapelve után), sakkoztak ott békés kettesben, s pár egyszerű felvilágosító mondatukban annyi természetes-ség és megnyugtató erő volt, hogy egyszerre úgy éreztük: hazaérkez-tünk.

Itt nem volt osztályharc. Vásárhelyi János püspök nem engedett senkit beleszólni a teológia dolgaiba. Régeni Lilike, a titkárnő, változatlanul kedvesen mosolygott mindenkire, s rajongva szolgálta Maksay Albert dékánt, akiről tudtuk, hogy verseket, novellákat ír, s akit mi fiatal teológusok sohasem tudtunk a köszönésben az utcán megelőzni. Újszövetséget tanított, szépen, átláthatóan, kristálytisztán. És ott volt a profétikus Nagy András, akinek óráira lelkipásztor korunkban is szívesen beültünk, akinek exegézisóráin valóban úgy volt, ahogyan mondta: hogy az Ószövetség betűinek résén átfúj a Szentlélek szele. És ott volt a katonás Dobri János, akiről úgy tudtuk, hogy tábori lelkész is és cserkészpáncsnok is volt, az orosz fogságot is megjárta. Román egyháztörténelmet és orosz nyelvet tanított. A négy év alatt oroszul csak a Miatyánkot vettük végig vele, mert közben letartóztatták, tévedésből kiengedték, s ő hol bujkált, hol tanított és vizsgáztattott. Később a börtönben mesélte nekem el azoknak az éveknek a történetét. Ítélet nélkül volt elzárva, a lágerből egy ittas őrmester tévedésből kiengedte. A pere még folyt, ott meg kellett jelennie a többi letartóztatott társa mellett, akik csíkos fogolyruhában, örök kíséretében jöttek. Ha nem megy el, kiderül, hogy szabadlábban van és újra elfogják. Ha elmegy, könnyen ottmarasztják. Felcsomagolt hát magának, s a per idején beült a vádlottak helyére, börtöntársai sorába. Az öröknek nem volt számba adva, nem törődtek vele. A bírák azt hitték, hogy az örök vezették elő. A tárgyalás után újra hazament, s hol itt, hol ott volt. Persze mi akkor ebből nem sokat tudtunk, hiszen minden titokban történt. De a Miatyánkot négy év alatt befejeztük. És ott volt Juhász István, az örökké tanuló és magas nívón tanító. Egyetemes egyháztörténelem és szimbolika volt a tárgya, akinek az egyetemi fokú teológia volt a szenvedélye. Emlékszem apósára, Tavaszy Sándorra, aki az újreformátori teológia harcát vívta meg győzelmesen a maga idejében, s aki csonttá soványodva, a halál küszöbén feljött a díszterembe elbúcsúzni tőlünk s a teológiától.

És ott volt Geréb Pál, a maga szorgalmával és alaposágával (végigolvasta Barthot, s 1000 oldalon kivonatot készített belőle). „Kérem, uraim — mondta —, a hit és vallás kérdése nem olyan egyszerű dolog. Bejön egy aktivista, aki elolvasott két brosúrát és már azt hiszi, hogy mindennel tisztában van! Mit tud ő minderről?” Vallásfilozófiát, filozófiatörténetet, dogmatikát, etikát tanított. És a kedves, bohém Benedek Kálmán, aki nagyon szeretett, és egy halláspróba után vigasztalóan mondta: „Nem baj, tisztos úr (a tiszteletest akarta sejtetni ezzel), ezelőtt huszonöt évvel még volt a teológián valaki, akinek majdnem ilyen rossz hallása volt.” (László Dezsőre gondolhattott.) Ott volt a missziós lelkületű Horváth Jenő, a kissé keseredett, irodalmi vénájú Mózes András, aki a magyar református egyháztörténelem Árva Bethlen Katás útjain vezetett. És a gyengékkal mindig törődő, Dél-Erdélyből jött, lágert megjárt Nagy József, akinek minden szolgálatán és óráján átütött a líra és a közvetlenség. Az államosítással elsepert diakonisszaképző régi igazgatója, Borbáth Dániel, a gyakorlati teológia másik jól felkészült professzora.

Én mindegyikőjüket szerettem. Később bántott, hogy közöttük feszültségek voltak. Bennem azonban minden feszültség ellenére annak a teológiának a tanárai maradtak, amelyik nekem otthon adott az otthontalanságban. Az „aranygárda” elejéből a nyugdíjazott Imre Lajos, Nagy Géza, Gönczy Lajos bent laktak családjukkal a teológia épületében. Az öreg Nagy Géza egyszer karon fogott a járdán, egyetlen mondatot szolt hozzám, amiből megértettem, hogy egész sorsomat tudja és szívéen viseli. Végtelenül jólesett. Az igazi pásztor-professzort láttam meg benne.

Négy évig otthonom volt a teológia. A kezdésnél, igaz, némi akadályaim voltak. A felvételim után fizetnem kellett volna az internátusi, beiratkozási díjakat. Csak a beiratkozásra futotta. „De hát hogy akar egyetemet végezni, ha nincsen pénze?” — kérdezte Juhász István. „Még egy-két hónapi szabadságot kérek, elmegyek dolgozni és kifizetem” — mondtam. De az egy-két hónapból több lett. A Szovromkonstrukció nem engedett el. Többet fizettek, és nekem a pénz kellett. Karácsony előtt pár nappal jelentkeztem a teológián a dékánál. „Békesség Istentől” — köszöntem, mint boldog hazaérkező, Börce bácsinak (Maksay Albertet így hívtuk magunk között). „Békesség Istentől!

Kit tetszik keresni?” „Jöttem jelentkezni” — mondtam. „Miért?” „Hát visszajöttem.” „Hova?” „A teológiára. Itt felvételiztem.” „Mikor?” — értetlenkedett Maksay Albert. Nagyon kínos volt, míg tisztázódott a dolog. Ma sem tudom, hogy tette-é magát, vagy csupán nem ismert meg. Később kiderült, hogy azt gondolták: elmentem, és nem is fogok visszajönni. Így indultam az első legációba Soós József tiszteleteshez Bodolára. Negyven év után tértem ide vissza, mint püspök, temetni Soós Józsefet. — Különös, furcsa második legáció volt. Akkor, azon az elsón nem tudtam, hogy így fogok és ezért még egyszer visszajönni. Eszembe sem jutott, hol van a temető. Mert a temetők nem jutnak mindig eszünkbe. Később aztán megtaláljuk őket. A templom zsúfolt volt. (Sokkal nagyobbnak láttam, mint negyven év után.) A sok emberfejre, a prédikáció csúszkáló papírlapjára s a prédikáció elején magamban mondott rövid, segítséget kérő imádságra még most is emlékszem. S mert a gépelt papírokkal nem tudtam megbirkózni, mielőtt lehulltak volna a szöszékről, zsebembe gyűrtem őket, és mondtam a prédikációt úgy, ahogyan tudtam. Nem papírból, hanem a szívemből. Talán ezért sikerült. Mert nem akkor van igazán baj, amikor a papírt kicseréli a szív, hanem amikor a szívet átveszi a papír.

VIII.

Hirtelen hátranéztem. A teológia dísztermében ültünk a szombat esti áhítaton. Mögöttem két padsorral ült két fiatal lány. Az egyikkel éppen egymásra néztünk. Ő lett a feleségem, Nagy Emese. Akkor még középiskolás volt. Később Kolozsváron végezte ő is a teológiát, s 1956. november 5-én, amikor orosz tankok dübörögtek Magyarországon s a szüleimet a kényszerlakhelyről nem engedték el, itt esketett bennünket Gönczy Lajos professzor, a mi kedves Lakka bácsink, aki börtönéletem ideje alatt pótédesapa és pótnagyapa is volt. Apa nélküli kisleányom az ő hátán lovagolt, vele játszott bújócskát az ebédlőasztal alatt, és ő is mesélt neki sokat arról, hogy az édesapja egyszer hazajön. Közös előszobában laktak apósommal (Nagy Józseffel), igaz szép szeretetben, az egyik mint aktív, a másik mint nyugalmazott professzor. (Lakka bácsi valamikor még apósomat is tanította.) Meghatottan be-

szélt egy vad világ szívünkig hallatszó puskalövései estéjén, amikor egy múltó reménység fellángolása után már mindenki tudta, hogy odaát minden elveszett s egy nagyhatalom hadigépezete könyörtelenül eltipor egy kis népet, s a szabadság álmát kerékbe töri.

Eszküvő is és temetés is volt. Geréb Pál professzor átölelt, és azt mondta: „Ti azért merjetez boldogok lenni! Egymás terhét hordozzátok, és így töltsetek be a Krisztus törvényét” (Gal 6,2) — szólt az alapige. „Verbum caro factum est”*, hirdette a szószék feletti felirat, s Bocskai és Bethlen fejedelmi alakja biztatóan és megértően tekintett ránk a két hatalmas festményről. Aznap utaztunk Aradra, ahol másnap reggel szembejöttünk velünk a Magyarországról visszatérő orosz tankok és autók, tangóharmonikát harsogtattak az egyiken.

Emese betartotta az Igét. Az elveszett forradalom tövében indultunk közös útra, s Neki szegénynek volt milyen terhet hordoznia. Úgy szerette volna, hogy békés, falusi parókián hat gyermeket neveljünk fel. Helyette jutott: forradalom, rohanó város, egy kislány, akit már nem tudott nekem megmutatni csak hat év múlva (a második, a kislányunk a börtön után holtan született), zaklatott világ, Csernobil és rákos daganat és egy észre nem vett sárgaság miatt májcirózis, halál mezsgyéje és szekuritátés félelem, de jutott valami csodálatosan szép, fizikailag is új életet adó mennyei erő, valami abból, amit Dávid megírt: „Még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert Te velem vagy” (Zsolt 23,4).

Egyszer, még teológus koromban, beszéltünk arról, hogy egy lelkipásztornak első a hivatása, azután a családi problémák. Soha nem felejtette el, és néha kissé szomorúan, de mindig megértően még most is sokszor felemlégeti. Azt hiszem, nem azért nyugodott bele nő, édesanya és nagyanya létére, mert én így akartam, hanem mert ő magától is így csinálta volna (hiszen ő is lelkipásztor) és tudta, hogy Jézus is így akarta. És mert Ő velünk volt, zsarnokság által nyomorgatott életünk a megfeszített munkával és reánk nehezedő félelemmel is mégis csodálatosan szép volt. Mert tudtuk szeretni Őt és töretlenül egymást, megpróbálva betölteni ezt a csodálatos törvényt.

* „Az Ige testté lett.” (Jn 1,14)

IX.

A sztálini 50-es évek. Október 31-i templomi ünnepélyek. Szombat-vasárnap-hétfő. Három-három nap, amikor fiatal teológusok vonattal, szekérrel egyik faluból a másikba mentünk. Még Váradon át Mezőtelegre kell elérnünk. A vonaton szigorú igazoltatás. Az én személyazonosságim már rég lejárt. Szólok a barátaimnak, menjenek a vagon két végébe, s intsenek, ha jönnek a katonák. Intenek. Innen is, onnan is. Szalonta. Úgy teszek, mintha ide jöttem volna. Leszállok. Hiába. Félkörben a katonák, fegyveresek állnak, általános igazoltatás. Nincs kiút. Felszállok újra.

Közvetlenül a milicisták mögé mentem. Most a vagon közepétől indultak kettesével, a határzónában futó vonaton mindenkit igazoltatni. Ha észreveszik, hogy nincs igazolványom, és kiderül, ki vagyok, legjobb esetben szüleim után visznek és nem tudom befejezni a teológiát. Bessenyei és F. Kovács kétségbeesetten integetnek, hogy mit csinálók? — Nincs más kiút. Imádkozom. Isten, add, hogy ne vegyenek észre. Add, hogy számukra láthatatlan legyek. A vonat vágat, dübörög a csattogó síneken. Elöttem őszi kukoricatáblás földek rohannak. Egy idő múlva hátranézek: senki. A milicisták messze tartanak. Van, akit visznek. Engem meg sem érintettek, kikerültek. — Itt járt az Isten, meghallgatott.

X.

„Hát, tiszteletes úr, mindenki nagy részvéttel van!” — mondta a kedves öreg kidei gondnok az első vasárnap délután. Megijedtem, hogy vajon miért sajnálnak engem itt az emberek. „Miért?” — kérdeztem. „Hát meg vannak elégedve”, egészítette ki a kurátor. (Nem tudtam, hogy Kidén a részvét ezt is jelenti.) Elsőéves teológus koromban mentem ide újévi exmisszióba. A lelkipásztor meghalt a Dunacsatornánál, a parókia felét elvették internátusnak, kérésemre ide helyeztek ki nyári szolgálatra. Áldott lelkű, kedves gyülekezet volt. Vasárnap délelőtt, délután tömve volt a templom. A hegyek lábához szorult kicsi faluban, amely valamikor a török világban húzódott fel ide régi nyíltabb helyéről (ahogyan a régi lelkipásztor híveknél megtalált,

kézzel írt és sokszorosított faliújságjából olvastam), három templom is volt: református, unitárius, római katolikus. Itt hagyta el Nyíró József a papságot, itt építette a malmot, miután megházasodott. (Felesége később Spanyolországból visszatérve kedves hívünk volt Marosvásárhelyen.) Akkor már ismertem a Nyíró-könyveket, s kicsit megilletődve jártam az utcát. A faluban s a parókia udvarán napközben áldott csend volt. Megnéztem a barlangos sziklákat, ahova a török csapatok elől menekült a falu, s vasárnaponként ahogy láttam templomba igyekezni a serény, tiszta öregasszonyokat (a fiatalok is mind ott voltak), eszembe jutott az Úr Jézus szava a farizeusokhoz, amikor arról beszélt, hogy meglátják majd a többieket bemenni a mennyek országába, és ők kint maradnak. Hát én is erre gondoltam. Hogy én majd meglátom bemenni őket, s lehet, én kint maradok. Sokra tanított Kide. Karácsonyig még kijártam ide. Nagyon szerettem őket, és ők is szerettek. Felajánlották, hogy fizetik minden tanulási költségemet, de azután legyen a papjuk. Nem lehetett. Akkor a Királyhágómelléki Egyházkerülethez tartoztam. Utánam jó lelkipásztort kaptak Bóné Lajos személyében, s én soha vissza oda többé nem mentem, nehogy úgy érezzék, hogy én a papjuk helyett vissza akarok menni.

Azóta sok idő eltelt, Kide megfogyatkozott. Messze van már a kedves öreg kurátor és kurátorné, nagyon öreg lehet, ha még él. A régi kántor, akinél mindig sok szeretettel kecsketejes kávéval vártak, s aki megállapította előre, hogy Emeséből jó papné lesz. Meghíztam azon a nyáron, s a sok reggelre hozott szalonnából, sajtból még szüleimnek is tudtam csomagot küldeni. Eljöttem, s ők nem is tudták, milyen sokat imádkoztam érettük s mennyit jelentettek nekem. Ottlétem alatt még esperesi vizitációt is kaptam. Zsúfolt templomban kérdezte ki vallásórássaimat Bányai esperes úr. „Na, gyermekek, milyen vallásúak vagytok?” Ferike jelentkezett válasza először, örvendtem, az egyik legértelmesebb elsőosztályos (vagy óvodás?) kisgyermekem felel. „Na mondjad” — mosolygott az esperes bácsi. „Katólikusok!” — vágta ki Ferike. Hát Ferike is megnőtt azóta, és remélem, hogy már biztosan tudja, hogy kik vagyunk. Mert megkérdeztek és megkérdeznek jobbról és balról — és mindenek felett felülről is megkérdez ama mennyei vizitáció. És nekünk tudnunk kell mindig és mindenütt, hogy kik vagyunk és mik vagyunk, hogy miért vagyunk és kiéi vagyunk és minek aka-

runk megmaradni. Vagy az is lehet, hogy Ferike már végleg elfelejtette, valahol Németországban vagy Angliában, vagy Amerikában, hogy kicsoda is ő, és hogy hol is van Kide. Vagy az is lehet, hogy nem felejtette el, csak önmaga előtt is azt hazudta, hogy elfelejtette, s ott a nagy messzeségben, ahova az új török világ elől menekült, néha keservesen megsajdul a szíve, s maga sem tudja, miért, úgy érzi, hogy haza kellene jönnie, mert hiányzik a kidei harangszó s valahol a lélek mélyén egy régi gyermek keresi az utat hazafelé, mert ott az idegenségben minduntalan elvétí, hogy ki is ő tulajdonképpen.

XI.

Szabad, mert vallásszabadság van! — De a gyermekeknek nincs vallásszabadság! — Nem igaz, mert a gyermekeknek is vallásszabadság van! — Így védték magukat és engem is a szárazajtai gyermekek 1953 karácsonya után. A lelkész a Duna-csatornánál volt, karácsonyi legátusként majdnem egy hónapot töltöttem itt. Karácsonyi ünnepélyt rendeztünk, ez volt a baj. Felelősségre vonták a fűvös zenekart is, amelyik egyházi énekeket játszott, ők jobban meg tudtak védeni, mint a gyermekek, mert szinte kivétel nélkül párttagok voltak. Félelmükben iratkoztak be, az után a borzalmas nap után, ami ott történt, s amiről egy fél évszázadig még csak beszélni sem volt szabad. A föld felitta a néptanácshoz felhívott vagy felvitt lemészároltak véré, s a családnak titokban temetni és hallgatni kellett.

*

— Gyere át hozzánk marxizmusra, az egyháznak már úgy sincs jövője. Még 10-15 év és felszámolódik — biztatott Sz. Jóska, akivel valamikor Nagyváradon a Kálvineumban laktam együtt. — Aki nekem szolgál, engem kövessen — mondta Jézus.

*

Orvosira járó régi iskolatársunk átment az utca túlsó oldalára, hogy ne kelljen velünk találkoznia. — Szervusz, Zaty! — kiáltottunk át jó hangosan —, mikor jössz a teológiára? — Rémulten menekült.

Egyszer megkérdezték tőle: — Milyen vallású vagy? — Katolikus voltam — lehelte...

*

„De jólesik, hogy eljött! Engem még senki meg nem látogatott” — mondta könnyezve a tolókoksis férfi. Kézzelel-lábbal próbáltam integetni az egyházfinak, nehogy elárulja, hogy nem pap, csak legátus vagyok s a legátumot járunk gyűjteni. Megértette. Hogy szégyelltem magam, amikor a havas sepsiszentgyörgyi utcán utánunk szaladtak és hozták a legátusi adományt, mert mégis kiderült, hogy miért mentünk. — Ez volt a legnagyobb legációs hely, még akkor is, ha felét visszatartotta az egyházközség. A megmaradt felének a feléből egy fél kövér disznót vettem szüleimnek, s másik feléből megvettem az öreg Nagy Géza bácsi Bocskai-ruháját. Amikor elfogtak, minden ruhámat elkobozták (vagyonelkobzásra is ítélték), ez a ruha megmaradt. Feleséggem azzal érvelt, hogy ez szolgálati öltöny. Ma is megvan. Őrzi a múltat.

A teológiai kibocsátón ajándékba kaptam a nemrég meghalt Nagy Ferenc dél-erdélyi püspökhelyettes palástját. Ünnepelesen adták át. Úgy akarta, hogy egy szegény teológus kapja. Én voltam a legszegényebb, így Ilus néni (a felesége) vágya teljesült. A palást nekem jutott. Nem csak az anyagi okért örültem neki. Kötelezett ez a palást, és úgy érzem, most is kötelez.

*

Átmentem elbúcsúzni Fekete bácsitól. Presbiter volt a Magyar utcán. (Az utcát már régen Lenin utcának hívták, de azért mindenki így mondta.) Kicsi vendéglője volt szemben a teológia szárnyával. (Régen lebontották már ott a házakat, a kis vendéglő helyén autók szaladnak a stoplámpa felé.) Egy nyáron Bágyuly vállalatánál dolgoztam mint kőműves segéd munkás. Renováltuk a teológiát. A cigány Ilonkával kevertük a maltert, csigán húztam fel vederben a vakolók elé. Fekete bácsi mindennap behívott tizórára, s míg a munkások Kálmánt kiabálták, ő mindig tiszteletes úrnak volt csak hajlandó szólítani. Kicsi vendéglőjében ittas embert nem szolgált ki, s hétköznap is, ha istentiszteletre harangoztak, bocsánatot kért a vendégeitől, bezárta az ajtót, és

jött a templomba. Elment a régi Kolozsvárral együtt. A régivel, a kincses Kolozsvárral, mely szegényen is még kincses tudott lenni és maradni.

Ő- és újévkor Csíkszeredán prédikáltam. A harcos szórványpásztor, Kovács Pál börtönben volt. Tálán a Duna-csatornánál. Valakinek jönnie kellett.

XII.

„Mit mondtak a rajonnál?” — kérdezte Szablyár Kornél a székelyhídi parókián. „Azt, hogy menjek Semjénbe, jelentkezzem a milícián, és az ott kapott iratokkal jöjjenek ide vissza.” (Aradra kaptam segédlelkészi kinevezést, ott be kellett jelentkezzem, hoznom kellett a kijelentőmet. Kiadják-é? Vagy visznek a szüleim után?) „Tégy egy üres levélborítékot a zsebedbe — mondta Szablyár Kornél —, és Semjénben mondd azt az őrsön, hogy ezt a borítékot innen adták, hogy tegyék bele az iratokat.” Megértettem. Ez volt a jel. Aki borítékot visz, az rendben van, aki nem, az elfogandó.

Határzóna volt Semjén is. Az állomáson zsandárok álltak. „Ki vagyok? Csiha Kálmán.” „Aia Csiha? Az a Csiha?” „Aia.” Gyerünk az őrsre. Jó. Nekem is épp ott van dolgom. Az őrsparancsnok elárulja magát: „Borítékot hozott?” „Igen, a rajonnál adták.” (Egy fehéret és egy kéket vettem. Nem tudtam, a szín számít-é. Majd találomra egyet odaadok, ahogy az Isten adja.) A belső zsebemből az asztalára tettem. Mosolyra derül az arca: rendben. Aradra hivatalos iratokkal utazom.

XIII.

Molnár Károly kivitt az UTA-ig. Gáj felé fordult, és azt mondta: „Ettől kifelé szervezd meg. Legyen egy új parókia.” Nehéz helyzetben volt akkor az aradi eklézsia. Az előző lelkipásztor fegyelmi alatt volt. Az esperesi vizitáció alkalmával szívészéhlődést kapott a szószéken, úgy halt meg. Molnár Károlyt Telegdről úgy választották meg papjuknak. Becsületes, szorgalmas, nagy tudású lelkipásztor volt, tőle tanultam a családlátogatás fontosságát. Szegénység, bizonytalanság és félelem

ült a lelkekben, de az emberek még beszélni mertek. Az egyháznak nem adtak kongruát csak nagyon elvéve. Molnár Károlynak három gyermekével és feleségével 800 lej volt a fizetése. Nekem 400. Igaz, nekem a lakásomat is fizetnem kellett, az öreg Czeiler néninél a félmagasságig vizes falú kicsi szobájáért 100 lejt havonta. Február 28-án fűtöttem be először ajándékba kapott fával (köszönet a Piscoreanu családnak érte!), tavaszra már foltot kaptam a tüdőmre, s a 37,3—37,5-től nem tudtam megszabadulni, s éjfél körül egy kicsit iz-zadni is kezdtem. Czeiler nénit — aki szerint ha nem romlok el, még püspök is lehet belőlem — ott kellett hagynom, s a főgondnok nővérének száraz szobájába költöztettek. Szedtem hát a gyógyszereket, s a PAS-t, a foltból nem lett kaverna, de a lázam megmaradt. Még a börtönbe is magammal vittem, valahol ott vesztettem el a Duna-delta és Szamosújvár között.

Gájban volt egy kicsi imaház — valamikor egy külvárosi bankfiók irodája volt, és egy rakás vályog. De a városban renoválták a színházat, s a kölépcsőket kidobálták. Megszerveztük hát a gazdákat (a kollektívizálás akkor még nem ment végbe), s a lépcsőtörmelékeket a szekerek a vályograkás mellé szállították. Virágos bácsi, a gondnok vezetésével.

Huszonöt lejünk volt, amikor nekikezdtünk az építésnek. Deme-ter mérnök kijött, kijelölte az alapot, mi imádkoztunk és nekifogtunk kiásni. Legtöbbet talán a presbiter-pénztáros Garai néni dolgozott. Százéves döngölt falú tiszta házban laktak. A család lelke betegnyug-díjával Garai néni volt, parókia alapját ásó csákánnyal a kezében, mindig kedvesen és mindig vidáman. Hogy jutott ide? Súlyos tüdőbaja volt. Lemondtak róla az orvosok. Hazaküldték meghalni — mondta. „Otthon elővettem az énekeskönyvem, hogy imádkozzam belőle, s arra az énekre nyitottam ki: „Az áldott orvos közeleg, a drága főpap Jézus.” Abban a percben tudtam, hogy engem Jézus meggyógyít. Felkeltem az ágyból, és énekelni kezdtem. Az orvosom, amikor meglátott, megmondta, hogy már régen halott kellene hogy legyek, ő nem tudott Jézusról” — mondta Garai néni.

A parókiaépítésben segíteni már nem tudott, de a ruháimat ingyen mosta ki a kicsi szobájában. Varsányi Rudival, a másik belvárosi segédlelkésszel ebédre sokszor meghívott Erzsébet néni, az öreg mosónő,

aki hatvanéves korában tanult meg olvasni azért, hogy olvashassa a Bibliát. És ha tudta, meghívatott máshova is, s amikor tiltakoztam, hogy nem kérek már többet, Erzsébet néni a helyzetre lecsapott: „Nem baj, lelkem, becsomagoljuk!” Én persze szégyelltem magam, s próbáltam visszautasítani, de Erzsébet néni tudta, hogy csak a kantinébédre van pénzem és jó egy kis „becsomagolás”.

Az első szerelem fénye ragyogott az aradgái évek felett. Isten kegyelme, a Szentlélek járt velem s ajándékozott meg az ő csodáival és adott áldott munkatársakat. Presbitereim s a missziói bizottság tagjai jó munkát végeztek. Az evangélium fényébe kerülő, egyedül élő Jucika néni s a mélyen evangéliumi lelkületű kántornő, Anna testvér, akivel sokat imádkoztunk az új gyülekezetért. Bibliaórárt már csak palástban volt szabad tartani (az evangéliumi élet leépítésének első jelei kezdtek jelentkezni), de a parókia épült. Először hirdettük, hogy ki mennyit adakozott, azután egy bibliaórán azt olvastuk, hogy „Te pedig amikor alamizsnát osztogatsz, ne kürtöltess magad előtt”. — Hát akkor hogyan vállalom én, a lelkipásztor a kürtölést? Ezentúl csak az összegeket olvastuk, név nélkül. A parókia mégis emelkedett. Egyelőre persze csak szoba-konyha, kamara volt és egy kicsike terasz. De mi nagyon boldogok voltunk benne. Ide hoztam Emesét egy különös, véres naplemente után, amikor az egyik nyugatra néző utcát — emlékszem — teljesen betöltötte a lemenő, különösen hatalmas piros napkorong.

Beiktatásomat s egyben a parókiaszentelést Arday Aladár püspök végezte. Fiatal teológus korunkban behódolt püspöknek tartottuk, mert híre járt, hogy az első világháború után, az első kommun idején otthagyta a papságot. Később megváltozott róla a véleményem. Beiktatásom alkalmával kedves, közvetlen volt hozzám. Legátuskorából ismerte nagyszüleimet. „Tudod — mondta —, próbáltak hívni békepartizánnak (akkor ilyen megtisztelő címeket is adományoztak), de én azt mondtam: Én nem politizálok, én csak püspök akarok maradni — és azóta még „ők” is, úgy látom, többre becsülnék.”

Minden embernek más-más tapasztalata lehet. De Arday Aladár mondása sokszor eszembe jutott, amikor hasonlót tapasztaltam börtönön kívül és börtönön belül is. A gerincteleneket eltaposták, s akiknek volt bátorsága nemet mondani, azt lehet, hogy börtönbe zárták, de még ők is többre becsülték. (A vallató tiszt özvegy felesége mondta

el nekem férje rólam való véleményét húsz év múlva — férje sírja mellett, ahova elhívott imádkozni —, „mert tetszik tudni, pap nélkül temették el szegényt”.)

Az imaház mellé irodát toldottunk — jó nagyot. Szénsalakból öntöttük két deszka közé a falat mésszel keverve, a régi vályogfalak mintájára. Kijött megnézni a vallásügyi inspektor is a néptanács megbízottjával. „Megengedem — mondta. — De engedélyem nélkül itt semmit változtatni nem lehet. És az irodát nem szabad összeválni az imateremmel. Megértették?” „Meg — mondtam. — De legalább egy ajtót mégis engedjen nyitni, hogy ha esik az eső, ne kelljen palástosan körbe járjak.” „Egy ajtót, azt lehet.” Nem is csináltunk többet, csak egy ajtót. Egy összecsucukható harmonikaajtót egyik faltól a másikig. Így aztán elfértünk az imaházban.

Családlátogatás: „Asszony, adjál a tisztelendő úrnak” — rendelkezett Antalffy, a katolikus mészáros, aki világi kedvességgel fogadta a látogatást s olyan katolikus házszenelésfélére gondolt — a családi kasszából tíz lejt akart kiutaltatni nekem. Valahogy megmagyaráztam, hogy nem erről van szó. „Templomba járni?” Igazán kedves vagyok (ők is azok voltak), de arra nincs idejük. Viszont meghívtak egy vasárnap ebédre. Kedvesen eltúrték a rövid áhítatot is. „Nem, most már igazán nem kérek többet.” „Nem baj, lelkem! Becsomagoljuk” — csapott le rá Erzsi néni. Pár hónap múlva Antalffy néni megjelent a templomban. És azután mindig ott volt. Verseket kezdett írni Krisztusról (és elég szép verseket). Valami különös változáson ment keresztül, tele lett lélekkel. „Mi történt?” — kérdeztem. „Rendeztem otthon, s egy régi fiókban megtaláltam Szikszay imádságos könyvét. Ahogy az asztalra tettem, kinyílt arra az oldalra, amelyre az van írva: A keresztyén szülőnek imádkoznia kell gyermekeéért. Édesanyám tizenöt éve halott. Mennyit kellett imádkoznia érettem, hogy a könyv még most is oda nyílt ki! Édesanyám most utolért, és Istenhez tértem! Nem hiábavaló az imádság. Tizenöt év után is hatása van.” (Milyen jól tetted, öreg Szikszay, hogy megírtad azt a könyvet!)

*

„Hát, tiszteletes úr, engem úgyis hiába hív! Én már elértem azt az életemben, hogy minden délben megiszom egy üveg sört!” — Hát az igények változóak.

Külvárosi, disznótoros vacsora. Imádkozik az asztalfőn Tóth presbiter, a házigazda: „Köszönjük, édes Istenünk, hogy megsegítettél, meghizlalhattuk a disznót és most egész évre van ennivalónk. Kérünk Téged, segíts meg minden szegény embert, hogy ne éhezzen senki sem ebben az esztendőben!” (Ott tanultam meg az asztal mellett, mit jelent: a *mi* mindennapi kenyerünket, nem csupán az enyémet.)

*

A munkásigazgató: „Én már Marxban, Engelsben és Leninben hiszek. A lelkemre már nem számíthatnak, de a pénztárcámra igen. Mert én a Bethlen Kollégiumba jártam, és ott annyi szépet kaptam, hogy én azért mindig adós maradok!” „És vallásórára jöhet Ferike?” „Hát, ha akar.” És Ferike eljött. És egyszer odabújt hozzám, és azt súgta: „Tiszteletes bácsi, én már tudom, hogy van Isten! Mert én az este imádkoztam és azt kértem Istentől, hogy feleljek tízest számtanból, és tízest feleltem.” (Gedeon már nagyobb volt, mint Ferike, mégis jelt kért a gyapjújával — és kapott is.) Isten egy szorongó, kicsi szív imádságát is meg tudja hallgatni, és Ferike szerűjén vizes lett a gyapjú.

*

„Tessék beszélni Pistával, a fiammal, mert azt mondja, hogy nincs Isten, és nem akar templomba járni!” „Nézd Pista, tudom, neked azt tanították az iskolában, hogy nincs Isten! Vasárnapig írd le, honnan tudod, hogy nincs, és akkor megbeszéljük. Én elmondom, honnan tudom, hogy van, te, hogy honnan tudod, hogy nincs. Ha neked lesz igazad, kilépek a papságból.”

Vasárnap: „Leirtad-é, Pista?” „Hagyjuk, tiszteletes úr” — legyintett, és azután minden vasárnap ott volt a templomban.

*

Jöttek az adományok az építésre szépen. „Én Aradgájon is meglátogattam! Nem emlékszik arra az ismeretlenre, aki az 500 lejes adományt adta, és akivel elbeszélgetett?” — kacagott a vallató tiszt a marosvásárhelyi szekuritátén. „Jól meg akartam nézni, hogy kivel lesz dolgom!”

„Hiszi-é, hogy Jézus most is, magát is meg tudja gyógyítani?” „Hiszem” — felelte a harminc év körüli, ágyban fekvő asszony. (A gu-taütött meggyógyítását olvastam neki.) „Akkor meg fog gyógyulni — mondtam. — Imádkozunk.” Az édesanyja kísért ki a kiskapuig. „Mi a baja a lányának?” (Odabent nem adtak egyenes választ.) „Méhrákja van. Legyengült, nem lehet operálni, hazaküldték.” (Ho-gyan is mondhattam olyan bátran, hogy meggyógyul? De úgy éreztem, ezt mondanom kell.) — És ő is mély hittel mondta, hogy hiszi. Két hét múlva felkelt, és újra dolgozott a gyárban. Meggyógyult. Addig része-ges férje is megváltozott. Templomba, dalárdába jártak. Boldogok voltak. Később a férje kimaradt, visszatért a régi társasághoz. Meglá-togattam. A tíz bélpoklos meggyógyítását olvastam neki. Miért nem jön? Jézus utána kérdez, mint a hálátlan bélpoklosoknak. Vigyázzon. Jézus csak annak az egynek mondta, hogy meggyógyult, amelyik visz-szajött hálát adni! — Kikacagott. Egy hónap sem telt el, eltemettem. Futva ment a Maros-partra felakasztani magát. Nem lehet tréfálni Is-tennel.

Tökés Istvántól levelet kapok. Írjak prédikációt a Szemlének. Nagy megtiszteltetés ez nekem, fiatal lelkipászornak. Beküldöm az utolsó szolgálataim közül az egyiket. Hágár történetét.

Kolozsvárra megyek a magiszteri vizsgákra (közben kárpitosmun-kát vállalok, hogy kijöjjön az útiköltség). Tökés István hívat. „Ezt a prédikációt nem lehet leközölni — mondja. — Én nem tudom, hogy prédikáltok ti ott Aradon? A pusztaságban vándorló Hágár és a mi életünk! Írjál inkább arról: Örüljete az Úrban mindenkor, ismét mondom, örüljete!” „De parancsszóra nem lehet örülni! Hágárt nem tudom megtagadni. Inkább nem írok most.” (Húsz év múlva, a Szemle-mellékletbe, mégis becsempésztem.)

XIV.

Nem. Semmiféle szervezkedésről nem beszéltünk. Várta az édes-anját Magyarországról, azért jött hozzám. A nyomozó tiszt fáradt volt és csendes. „Sajnálom, hogy nem teljesítette állampolgári köteles-ségét — mondta. — Ez súlyos következményeket fog vonni maga

után.” „Még van körülbelül két hónapom” — mondtam Emesének, amikor elment. Fodor Pál ellen kellett volna terhelő nyilatkozatot adnom, aki pár nappal azelőtt vendégünk volt. Előzőleg Márton Áron püspöknél járt Gyulafehérváron. Beszélgetésüket valószínűleg lehallgatták. Utána pár ferencesrendi szerzetest (régí osztálytársakat) látogatott meg, és engem. Követték.

„Mondd, tudsz aludni éjszaka?” — kérdezte Molnár Károly. „Igen, csak azt hiszem, nem sokáig hagynak” — kacagtam. „Én nem. A szekuritátétól már jöttek, hogy írjam össze a betánistákat. Azt mondtam, itt nincsenek ilyenek. Vannak jól vagy rosszabbul dolgozó papok. Különböző életstílusú hívek is vannak. De itt mindenki református.” Huszonhat év múlva, amikor marosvásárhelyi esperes koromban azzal vádolt a szekuritáté, hogy pártolom a betánistákat s ezt Pap László püspök ösztönözte (a betánisták üldözése tőle indult ki), én is ugyanezt válaszoltam.

Az útra két útravalót kaptam. Egyet Argay Györgytől, az evangélikus püspöktől: „Az én gondolataim nem a ti gondolataitok. Az én gondolataim nem a háborúságnak, hanem a békességnek a gondolatai.” Isten békességes gondolata volt a hetvenéves „babilóniai fogság, és Isten békességes gondolata volt a keresz” — mondta Argay. Sokszor eszembe jutott odabent.

Egy gyötrődő estén kinyitottam találmra a Bibliámat: „Megőrzi Isten a te lábadat a fogságtól” — olvastam. Bevált? Nem vált be? — A lábamat nem, de a lelkemet csodálatosan megőrizte Isten. A börtön — belül — soha nem tudott hatalmába keríteni.

*

„Hogy hívjuk majd, ha megszületik?” „Kálmánnak.” „És ha leány lesz?” „Emesének, de biztosan fiú lesz.” Három hónapos terhes volt Emese, amikor lejárt a megjósolt két hónapom.

„Két bőrkabátos férfi keres” — jött be a kicsi szobába Emese. Ennek a kicsi szobának az ablaka a teológia udvarára s a szemben levő másik szárny ablakára nézett. Amikor a 29-es szobában laktam, sokat integettünk át egymásnak. Ez a fürdőszobától deszkafallal elválasztott kicsi leányszoba sok kedves emléket őrzött. Most ketten laktunk benne apósoméknál, pár napra, amíg a magiszteri vizsgák letételére feljöt-

tem. Ebbe a kicsi szobába jött be sápadtan, suttogva Emese. A két bőrkabátos a konyhában várt. (Ott volt a kijárat.) Intettek, hogy menjek. Az autóban várt a harmadik. Bemutatkoztam nekik, valamit mormoltak, és szótlannul vittek magukkal. Eszembe jutott Várad, ahol diákkoromban meseautónak becéztük azt a félelmes feketét. Most a meseautóban ültem. A szekuritáté hátsó kapuja magától nyílt és csukódott. Az irodában egy pillanat alatt megmotoztak, a sebtében zsebembe tett kicsi Bibliát azonnal elvették. „Pap vagyok!” — tiltakoztam. „Gura!” (Fogd be a szád!) Cipőfűző, nadrágszjij, töltőtoll és más egyebek egy perc alatt az asztalon maradtak, s már vittek is le a pincesorba. Rajtam kívül hárman voltak még a cellában. A negyedik emeletes ágy ma reggel ürült meg, László Dezső volt benne, mondták, amikor megtudták, hogy pap vagyok. Megilletődve feküdtem be a László Dezső ágyába. Megtiszteltetés volt számomra. Úgy éreztem, egy kicsit otthon vagyok.

Az ajtó lappancsa felcsattant, s a kicsi téglalakú résen egy alumíniumsajka jelent meg. Hozták az ételt. Az első gondolatom az volt: mindent megenni, hogy kibírjam, hogy hazamehessek. (Később erre az ételre mint vágyálomra gondoltam vissza. Mert ez sűrű volt. Ebben megállt a kanál.) Aztán este lett. Az első este: pár száz méterre a teológiától, Emesétől, a magiszteri vizsgáktól, mégis mérhetetlenül messze. Imádkoztam... Azon az éjszakán kezdtem írni az első börtönversemet. Gondolatfoszlányok kavargtak bennem:

*Hány erdő, hegy és hány rét kint maradt!
Kizárták a háborított fákat
S az életet — egy félóra alatt.*

*Kizártak mindent, hogy egyediül legyek,
De Őt kizárni nem lehet soha!
Elsüllyedhetnek erdők és hegyek
Halálba hullhat téli fák sora.*

*Az Isten él! Kizárni nem lehet!
Meglátogatja vak cellák övét.
Győz a szívek s börtönök felett.*

Belealudtam a versbe. Nem tudtam, hogy már itt nem fogom befejezni.

XV.

Nagyon szorított a pléh szemüveg, s mögötte vaksötét volt. A kolozsvári szekuritátén húzták a szememre, s úgy tuszkoltak ajtókon ki-be, lépcsőkön le-fel, míg egy terepjáróféle elindult velünk. A kezemet nem volt szabad mozdítanom, fogalmam sem volt, hogy merre megyünk, a zajokból következtettem, és a telő időből, hogy elhagytuk a várost. Valamikor a Barantón két-három éves koromban elhatároztam, hogy világgá megyek. (Talán a bátyámmal veszekedtünk.) A konyha-lépcsőtől a kútig át a kis hídon még ismerős volt az út. A gyümölcsös mellett át a hátsó kapuig már bizonytalan. Azon túl már jött a nagy legelő, egy végeérhetetlen faszor s az egész ismeretlen, félelmes világ. Nem léptem át a kicsi kapun. Visszamentem. Most nem lehetett visszamenni. És többet soha nem lehet visszamenni. Nincsen meg már a kis kapu, és kivágták a fákat, rohan egy ismeretlen autó velem, s mellettem fegyveres örök. Világgá visznek. Próbáltam lassan, észrevétlenül az arcizmaimat mozgatni, hogy csússzon le a pléh szemüveg. Körülbelül félórás munka után sikerült is. Valami kicsi rés keletkezett, ahol kinézhettem. Egy borotvátlan, pléh szemüveges ember ült velem szemben a másik pádon. Csak az arcát láttam. Markáns, intelligens arc volt. Ez valószínűleg egy angol kém — gondoltam. (Tele van ilyenkor naivságokkal az ember.) Később megismertem: Szöcs Ignác ferencrendi szerzetes volt. Egy ügyben utaztunk. Együtt ítélték el bennünket mint egy közös szervezet tagjait, akik meg akartuk dönteni a rendszert. A tárgyaláson ránk mutattak: íme, az egymással összefogott egyházi reakció! Azelőtt soha nem láttuk egymást, nem is tudhattunk egymásról. Azután sok időt tölthettünk együtt, s különösen megszerettük egymást. Ismeretségünk a börtön belső ajándékai közé tartozott.

*

A csempekályhában égett a gáz. Kihallgatás: a személyi adatok felvétele. Hol lehetek? Pár órát utaztunk. Itt földgáz van. Marosvásárhely lehet. Pléh szemüveg. Folyosók. Betolnak az ajtón. Száraz kicsi

cella, a fal két oldalán a prices. Cellatársam bemutatkozik. Valamilyen Gheorghe. Impegat. (Vasúti főnök.) Elmondja, miért tartóztatták le. Most van kihallgatás alatt. És én miért vagyok itt? „Nem tudom.” „Mivel vádolnak?” „Meglátjuk.” Óvatos vagyok, de nem eléggé. Egy döntő kihallgatásom után felszabadultan pár mondatot ejtek el előtte. Fél óra múlva kiviszik. Majd újra engem hívnak. Már rosszul áll a szemem. Később tudom meg a börtönben: beszervezett besúgó. Mások is vele járták meg. Most még nem tudom. Az önálló Erdély gondolata érdeklí. Nekem mi a véleményem? Mert sokan vannak, akik akarják. Ő is. „Tájékozatlan vagyok — mondom. — Én az egyházi ügyekkel voltam elfoglalva.” Kiviszik, visszahozzák. Néha egyedül maradok. Kihallgatások sorozata. Napok, hetek telnek. Van egy bádogcsupunk. A WC-ről, ahol mosdó is van, lehet vizet hozni benne. Ha ki kell mennünk, zörgetünk. Általában kivisznek. Ha nem, ott a bádogcsupor. Vicceket mondunk egymásnak, kitör belőlünk a kacagás. Az őrfeltépi az ajtót: mit gondolunk, hol vagyunk?!

Az ezredes írja a jegyzőkönyvet: Fodor Pált kikísértem az állomásra, és ott beszéltük meg a szervezkedést. „Kérem — mondom —, ki se kísértem. Valaki jött, hozta a dróthálót a kerítéshez, és én visszamaradtam.” „Ki volt az? Igazolja!” Nem tudom igazolni. Nem emlékszem a nevére. A dolgok összefutnak bennem. Ügyvéd, papírok, a kérdés lehetőség nélkül nehéz védekezni.

Feleségem idegcsillapítót juttat be. Nem veszem be. Amennyire tudom, ezt éberem akarom végigélni. És különben sem tudom, valóban ő küldte-é? Ezerfelől támadnak. Minden megmaradt éberségemre szükség van.

Egyedül vagyok. A körbefutó folyosón s a sűrű rácsokon át egy pillantásra bejön az élet:

*A cella sarka lángoló csoda,
Parányi helyre odatűz a nap.
Még így vendéget nem vártak soha,
Aranyugár, ahogy én vártalak.*

*A tenyerem a zuhatagba tartom,
S az égi röntgen mindent átkutat*

*Fényben fűröszi nap nem látta arcom
S az erek közt a sápadt csontokat.*

*A sugár-résen fel a napba nézek:
Kápráztatóan villog és ragyog,
S félig vakultan, ahogy hátralépek,
Már azt sem tudom, hogy most hol vagyok.*

*Csak azt tudom, hogy hull messze a napfény
Selymes hajadra, árva Kedvesem.
S a nap ragyogó, színarany, fonállal
Egy csodás percre összeköt velem.*

„Itt volt a felesége, csomagot hozott. Csodálatos asszony. Kedves, intelligens és bátor.” Elém rakja a csomagot: téisztát, ruhát. Ellágyulok. Az ugrásra, minden percben védelemre kész éberség páncélja lehull. Az ezredes látja. „Mindent elmondott” — mondja. Mi történhetett? Mibe vitték bele? Őt is gyanúsítják? Alig tudom összeszedni magam. „Nem tudom, mit mondhatott el — mondom. — Nem volt mit elmondania.”

Fiatal nyomozó jön be. Ezentúl majd ő is kérdezni fog. „Mondja — kérdezi — miért ellensége ön a rendszernek?” Furcsa kérdés, felelek. „A rendszer ellen semmit sem tettünk. Egy éjszaka rájöttek a szüleimre, és anélkül, hogy megmondták volna nekik, mit hibáztak, az egész családot elvitték. Én csak véletlenül maradtam ki, úgy tudtam a teológiát elvégezni. Lelkipásztor lettem, megházasodtam, gyülekezetet építettem, és akkor letartóztatnak, minden hazugságot rám fognak, börtönbe tesznek, és most a végén még meg is kérdik, hogy miért haragszom a rendszerre?”

Kint jó napsütés lehet, elég világos a cella is. A csuprom tele van vízzel, fölé hajolok megnézni magam. (Régi módszer ez a tükör előtti világból; erről szól a Példabeszédek könyve: „Mint vízben az egyik arca a másikat megmutatja, úgy egyik embernek szíve a másikat” — Péld 27,19.) Megdöbbenek: tele lettem ősz hajszálakkal. M. Imre nem is tudja, hogy érette. Kihallgatták velem kapcsolatban, s ő nem értette, hogy miért. A válasz, hogy őt is be akartam szervezni, s ezért

megkérdeztem, hogy hány magyar van a falujában, ahol lelkesz, hogy ha szükség lesz rájuk, tudjuk. Nem igaz. Mint kollégától, megkérdeztem, hogy hány lelkes a gyülekezete. De igen, erősítik. Az egyházszervezés csak ürügy volt az államellenes szervezkedésre. M. Imre aláírta, hogy magyarokat kérdeztem. A szerencsétlen nem tudja, hogy ezzel őt is beránthatják a szervezetbe.

Az ezredes elém tette Fodor Pál vallomását. Szegény mindent aláírt. Én már hiába tagadok, hiába mondom, hogy nem úgy volt. A sorsom elintéződött. A szekuritáté logikája: nem jelentettem fel, sőt elhallgattam, amikor faggattak. Ez azt jelenti, hogy egyetérttem vele. Ha pedig egyetérttem vele, akkor ez szervezet. Tudom, aki ide bejött, azt ki nem engedik hamar. Legfeljebb ha beszervezték. Vagy mondom az igazat, vagy nem, úgylis elítélnék. Kijelentem, hogy nem igaz, de a jegyzőkönyvet végül is aláírom. A lelkiismeretem szabad, szegény Fodor Pál vallott, én nem ártok senkinek. De M. Imrével más a helyzet. Lehet, az én vallomásom által akarják börtönbe tenni. Az ezredesnek, a századosnak megmondom: „Jól tudják, hogy a magamra nézve terhelő jegyzőkönyvet aláírtam, bár nem volt igaz. Nekem már mindegy, ez az én ügyem. De csinálhatnak velem akármit, M. Imrére terhelő vallomást nem teszek. Rajtam keresztül őt börtönbe nem fogják tenni. Előre megmondom, a tárgyaláson is tiltakozni fogok.” (M. Imre a tárgyaláson fenntartotta a nyilatkozatát, nem mert ellentmondani. Én tiltakoztam: kényszeríteni akartak rá, hogy aláírjam, de nem írtam alá. Csak a reformátusokat kérdeztem.) Imre szabad maradt, de én beleöszültem.

Anketátorainkat sok és jól végzett munkájukra, szép eredményeikre való tekintettel előléptették. A kihallgatások még folytak, s egyszer megkérdeztem: „Örnagy úr, hisz-é ön Istenben?” Kicsit zavarba jött: „Engem vallásórás koromban elvert a pap, mert nem tudtam a leckét. Többet sohasem mentem. De ha azt mondanám, hogy nem hiszek, vissza kellene adnom az iskolapénzt.” „Ezek a jehovisták az armagedonnal fenyegetnek — mondta máskor. — Azt mondják, csak azok maradnak meg, akik hozzájuk tartoznak.” „Az ítélet az Istennél van — mondtam —, és írva van, hogy nagyobb az Isten a mi szívünk-nél. De egy biztos: egyszer mindenkinek számot kell adnia arról Isten előtt, hogy mit csinált itt a földön. Önöknek is, hogy mit csinálnak!”

A cellatárs most egy jehovista. Elragadtatással beszél a szervezetről, amely anyagilag is, szervezetileg is a tizedrendszerre van felépítve. „A híveink azt hiszik, hogy az angyalok hozzák át az Örtornyot (folyóirat) a határon — mondja. — Nem tudják, hogy mi hozzuk át. Az armagedonban majd mindenki elvész, csak mi maradunk meg.” „Hát maga szerint mit kellene tennem, hogy üdvözüljek?” „Álljon be közénk” — hangzik a biztos válasz. „Azt hiszem, nem vette észre — mondom —, hogy én bibliai szöveggel kérdeztem. A filippi börtönőr kérdezte ezt Pál apostoltól. Tudja, mi volt a felelet? Higgy az Úr Jézus Krisztusban, és üdvözülsz mind te, mind a te házad népe! Úgyhogy én már nem magánál, hanem a Bibliánál és Pálnál és legfőképpen az Úr Jézusnál maradok. S ha maga is ott marad, testvérek lehetünk.” És akkor valami talán sikerült is ebből.

*

Utolsó kihallgatás a tárgyalás előtt. „Őrnagy úr, ön jól tudja, hogy nem igazak a vádak. Mi lesz, ha a tárgyaláson megmondom, hogy mindent kényszer alatt írtam alá?” „Ezt megteheti, ehhez joga van, de akkor újra *ide* fogjuk visszahozni — mondja különös hangsúllyal. — Egészen addig, míg be nem ismeri.” — A kezét nézem: most látom először csak a kezét. A bütyköket, a körme alakját. Beleborzongok. Kézre még így ráírva nem láttam az erőszakot és a gonoszságot.

Jön hát a tárgyalás. Hogyan készüljek? Csak az Igével, amely az utóbbi kihallgatások előtt adatott: „Mikor pedig ítélőszékek elé visznek titeket az én nevemért, ne gondolkodjatok, hogy mit kell mondanotok. Mert az én Atyám eszetekbe juttatja néktek abban az órában, hogy mit kell szóljatok.” — Istenem, segíts meg, s ha elfogy az erőm, Te juttasd eszembe, mit kell mondanom! Ámen.

XVI.

Pléh szemüveg, terepjáró autó. Arcizommozgatás. Fejünk felett fák. Merre járhatunk? (Később, szabadon leellenőriztem: az alig 200 méteres útra kerülővel vihettek.) Szorongás a bíróság emeleti folyosóján. A folyosó túlsó végén feleségem és apósoméék. Integetnek titok-

ban, hogy észre ne vegyék. Ismerkedünk. Szöcs Ignác, Hajdú Leánder, Fodor Pál. Az egyházi reakció. „Most beszélhetnek. Lelepleztük” — mondja gúnyosan mellettünk egy vizsgálóbíró. „Én azt hiszem, ha zaengednek — vélekedik Szöcs Ignác. — Kiderül, hogy ártatlanok vagyunk, hiszen végeredményben nem tettünk semmit. Beszéltünk ezt-azt, most beleszámítják a vizsgálati fogságba, és ezzel vége.” „Én nem tudom — mondom —, de a feleségem a kezével tizet intett. Ez nem lehet sem hét, sem hónap, csak év. Ő már valószínűleg tudja, mire számíthatok. De hát Isten majd megsegít.” „Isten? — mondja az ör. — Hát honnan tudják, hogy van Isten?” „Hát mit gondol, honnan lett a világ? — mondom. — Csak úgy magától, a semmiből?” „Az ősködből” — mondja oktatóan. „És az ősköd?” „Azt nem tudom.” „Na látja — mondom —, mi azt tudjuk, hogy az Isten teremtette és abból formálta a világot.” „Minket erre nem tanítottak” — mondja szelídebben.

Közben Emesének közelebb furakodtak. Intettünk egymásnak. A tekintetével könnyesen, szomorúan biztat, és mosolyogva és megértően is, hogy én most is Istenről vitatkozom a börtönőrrel. Minden perc drága. Még nem tudjuk, hogy hat és fél év múlva fogjuk látni újra egymást.

Az ítélet: 10 év szigorított börtön, az állam ellen való felforgató tevékenységért. Felsorolva származásomat, foglalkozásomat, élet-szemléletemet, a legsúlyosabb tervekkel vádolnak, aláhúzva egy jellemző megjegyzéssel: jóllehet még semmit sem tett, de mindenre hajlandó lett volna így vagy úgy megdönteni az uralmat.

Az ítélelbíró Macskássy. Még nem tudja, hogy kijövetelünk előtt nagy kínok között, súlyos betegségben fog elpusztulni. Azt mondják, önkívületi perceiben az elítéltekkel hadakozott.

XVII.

A tárgyalóteremből a börtönbe visznek. Végleg leadjuk a civilruhát, csíkos rabruha már a miénk, hátán két nagy betűvel: C.R. (contrarevolutionar=ellenforradalmár). Ajtónyitás-csukás. Egy 3x4 m-es cellában vagyunk, négy ágyban 8-an. A szoba hoppmestere Pan-

tiriu. Huszonöt évre ítelt, lábain láncos vasbilincs, kezében egy tönkrement seprű, az első öt percben magasba tartja, s ünnepélyes pózba vágja magát. „Na — kérdezi —, mi ez?” „Nem tudom.” „A szabadságoszor” — közli kacagástól fuldokolva. Kicsi, sovány, játékos román. Mindenből viccet csinál. „Én nem fogok megöszülni, mint maguk, mert én soha semmit nem veszek komolyan” — s kacagva száráfület mutat. „Az micsoda?” — mutatok egy hordóra az ablak alatt. „Ott tartjuk az uborkákat” — kacag Pantiriu. A börtön nyelvén ez a gibla. Ha valakinek vele dolga van, leveszi a fedelét és ráül. Ha sok folyadékkal van tele, vigyáz, hogy úgy ugorjon fel, hogy a loccsanásakor ne fröcskölődjön fel. Mikor megtelik, kivisszük. Papír az nincs, s akinél egy darabot is megtalálnak, azt megbüntetik, mert arra írni lehet és azzal üzenetet lehetne küldeni. Van egy rongydarabom. Féltényérnyi darabokra tépem. Majd mosni fogom, ott, ahol lehet.

Az ablakon beszállt a harangszó. A Gecse utcában mindennap harangoznak, reggel és este istentisztelet van. A harangszóra mindenki elnémul és imádkozik. Pantiriu keresztet vet. Ezentúl a harangszóra rövid áhítatot tartunk. Fejből idézem a textust, magyarulom és imádkozunk. (Csak néha énekelünk, de nagyon halkán, mert tilos az istentisztelet.) A börtön templommá lesz, és köztünk jár Jézus. Itt jövök rá, hogy mennyi Igére emlékszem. Ezentúl nem egyszerűen rab vagyok. Szolgálatra küldött ide az Isten. A legnehezebb időkben is ez ad erőt. Ez őrizte meg „lábaimat a fogságtól”. Egy különös belső világ, egy különös, gyötört vagy elfásult gyülekezet pásztora vagyok, ahol soha nem gondolt mélységekre nyílnak meg a lelkek, s ahol Isten erőt adó kegyelme szinte kézzel tapintható.

„Jöjjön, tiszteletes úr, tegyük össze a korpás zsákot” — mondja kedvesen egy fiatal nyárádmenti református ágytársam. Kérdőn nézek rá. „Hát így mondtuk a feleségemmel, amikor egy ágyban aludtunk és a hátunkat összetettük.” Hát összetesszük a korpás zsákot — de ott a falon túl hány ágy üresen maradt!

XVIII.

A folyosón meztelenre vetköztetnek. Motozás. Utána új szobába tesznek. Most a ferencrendi szerzetes társakkal, a sérves, magát mindenütt feltaláló Gavris bácsival (talán adószedő, jegyző vagy valami hasonló volt), a kommunista Karappal (akit azért fogtak le, mert át akart szökni Jugoszláviába) és a fiatal, határozott Salamon Lászlóval vagyok, aki egy utcai fénykép folytán belekerült a magyarországi Fehér Könyvbe, itthon észrevették, lefogták, és elhozták az esküvője előtt. Karap 25 évre elítélt. A folyosón most nitolják a lábára valamiért a láncos bilincset. Behallatszik a kiabálása: „Ti vagytok a kommunisták? Láncot vertek rám? Szégyelljétek magatokat! Én vagyok az igazi kommunista!” (Kiszabadulásunk után nem találta helyét, sokat ivott, korán meghalt. Kedves, sokat szenvedett feleségének a mi gyülekezetünk is vitt segílyt.)

Az ajtón belül megértjük egymást. Összetartozunk. Karap, a kommunista és Salamon, a magyar forradalom résztvevője jó barátok. A cigaretta hozza őket össze. A cigaretta, ami nincs, és amire szert kell tenni. Néha sétálni visznek a börtönudvarra. Téglafallal elkerített rekeszekből áll, ahol körbe-körbe járunk. A közjogiakat is itt sétáltatják. Nekik joguk van csomaghoz, cigarettához, s így a sétaudvaron egy-egy eldobott cigarettavég található. Karap és Salamon pillanatok alatt felszedik őket. Másnap visszük ki a giblát a vécére, vagy a közjogiak vécéje előtt visznek néha mosdani. Ez nagy alkalom. Egy pillantás alatt fel lehet mérni a guggolós vécét, hogy hol van egy eldobott papír. Ezt kell ügyesen elrejtetni, s a cellában meg lehet sodorni a kibontott cigarettavégek dohányját. Néha kemény a papír, hát meg kell kicsit rágni vagy nyálazni csak, még akkor is, ha gyanúsán piszkos, és vígan száll a füst ki az ablakon felfelé. Mert az ablak be van deszkázva, hogy ne lehessen ki-be látni, csak tölcseárszerűen, felfelé van hagyva egy nyílás rajta, hogy valami levegő és fény bejőjjön.

De a vécében található papír másra is jó. Ha van mivel, lehet reá levelet írni. A „descurcăret” (ezt csak románul lehet jól megérteni) Gavris bácsi közli, hogy neki van tintája, ellopta, amikor kérvényt írt (fellebbezik, és a pere még folyik, lehet, hogy közjogis lesz), és ha szerzünk papírt és levelet írunk, ő kijuttatja. Viszik a tárgyalásra (sérve,

tehát sérvkötője is van, abba teszi) mikor elmegy a felesége mellett, a kezébe csúsztatja és az majd el fogja juttatni a címre. Különös vállalkozás. Gavris bácsi gyanús egzisztencia. És a mese a tintával (újragyúrt szappanban őrzi), lehet, csak be akar ugratni. Lehet, arra kíváncsiak, hogy mit írunk haza. Ezért izolare (elkülönítő) jár büntetéssel. De hátha mégis? És Emese nemsokára szülni fog. A ferencrendiek óvatosak. Ők nem írnak. Nincs családjuk. Nekünk sikerül lopni egy papírzsákcafatot. Írunk. Gavris bácsi tárgyalásra megy. Sikerül. Új tárgyalás, új levél. Gavris bácsi összetörten, sápadtan érkezik: az összegöngyölt levélsomag spárgája kibomlott. Amikor vitték a lépcsőn, lehullt. Vége. Neki is baja lesz. A feleségének írt arról, hogy a börtönorvoson keresztül hogyan juttassanak neki vitamint és orvosságot. Egemásra nézünk. Igaz? Nem igaz? És most mi lesz?

Hat év múlva Emese elmondja, hogy Kolozsváron szült. A többi anyához nagy virágcsokorral jöttek a férjek. Végtelenül egyedül érezte magát és siratott. Akkor nyújtottak be az ablakon egy papírzsákcafatot:

*Szívedre már
ha bú szítál
s a kétség könnye mar,
én Kedvesem,
Szerelmemem,
Imádkozzál hamar.*

*Ha ember nem
lesz is velem,
de Isten nem hagy el,
sietve jó,
imánkra ő
még mindig megfelel.*

*Ha szent keze
úgy végeze,
keresztmem hordozom.*

*A súly alatt,
mi rám szakadt,
én nem panaszkodom.*

*Ő tudja: mér
hull könny s a vér,
és tudja, mit akar.
Nem késik Ő,
s a perc ha jó,
megszabadít hamar.*

Köszönöm, Gavris bácsi. A felesége elvitte a levelet.

XIX.

„Nem mondjátok meg az igazat, hazudtok mindent, az Istent, a mennyországot, a poklot!” — dühöngött Bartos őrnagy. Megkövültén álltam előtte a szekuritátén, ahová visszavitetett. Egyszerűen nem tudtam szólni. Az Úr Jézus jutott eszembe, aki Pilátus előtt hallgatott.

Ki írt levelet? Mit írt? Mit csináltunk a szobatársakkal? Kenyérbélből sakkot készítettünk, és erre rájöttek. Nem ez érdekli. Hallgatók. Őr, sötét szemüveg, szekuritátés cella.

Másnap: „Érti, tiszteletes úr? Viselkedjék jól, és akkor jobb sorsa lesz!” „Kérem — mondom —, az én sorsomat már elintézték. Elítéltek 10 év szigorított börtönre, levél, látogatás nincs, még azt sem fogom megtudni, fiam született-é vagy lányom.” „Meg fogja tudni, tiszteletes úr, csak viselkedjen jól, érti?” „Kérem — mondom —, én ezentúl jól fogok viselkedni: megígérem, nem fogok többet kenyérbélből sakkot csinálni.” „Nem erről van szó, érti, tiszteletes úr?” „Nem értem, őrnagy úr.” „Na, gondolkozzék holnapig.”

Felháborodva térek vissza. Újra és újra végig gondolom a történetet. Naiv vagyok. Még most sem tudom elképzelni, hogy ez az ember egy lelkipásztornak fel merje ajánlani a besúgói státust.

Csak két nap múlva hívat: „Gondolkozott, tiszteletes úr? Mert én

sokat gondolkoztam, és szeretnék segíteni magán. Én el fogom intézni, hogy kapjon levelet, csomagot, sőt beszélhessen is a feleségével. És látni fogja a gyermekét, ha akarja. Csak viselkedjék jól, érti, tiszteletes úr?” „Kérem, őrnagy úr, már megmondtam: nem csinálok többet sakkot. De ha a fogolytársaimnak nem jár levél, csomag és beszélgető, nekem sem kell. Kérem, hogy vitessen vissza a börtönbe.” „Gondolja meg, tiszteletes úr, tíz év alatt segítség nélkül úgy meghalhat az ember, hogy sohasem látja a gyermekét. Én most mindenesetre egyelőre itt tartom magát, mert segíteni akarok.”

Ismét a szekuritátés cella, most egy szobatárssal. Most értem meg Kantot: mi a categoricus imperativus. A lelkek belső parancsa, ami ellen ha vétkezik, belepusztul az ember. Amikor az élet sem számít, csak a becsület.

„Miért van lefogva?” — kérdi a szobatársam. (Kolléga lett volna, ha az őrnagyra hallgatok.) „Már el vagyok ítélve” — mondom. „Miért hozták vissza a börtönből?” „Nem tudom — mondom idegesen. — Csak azt tudom, hogy valamire erőszakolni akarnak és a cellák tele vannak besúgóval. Ha engem innen holnap reggelig nem visznek vissza a börtönbe, éhségstrájkot fogok bejelenteni és ki fogom kiabálni, hogy tudja itt meg mindenki, hogy vigyázzanak a besúgókra. Lehet, hogy belepusztulok, de olyan botrányt csinállok, hogy megkeserülnek, akik idehoztak.”

Félóra sem telik bele, kihallgatásra viszik a társamat. Utána nemsokára engemet. „Gondolkodott, tiszteletes úr?” „Igen — mondom. — Engem elítéltek 10 év nehéz börtönre. Nekem jogom van azt úgy letölteni, mint akárki másnak. Ehhez én ragaszkodom. (Ez az utolsó jogminimum.) Kérem, hogy azonnal vigyenek vissza a börtönbe, ellenkező esetben éhségstrájkot jelentek be.” — Az őrnagy tetetett csodálkozással néz rám: „De hát mit gondol, tiszteletes úr, hogy mit akarunk csinálni magával? Mi csak segíteni akartunk, de ha nem kell, holnap visszavitetjük.” — Megszabadultam. De nem olyan egyszerűen.

X.

Másnap visszavittek a 13-as szobába, a lépcső alatti „izolare”-ba (büntetőszoba) tettek. Itt töltöttem egyedül életem kívülről nehéz, lelki vonatkozásokban leggazdagabb 40 napját. Senkivel sem volt szabad érintkeznem, de Istent kizárni nem lehetett. Ő csodálatosan közel jött hozzám, és nagy lelki békességgel ajándékozott meg. Illésnek valamikor a hollókkal küldött eledelt, nekem még az őreimmel is. Voltak közömbös, durva őreink. Volt olyan, akiről hallottuk, hogy a kiszabadult rabok pokrócot terítettek a fejére és elverték. Velem soha nem durvaskodott. Sok év múlva én temettem Marosvásárhelyen. De voltak rendesek is. (A vásárhelyi börtön előzőleg közjogi börtön volt, most csak bezsúfoltak bennünket oda.) Volt egy rendes Ruzsa bácsi. Róla az a hír járta, hogy azt mondta volna: „Egyszer már kiengedtem minden rabot a börtönből, még addig szeretnék szolgálatban maradni, míg még egyszer mindenkit kiengedek.” Ezt mind így tudtuk, ezért aztán szerettük Ruzsa bácsit. Református ember volt, később, amikor mint Marosvásárhely-Gecse utcai lelkipásztor konfirmáltam az unokáját, meghívtam a lakásunkra és elbeszélgettünk.

Negyennapi magányomban hallottam, amint az ajtó előtt az ebédet osztó fogolynak szólt: „Ennek töltsd meg jól, szegénynek, ez megérdemli.” Ruzsa bácsi valószínűleg sejtette, hogy mi történt velem. Egyszer pedig résnyre kinyílt az ajtó, és az az őr, akivel a tárgyaláson Isten létéről vitakoztunk, szó nélkül benyújtott egy darab kenyeret és telemeasajtot (a saját uzsonnáját). Szabadulásom után pár évvel Koronkán felkerestem, és megköszöntem neki.

Ők voltak az én hollóim, s felettem volt Isten irgalmas keze. Fejem fölött csak akkor dübörgött a plafon, amikor az emeletről jöttek mosdani, dolgozni, vagy visszatértek a közjogiak. Különbösen csend volt, és sokat lehetett imádkozni. Nem a félelem és aggodalom szavaival, azt Isten kegyelmesen elvette tőlem (nem emlékszem, hogy az ítélethirdetés után valahol is különösképpen féltem vagy aggódtam volna), hanem az Isten-közelség boldog és belső megtisztulást, békét és bizonyosságot adó imáit adta nekem ajándékba Isten. Nem egyedüli tapasztalatom volt ez. Akik hasonlóan átmentek, ha hittel mentek át rajta, azok közül sokan értik, hogy miről van itt szó. Akinek sem hite,

sem ilyen tapasztalata nem volt, annak ezt nem lehet megmagyarázni, mint a vaknak a színeket. Az kacagva mondja: hát akkor menj vissza, ha olyan jó volt!

Sok minden történt velem a negyven nap alatt. Hogy ne unjam magamat, programot készítettem. A reggel 6 órai ébresztő után jött a tercs. Vízbe pergetett és összekavart nagyon kevés puliszkaliszt. (Egy óra múlva már jó lett volna valóban reggelizni.) Ezután áhítatot tartottam. Gondolatban ott voltam az Arad-gáji imaházban, mellettem a feleségem, a gyülekezet, és én egy rövid ígéhirdetést tartottam. Újra rájöttem, hogy milyen sok Igét tudok könyv nélkül. Egész börtönszolgálatom alatt nagy ajándék volt ez. Ezekre a reggeli ígéhirdetésekre rendszeren készültem. Itt és a későbbi börtönévek folyamán fejlődött ki még jobban bennem, hogy — mivel papír és ceruza használata tilos volt — szinte képszerűen lássam magamban a mondanivalót és így rögzítsem. A láthatatlan gyülekezetnek és önmagámnak is prédikáltam. Aztán családlátogatás következett. Reméltem, hogy haza fogok kerülni, és nem akartam elfelejteni a gyülekezetet. Gondolatban sorra vettem az utcákat, emlékezetembe idéztem a családokat, családtagokat, s próbáltam elbeszélgetni velük. Azután németóra következett. Gondolatban végigvettem a nyelvtant, amit tudtam, és kevés szókinccsemet. Aztán gyülekezetszervezés. Mit lehetne otthon tenni, építeni, vásárolni. Praktikus megoldásokon törtem az eszem. Imaóra. Esti áhítat. Végül is már alig volt időm.

*

Még az első napokban meglátogatott az örrel a fiatal zsidó orvos, akin keresztül Gavris bácsi homályos körülmények között kapta a vitaminjait. Ideges volt, látszott, hogy fél. „Miért vagyok itt?” — kérdezte. Pár mondatban elmondtam levélírásunk történetét. Gavris bácsi balszerencsáját s azt, hogy szobatársaimról akartak faggatni, akik ártatlanok. Igyekeztem tudtára adni, hogy én reá sem mondtam semmi terhelőt. Kicsit nyugodtabban távozott. Ottlétem alatt rendszeren viselkedett, azt hiszem, leváltották később.

*

Más látogatásom is volt. Egyszer a cellámon átsétált egy bogár. Talán egy ide véletlenül betévedt mezei poloska lehetett, ami huzamosabb időre bérelt nálunk szállást. Eredeti színét elvesztette, széles pajzsa is áttetsző fehér volt. Mivel már régen egyedül voltam, eseményszámba ment a látogatása, hiszen a börtön mechanizmusától elűtő élet jött be vele hozzám. Másrészt szerettem volna, hogy lakótársak legyünk. Ő makacsul tartott az ágyam felé, én tapintatosan hol akadályoztam, hol megfordítottam, hol más irányba tettem, de ő mindig újra visszatért. Végül is, amikor láttam, hogy nincs mit tenni vele, ráütöttem. Kegyetlen tett volt. Egészen beleborzadtam, ahogy élettelenül ott feküdt előttem. Végül is az élet nagy dolog. Élettelen teste felett arra gondoltam, hogy mi emberek is ilyenek vagyunk: makacsok, magunk irányába, a halál felé igyekszünk. Isten sokszor vissza akar fordítani. Akadályt tesz elénk, megkerüljük. Visszafordít, mi újra visszafordulunk; a kezébe vesz, irányt mutat, s mi nem törődünk vele. S végül is ha már nincs velünk mit csinálni, ránk lép.

*

A másik látogatóm az ajtó fölötti mélyedésben lakott. Őt én vittem be oda. Az első egy-két hét után néha sétálni is vittek egyedül. (Lehet, ez a református örök külön jótéteménye volt.) Az egyik sétaudvar a börtönépület alatt volt, s az emeleten közjogiak, akkor éppen nők laktak. Nekik nem volt úgy bedeszkázva az ablakuk, mint nekünk, hazulról cigarettát, csomagot kaphattak. Mint később megtudtam, egy csíkszeredai könyvelő is volt ott, aki Csíkszeredán kényszerlakhegyen lévő szüleimet is ismerte. Ő a társaival együtt, amikor az őr (aki a sétaudvarokat egymástól elválasztó kökerítések feletti őrbódében vigyázott) elfordult, cigarettát, kockacukrot és gyufát dobált le nekem. A sor aztán rajtam volt. Úgy kellett sétálnom, hogy akkor érjek a ledobott dolgok mellé, amikor ismét elfordul az őr. Akkor hirtelen felvettem és zsebre vágtam őket. A cukrot megettem, a cigarettát, gyufát az ablakmélyedésbe tettem, hogy ha visszavisznek a társaimhoz, elviszem nekik. A napok azonban teltek és ez elmaradt. Egy délelőtt arra gondoltam, jó lenne megkóstolni, milyen is a cigaretta. Az első füst mellen ütött. A másodikat tüdőre szívtam (kamaszkoromból volt némi gyakorlatom), a harmadikkal ki voltam békülve. Eloltottam. A kísérlet-

ből elég. Délután arra ébredtem, hogy kívánom a cigarettát. Önkéntenül nyúlt a kezem a rejtekhely felé, amikor eszembe jutott a foglyok csikkek feletti öröme, a gyanús sárga papírok nyálazása. Nem, szabadságom utolsó darabját nem fogom odaadni. Szennyes vécék félig használt papírjait nem fogom nyálazni soha! A cigarettákat csendben viszszatettem. Salamonra és Karapra gondoltam, hogy fognak majd örülni neki. Sajnos ebből nem lett semmi, többet nem találkoztunk. Amikor kivittek a cellából, nem volt lehetőségem magamhoz venni a cigarettát. Valamilyik utódom majd biztosan örült neki.

*

Hány napja is vagyok már itt? Odahajoltam a falhoz átnézni a naptáramat. Az első nap a körmömmel húztam egy vonalat a falra, s ezt rendszeresítve folytattam tovább. Most számoltam meg először: negyven! Különös érzésem támadt. Egy villanásnyira eszembe jutott az özönvíz negyven napja, a negyvenéves pusztai vándorlás, Mózes negyven napja a Sínai-hegyen, Illés negyvennapos pusztai útja, az Úr Jézus negyven napja a pusztában, majd feltámadása után. A 40 nap nagy próbában Isten csodálatos közelsége a Szentírás történeteiben. Velem is így volt. — Már nyílt is az ajtó: kifelé! Az ajtóban az őrnagy állt. Úgy látszik, átjött a szekuról ellenőrizni: „Hol volt eddig? — kérdezte.— Jobban néz ki, mint amikor bekerült!”

XXI.

Új szoba, új szobatársak. A disznajói Bíró Mihály még vitás, hogy politikai lesz-é vagy közjogi, egy összetűzés miatt, de már közénk van téve. („Az a baj, hogy a szórt megtalálták a karón.”) Rendes, becsületes ember, később üzenetet vitt haza, s még később sok évvel, imádkozom mint esperes, mint régi fogolytársa már majdnem halálos ágya mellett. A halálos szövödményt már nem lehetett kioperálni, az arca beesett, csak a szemei a régiek, s mikor visszafordulok az ajtóból, tudom, hogy itt a földön többé nem látjuk egymást.

Most még erről nem tudunk semmit. A Gecse utcai templomban minden reggel és minden este harangoznak. Istentisztelet van. Ilyenkor

mi is áhítatot tartunk a cellában. (Többen is vannak reformátusok, de aki nem az, az is részt vesz benne.) Harangszó, Ige, igemagyarázat, imádság. És néha halk ének. (Sajnos én énekelni nem tudok, ez a többire van bízva) és kicsi, rövid áldott csend. A sétaudvarra belátszik a Gecse utcai templomtorony, és nekem sokszor az az érzésem, hogy ennek a börtönnek egyszer hivatalos lelkésze leszek. Tizenhét évvel később, amikor a Gecse utcába meghívtak lelkipásztornak, amikor elmentem a börtön mellett, amely mint a szekuritáté épülete új gyülekezetem területéhez tartozott, sokszor eszembe jutott a régi megézés. A börtönbe, igaz, akkor nem léphettem be, de amikor reggel, este harangoztunk, sokszor gondoltam arra, hogy most is behallatszik oda a harangszó.

Volt egy kedves Mihály bácsink is, aki körteeladás miatt (saját körtéjét árulta) került be pár hónapra. „Pedig mindig mondta a feleségem: Ne körtevézz, Mihály!” — érzékenyedétt el újra Mihály bácsi. „Ugyan, Mihály bácsi! — vigasztalta a többi. — Azt a pár hónapot giblán is el lehet tölteni!”

*

Sétálunk a börtönudvaron. A mellettünk lévő rekeszben mások. A fal tövében valami sáslevelű virág. („Fuvalomra írisz ingott sás közt a part során, barna szirmú sors virága, aszfodélosz, ily korán?” — jutott eszembe Áprily.) Felnézek. Egy ilyen zöld levél repül a szomszéd sétaudvarról át a falon. Gyorsan felveszem. Körömmel bele van karcolva: „Fia született.” Valami csodálatos gongütés belül. Emese szült! Apa vagyok. Van folytatása az életemnek. Én itt most már akár nyugodtan meg is halhatok. Tovább megy az életem a fiamban. És lehet, ő is lelkipásztor lesz! Nem tudom, hazai boldog apák mit érezhetnek, amikor gyermekük születik. Nekem egészen más, csodálatos, külön dimenzió volt. (Többet ezt sajnos nem élhettem át csak negatív előjellel: kiszabadulásom után nagyon várt kisfiunk halva született, és nem is lett több gyermekünk. Feleségem a szülésbe majdnem belehalt, s mindkettőnk számára nagyobb lelki fájdalom volt, mint a börtön.)

Éles füttyszó hasítja át a levegőt. A börtön lépcsőjén álló egyik őr észrevette, hogy üzenetet kaptam. Azonnal hozzám! „Mit dobtak át?” — kérdi. Még felindult vagyok, látszik rajtam. „Fiam született”

— mondom, s mutatom a sáslevelet. — Az őr is ember. (Itt még emberek vannak.) Elveszi a sáslevelet és összetépi, s int, hogy mehetek.

Este nem tudok elaludni.

BÖLCSŐDAL

*Már este van, bealkonyult,
Az elfáradt nap rég leszállt.
Az égen fent ragyogni gyűlt
Csillogó csillag milliárd.*

*Már alszik kint a nagy világ,
S a fák a börtönudvaron.
Kis gyermekem, vigyázva Rád
Szíved verését hallgatom.*

*Ezüstöt szór a néma hold
A könnyharmatos rét felett...
A csend nekem Rólad dalolt
Merengő furcsa éneket...*

*Szíved verését hallgatom
— Úgy szíven üt e halk zene...
S míg hallgatom, könnyem pereg
A börtönágyra csendbe le.*

Vagy egy évvel később Márton Attila, a frissen letartóztatott teológus számolt be arról, hogy nem fiam, hanem lányom született. „Biztos?” — kérdeztem. „Hát persze — mosolygott Attila —, láttam. És a teológia udvarán toltam is a gyermekkocsit.” Irigyeltem Attilát.

XXII.

Marosvásárhelyről Szamosújvárra vittek bennünket. Elmaradt a sétaudvarra belátszó Gecse utcai torony s a református örök embersege. Elmaradt az uzonnáját beadó Petrás, akivel Isten létéről vitáztam a tárgyaláson, s aki az első perkezíció alatt, amikor a folyosón meztelenre kellett vetköznünk, csendesen intett, hogy öltözhetek, és elkerült. Az 1800-ban épült szamosújvári börtön első percben olyannak tűnt, mint egy nagy halotthamvasztó. Emeletenként körbefutó folyosók, s az ajtók mögött a szenvedés és a halál. A nagyüzemi embertiprás vad sodrásaiba kerültünk. Később, Luciu Giurgeni-i hányattatásunk idején félig tréfásan, félig komolyan mondtam: úgy vágyom egy kicsi, csendes, nyugodt, vidéki börtön után — és Marosvásárhelyre gondoltam.

Szamosújváron meztelenre vetköztetéssel, motozással kezdődött a fogadtatás. Valami nagyobb terembe tereltek, ahol a börtönigazgató adta ki rendeleteit. Majd Isten megsegít — mondta valaki. Erre nagyon felbőszülve beszédet tartott: „Ti azt hiszitek — mondta —, hogy azért jöttetek ide, hogy a bűntéteket letöltsétek. Nagy tévedés! Ti azért jöttetek ide, hogy meghaljatok!” — Hallgattunk. Csendben arra gondoltunk, hogy Isten az örök és legfelsőbb Igazgató. Majd ő elrendezi a mi sorsunkat is. A „caranten” következett. Egy kb. 5x4 m-es szobába, ahol a sarokban levő angolvécén kívül semmi nem volt, bezúfoltak vagy negyvenünket. Addig hajtottak be, amíg nem fért több, akkor ránk zárták az ajtót, s a többi foglyot vitték a másik szobába. Tanácstalanul álldogáltunk, gondoltuk, visznek tovább. Estére értették meg, hogy itt maradunk. Beosztottuk az éjszakákat. Felénél valamivel több tud úgy aludni, hogy hanyatt fekszik a betonon és a lábát a szemben lévő lábainak támasztja felfelé. Így a gúlába helyezett lábakkal lényeges helyet spórolunk meg. Persze mikor elalszunk, a gúla meginog és felborul. Jajgatás, szitok, sóhaj, aztán újramezünk. A cement hideg, a kicsi rongyunkat rárajuk, felül izzadunk. A váltás, akinek nem jutott hely, szinte féllábon áll. A vécé szünet nélkül üzemel. Egy idő múlva eldugul. Egy kicsit már bolondulni kezdő fogorvos vagy felcser társunk (valamikor a bátyámmal volt barátságban Érsemjénben) a kezével próbálja kinyomni a dugulást. Könyökig piszkos marad, nincs hol lemossa. Harmincégy év múlva fogom visszahallani,

hogy itt a két latorról prédikáltam, akiket Krisztus mellé feszítettek fel. Az egyik Istenhez tért, a másik megkeményedett és elveszett. A szenvedés vízvázalasztó. A mi számunkra is. Néha még sétálni is kivisznek, tíz percre. Bizonytalan, különös már a külvilág. Több mint egy hónapja állunk, behúzott lábakkal ülünk vagy fekszünk a cementen. — Fájdalmas, évekig tartó reumatikus gyulladások képében utánam jött ez a cement püspöki szolgálatom idején. Figyelmeztetése alázaatra, kereszt-hordozásra tanít, és emlékeztet arra, hogy honnan hozott ki Isten.

„Unu, doi, 3, 4, 5, 6, 7...28, 29, 31” — kiabálják a nagy cellában, ahol emeletes ágyakra 82-en vagyunk bezsúfolva. Kapcsolok: „Treizeci si doi (32)” — kiáltom. Ez azt jelenti, hogy az ajtó melletti falnál álló egyedüli vécére 32.-nek kerülök ma. Az már úgy jó délelőtt lesz, s addig a reggeli raportot, reggeliért kígyózó sorbaállást beleszámolva ki kell bírnom. Az ablakunk bedeszakázva, felülről ferdén tud egy kis világosság és levegő bejönni. Tél van, de mi itt fűtés nélkül sem fázunk. Test tetet ér, melegítjük egymást. Hajnalban felcsapódik a beszélni való zára: „Kicsoda itt pap? Jöjjön előre!” Előremegyünk az ajtóhoz. A többiek hátul figyelnek. „Feküdj! Állj! Feküdj! Állj!” S szótlánul teljesítjük az egymást követő parancsokat. Az őrmester szórakozik. Akik együtt vagyunk, közel kerülünk egymáshoz. Az öreg Vaida-Voievod németül tanít. Svájci élményét meséli. Tudja, hogy magyar vagyok, református pap. Őszintén és tudatosan keresi velem a kapcsolatot. „Itt sokan vannak, akik nem tudják, miért vannak itt. Én legalább tudom — mondja. — Levelet írtam az ENSZ-nek Erdély ügyében.” Néha külön papi szobákba raknak, máskor összekevernek. Itt ismerkedem meg a tiszta lelkű, szelíd Jakab Antallal, a későbbi r. k. püspökkel, református, görög katolikus papokkal. Minden cella külön világ. Átellenben az elsőemeleti ágy lakója csendben odaint, és közli velünk, hogy őt a távolból sugarazzák. Így ölik meg. A praktika most is folyik, a sugarak a szomszéd ágy pokrócán keresztül jönnek. Ismeri ezt. Már a szekuritátén is sugarazták. Próbálunk magyarázni neki, hiába. Már megtette a megőrülés első mérföldjeit. Ilyenkor rendszerint már nincs visszaút. A másik ágyon a katonai bíróság volt főügyésze ül. Ki tudja, hány embert tett a börtönbe, most ő is bekerült. Senkihez sem szól, és senki sem szól hozzá. Egész nap ül, valamikori nagy pocakján összekulcsolt kezekkel. Az összekulcsolt kéz minden-

nap közelebb kerül a gerinchez. A pocaknak is vége, és nemsokára az életnek is. Sajnálom. Vajon mi lesz vele az utolsó nagy ítélethirdetéskor?

*

Páran minden este áhítatot tartunk. Az öreg, szívbajos, Nyárad-karácsonyfalváról érkezett Fekete János, a zaklatott, megkínzott lelkű, sokszor instabil Bakó Pali, Szőke Laci és mások. János bácsi, Laci és Pali a Bethania szövetség tagjai voltak, azért kerültek ide. János bácsi a börtön messzeségéből visszanez, és Jézus Krisztushoz hűséges maradvá, átértékeli az életét. „Tudod — mondja —, fiatalon messze voltam Istentől. Mint fiatal pap — az ujjain számolja össze — a faluban és környékén 29 egyesületnek voltam az elnöke vagy vezető tagja. Bizony mulatni is szerettem. Aztán megtértem. Azt szerettem volna, hogy az egész gyülekezet megtérjen, és nagy örömöm volt, amikor egy-egy lélek átadta magát az Úrnak. A bibliámba vezettem be: Nagy János vagy Kis Péter ekkor és ekkor megtért. És nagyon boldog voltam, mert szaporodott a számuk is. — Aztán amikor a különböző kérdések, az anyagi vagy más problémák jöttek, sírva kellett kihúznom a neveteket: ez sem tért meg, az sem tért meg. És rájöttem, hogy akiket nem írtam be, sokszor megtértebbek voltak, mint akiket beírtam. — Az emberi szívet csak az Isten ismeri igazán, s nem jó nekünk ítélkezni mások felett és magunkat különbnek tartani másoknál” — mondja. Mindennap vágyakozva készül az áhítatra. „Kezdjük már!” — mondja. Mire az éneket halkán elénekeljük s elmondjuk az Igét, már alszik. Úgy figyel, hogy meszesedéses, öreg erei belealtatják. Szép egyházi énekeket és népdalokat is énekelget halkán. „Tudod — mondja —, valamikor azt hittem, hogy népdalt énekelni bűn. A megtérésem első hevületében volt ez. Azóta rájöttem, hogy milyen szép népdalaink vannak s azokat is Isten adta.”

Sokszor megbeszéljük a hit dolgait. Először kicsit idegenkedve néztek rám, aztán elfogadták, hogy nyilvános, külső, nagy megtérés nélkül is lehet valaki Istené.

*

Papi cellában vagyunk. Különböző lelkipásztorok. Kint eltolják a reteszt. Vajon mi következik? Magas, sovány, intelligens arcú embert tesznek be hozzánk. Wurmbandt! Sokan régről ismerik. Én még Ara-

don hallottam a zsúfolt baptista imaházban evangélizálni. Akkor nemrégén szabadult a börtönből. Most újra itt van. Az arca ragyog. „Testvérek — mondja —, boldog vagyok, hogy köztetek lehetek!” Pár perc múlva beadják az ebédet. A maga adagját továbbadja: „Én mikor öröm ér, mindig böjtölni szoktam.”

Sokat mesél. Szovjet kém létére hogy tért meg és lett a Krisztusé Párizsban. Szemléletesen prédikál, nagyszerű példatára van. Minden olvasmányát kartotékolta otthon. Szabadon idéz, nagy filozófusokra, közismert írókra hivatkozik. (Igaz, egyszer elárulja, hogy a hallgatók úgyszemint tudják ellenőrizni, s hatásosabb valami nagy névre hivatkozni, így aztán zavarban is vagyok, hogy az éppen elhangzó tolsztoji idézetnek ki is a szerzője.)

Megmutatja oldalán és hátán a sebek helyeit. A börtönben csontbécét kapott, itt operálták vagy itt fakadtak ki.

Komplex egyéniség. Állítólag közel tíz nyelvet beszél. Sok lelkipásztor rajong érte. Beszél a bukaresti zsidó misszióról. Ő a svéd miszsió kiküldöttéeként alapította a bukaresti zsidó keresztyén gyülekezetét. Elment a zsinagógába, és a felolvasáskor leszakította az Ézsaiás könyve Krisztus-prófeciájának leragasztott borítóját, és beszélt, míg ki nem dobták. Ámulva hallgatjuk. Különös jeleket kezdek megfigyelni. „Ti hirdetitek az evangéliumot — mondja. — Nagyon jó is. Ez kell a gyülekezeteknek, de nektek tudni kellene, hogy a pásztor legelteti a nyáját, de ő nem füvet eszik!” Különös filozófiai spekulációkba bonyolódik. „Isten mindenütt ott van. Tehát a mindenség az Isten. Bennem is itt van, ezért mikor a Miatyánkot imádkozom, tulajdonképpen önmagamhoz imádkozom.” A panteizmus útjairól önmagához tér: „Nektek könnyű — mondja. — Nektek minden ösötök keresztyén volt. Nekem minden ösöm hitetlen volt. Csaltak, loptak, hogy megéljenek. Nekem ezért sokkal nagyobb az óemberem és nehezebb harcolnom ellene.”

Lassan veszteni kezd a tiszta evangélium tartalékából. Tulajdonképpen nem is az a fontos, hogy élt-e Krisztus, hanem az a szép tanítás, ami róla fennmaradt. Heves hitvitákat folytatunk. Én már régen megállapítottam, hogy egy nap evangelizációra szívesen elhívnám, de egy hétre semmi esetre sem bízám rá a gyülekezetemet. Végül mikor már panteista vonalon oda jut, hogy ő az Isten (ha úgy akarja érteni), és

elmondja a hasonlatot az egyszerű ember gyomorban kuruttyoló békájáról, amit úgy gyógyított meg az orvos, hogy látszólagos műtétet végzett és felmutatott egy békát s a beteg elhitte, hogy valóban békája volt s azt valóban kivették s azt a büntudathoz és a Krisztusban kapott bűnbocsánathoz hasonlítja, akkor megtörténik a szakítás. Betánista testvéreink nem is akarnak egy ideig beszélni vele.

Nemsokára kiveszik a szobából. Több mint egy hónapig van távol. Mikor újra bejön, Mózes jut eszembe, akinek fénylett az arca, amikor lejött a Sínai-hegyről. „Hol voltál? Mi történt veled?” Wurmbandt új ember. Tele van tartalékkal a lelke. „Külön cellában voltam — mondja —, kaptam egy Bibliát, és azt mondták, írjam le, hogy milyen prédikációt írnék, ha kiszabadulnék. Sokat olvastam a Bibliát.” „És milyen prédikációt írtál?” „Hát például a Szentlélekről. ‚A szél fú, ahová akar, és annak zúgását hallod, de nem tudod, honnét és hová megy’ (Jn 3,8). Így kezdtem: — Az egyik moszkvai toronyblokkban egy amerikai és egy orosz politikus beszélget. Az orosz azt mondja: Nálunk szabadság van, itt akármelyik emberből lehet főtítkárr vagy államelnök! A amerikai lemutat a járdán dolgozó utcaseprőre: abból is? Az orosz lenéz: abból nem — mondja. Miért? Mert a széllal szembe sepri a szemetet — feleli az orosz.”

*

Amit lehet, mindent megtanulok. Legkézenfekvőbb a nyelvek tanulása. Vannak, akik angolul, németül, franciául, olaszul tudnak. Kiveszem a cipőm nyelvét. Megnyálazom, picit beszappanozom (most már diónyi szappant is kapunk), és a falról meszet kaparok rá. Nagyszerű kézi tábla, a szalmazsákból kihúzott szalmaszállal egyszerre 25-30 idegen szót lehet ráírni. Persze ez tilos, ezért izolare és verés jár, de mire az őr bejön, letörölhető. Naponta 3-4 cipőnyelvnyit tanulok.

Különböző mesterségeket is tanulunk. Pl. gomb, tű, borotva és cérna gyártása. A mustrán ráparancsol az őr a fogolyra, hogy másnapra legyen felvarrva a leszakadt gomb. De hát a gomb már régen elveszett, tű, cérna nincs. Azaz van. Mert mindenre készen, sétaudvaron talált drótdarabból már régen tüket készítettünk. Addig sikáltuk, míg hegyes lett. Felső részét meghajlítottuk, s egy üvegszilánkkal addig reszeltük, míg lyuk lett rajta, aztán kiegyenesítettük. A szalmazsákból

megtanultuk kihúzni a szálat, és volt cérnánk. A 10 deka nyúlós kenyerünkől lehetett gombot gyúrni, az keményre száradt. A cipőnkön levő akkor szokásos vasspiccet le lehetett szedni és addig sikálni, míg végül borotválkozni is lehetett vele. Persze mindezekért izolare és büntetés járt, de meg kellett csinálnunk őket. Amikor a folyosón meztelenre vetkőztetve folyt a perkezcíció, egy észrevétlen pillanatban a számba rejtettem el a tümet, hogy észre ne vegyék. Börtönéveim alatt így varrtam magamnak vállpántos oldaltáskát, szalmazsákanyagból, ma is megvan, vele jöttem haza. Hát tanulunk. Gellért Imre unitárius lelkipásztor lélektant, én magyar református egyháztörténetet, bibliaiskolát tartok. Hans Bergel csak valahol Peripraván fejezi be a német irodalomtörténetet. Morzézni is tanulunk. Nagyon fogékonyak vagyunk, elragadtatással kopogunk egymásnak a vaságy két végéről Szőke Laci-val, amikor hirtelen kinyílik az ajtó és kiderül, hogy figyelt az őr a lesőlyukon. Felír. Ez bizony izolare, Laci! A szoba kondoleál. Egy hét, tíz nap, ki tudja. Éhezés, verés. Várjuk a másnapot. Másnap rohanás, kulcszörgés, parancsszavak. Általános átcsoportosítás. A mi szobánkat is szétszórják. Isten a kis dolgokban is kegyelmes. Elmarad az izolare.

*

Beszélni morzézás nélkül is lehet. Az alumíniumcsuprot (nincs mindenkinek, kiütéses, vérző szájú emberek után isznak mosatlanul a dézsából) a falnak szorítjuk, és a fülünket a fenekére. Így hallani lehet, mit mondanak onnan. Ha megfordítjuk és belebeszélünk, ők hallják. Majd otthon egyszer érdekességből megmutatom — tervezem. Persze hogy elmaradt. Nem volt rá idő, és kit érdekelne? Talán mégis az unokáimat, vagy az is lehet, jobb elfelejteni. Ne legyen szükségük reá. Ha már a generációk során nagybátyám, édesapám és én is ültünk, talán a gyermekünk, unokánk kimarad belőle. Ki tudja?

*

Páskándival bemutatkozunk egymásnak. Kicsit csodálkozik, hogy alig ismerem a verseit. Ez az én hibám. „Ne haragudj — mondom —, az igazság az, hogy én a mai költészetet nem sokra néztem. Úsztak az árral. Mert aki most ezt a rendszert dicsőíti, az vagy hülye, vagy gazember. Inkább a régieket olvastam.” „Reményik? — hol van

már Reményik?” — mondja. „Reményik még akkor is szólni fog Erdélyhez, amikor benneteket régen elfelejtenek” — mondja valaki. Isten úgy akarta, hogy együtt maradjunk, végig vitatkoztunk, munkatáborokon át mondja el egy-egy ott született, megdöbbenő erejű versét. Beszél a „jó cím csinjá”-ról, s újra meg újra vitázunk Isten léte felett. Lelkében egy édesanya emléke mondja: „igen”, egy ateista nevelés és irodalmi múlt mondja: „nem”. Önmaga is kísérti önmagát, utánajön a saját verse:

*Isten... Mintha a Nilus zúgna.
Számomra stílus-forma
És nincsen.*

De azért a Luciu Giurgeni-i pihenőnapokon a földre ültetett foglyoseregben átlopózik hozzám, hogy újrakezdje: „Tehát szerinted...” vagy egy-egy újrakovácsolt érvvel: „Tegnap azt mondtad, hogy...” S én úgy érzem, hogy Isten már nem csak stílusforma lesz.

Valahol a lelkünk mélyén megszeretjük egymást. Szabadulásunk után falusi pap köromban felkerestem. Aztán Magyarországra költözött. Sokat gondolok rá. Erdélynek mégis több maradt: Reményik.

*

Ott van a börtönben egy értelmes, új nemzedék. Nagy hitvitákat rendezünk. Rájövök, hogy egyikünk sem ismeri a XX. század fizikáját, az einsteini világgépet. Egy értékes anyagú, meglöpött értelmiség, akik közül sokan hitték, amit mondtak nekik s csak most kezdik felfogni, hogy zsákutcába vitték őket, és nem veszik észre, hogy legnagyobb károsodásuk az, hogy a homokra épült ház összeomlott és nincs isteni kősziklájuk, ahová visszamenekülhetnének. Egyszer Peripravan éppen erről gondolkodtam. „Miről töprengsz?” — lépett hozzám D. Gyula. „Egyházi ügyön” — feleltem kitérően. „Nahát azok elég szomorúak lehetnek, mert az arcodra annyi reménytelenség van írva, hogy én abból nem kérek.” Nem akartam megbántani. Sajnáltam mondani, hogy éppen róluk gondolkodtam. Egy nemzedék volt, amely elől elrejtették a valóságot, nem csak a Bibliát, de az elméleti fizikát is, és elhittették velük, hogy a tudomány bebizonyította, hogy nincs Is-

ten, csak anyag van. És ők elhítték. Nem vették észre, hogy amikor ellopták tőlük Istent, akkor a lelkük egy darabját is ellopták. Nagy hazugságokat adtak be nekik az új világról, az új erkölcsről, egy utópisztikus gyönyörű jövőről — és ők elhítték. Sok szenvedésen át kellett visszatálcálniuk. „Én nem tudom — mondom —, ti hogy hihettétek. Lehet, hogy nekem az is segített, hogy a szüleimet kényszerlakhelyre vitték, hogy ilyen volt a származásom, de én első perctől fogva tudtam, hogy hazugság minden. Egy társadalmi rendszerben, ahol elméletileg nincs alkotmányos helye az ellenzéknek és az egyetlen párt külső bírálatának és ellenőrzésének, ott csak a személyi kultusz és a diktatúra marad.” „A népünk jövőjét láttuk benne, az új helyzetben lehetséges egyetlen jövőt” — mondják.

*

Páll Lajos kevesebbet vitázik. Inkább gyönyörű, balladás verseiből mond el egyet-egyet — s később Peripraván, csontra fagyva, a halál szélén, csak csendesen ingatja a fejét.

*

Kedves, fiatal temesvári rab kerül mellém. Érdeklődik, sokat beszélgetünk. „Ha kikerülök, lekipásztor szeretnék lenni” — mondja. Később, szabadulásunk után, levélben felkeres. Hitbeli tanácsokat kér.

*

Vastag Lajos is Temesvárról, majd Amerikából fog levélben felkeresni. Drága barátságok születnek, szövődnek. Veress Zoltán és a többiek...

*

Balaskó Vilmos a kivégzett Sass Kálmán segédlelkése volt. Sokat beszélgetünk. Őszintén szerette a főnökét. Majd egyszer megírom a történetét. Ez is elmaradt, mint annyi más.

*

„A mázsát! Vegyétek le a mázsát!” Mázsza nincs sehol. Nagy János haldoklik, a hashártyagyulladás rettenetes kínjai között. Katolikus vallású, de nem vallásos ember volt. Katolikus papokat kifigurázó

történeteket szeretett mesélni. A pénzt, az anyagi megvalósításokat értékelte, s büszke volt rá, hogy ő ezen az úton sokat ért el. De tegnapelőtt meggyónt, és azóta nem káromkodott. Ha a szájára jött volna, visszafojtotta. Enni már nem tudott. — Nem is szabad neki — mondja az ágytársa, aki most megeszi a beteg számára csodálatosképpen beadott tejbe főtt laskát.

„Vegyétek le már a mázsát!” — Nem tudjuk levenni már azt mi emberek. Az ágya mellett ott imádkozik hangosan a fogolytárs papja, és halkan mi is. Egyszerre csend lesz. A mázsát levette valaki. Az öreg Nagy János arca kisimul, a szemében két könnyecsepp gyűl, és csendesen, jól érthetően azt mondja: „Jézus.”

És minden elmarad. Az otthoni műhely, a család, a nagyra nőtt fiúk, a múlt és a börtön is. Csak két könnyecsepp marad és Jézus.

Ennyi az élet, és ennyi a halál.

„Ne szóljunk, hogy meghalt — mondja valaki. — Hadd adják még be a vacsoráját is. Enyeden is tartottuk a halottakat, hogy a porciójukat megkaphassuk.”

*

Már nem is tudom, mikor találkoztam D. Györggyel. Fiala elektromérnök Aradról. Nagyon sokáig, talán évekig voltunk együtt. „Katolikus vagyok” — mondja. Áhítatainkon mindig ott van, a munkatelepeken együtt viseljük a szenvedést. Jó barátok vagyunk, megértjük egymást. Egyszer, majd évek múlva, az idő távlatából már nem is tudom, hol, kinyílik a cellaajtó, és bekiált az ör: „Faceti bagajele! — Mindenki készítse el a csomagját!” Vajon kit hova visznek? Búcsú-zunk egymástól. Gyuri átölel. „Meg kell neked mondjak valamit — mondja —, én nem vagyok katolikus. Azt csak azért mondtam, mert félttem az antiszemitizmustól, én zsidó vagyok. De én most már hiszek az Úr Jézusban, és egész életemben őt fogom követni.” — Még felelni sem tudok, már viszik.

Szabadulásom után úgy hallom, Bukarestbe került. Vesztélyes a volt foglyoknak egymással kapcsolatot tartani. Nem akarok bajt okozni neki. Feladó nélküli üdvözlöt írok. Azóta nem tudunk egymásról. Vajon áll-e a régi, ölelésben elsuttogott fogadalom?

1958 karácsony. Azt mondják, az előző év karácsonyán börtönlázadás volt, utána sok szenvedéssel, veréssel, büntetéssel.

Az ünnep nem törődik az örökkel. Átjön a vasajtókon, a rácson, a bedeszkázott ablakokon. Énekelni kezdünk. Román kolindákat, magyar karácsonyi énekeket. Először halkán, aztán erősebben. A szomszéd cellában is énekelnek. A harmadikban is! Az egész épület zeng a karácsonyi énekektől. Karácsony jár a cellákban, s a börtön valami csodálatos, furcsa templommá változik. Otthon karácsonyfákat állítanak, körülállják — falukon, ahol még lehet, betlehemesek járnak. Arad-Gájban is ma volt úrvacsoraosztás. Vajon Te hol szolgáltál, Mesikém? A börtönfalak eltűnnek, mindenki másfele néz. Énekelünk. Az örök hallgatnak. Krisztus jár a folyosókon.

*

Állítólag odakint tavasz van. Híre jár, hogy dolgozni visznek. Az nagyon jó lenne, mondjuk. Ott legalább enni adnak. Az ételünk gyenge: leginkább káposztaleves, boldogok vagyunk, ha egy-egy torzsát találunk benne. A rabok örök álmáról merengünk: olyan ételt kapjunk, hogy megálljon benne a kanál! Leendő jövőnkéről ez irányban filozofikus következtetéseket vonunk le. Az állatoknak is enni adnak, hogy dolgozni tudjanak. Ez közérdek. Biztos velünk is így lesz.

XXIII.

Ilyen csodálatosan szép zöldet még soha nem láttam! A marhavagon ablakából egy friss tavaszi gesztenyefa lombja látszik. Most bújhatott ki a rügyből. Szinte még ki sincsenek simulva a levelek. Már régen csak falakat láttunk. Most olyan mélyen befényképeződik a lelkembe, hogy harminckét év távlatából is látom. Az állomáshoz éjszaka szállítottak. Most hajnal van, és indul a vonat, nem tudjuk, merre, hova. Napokig tartó, hosszú utazás. Tulcea. Túl a Dunán — Szovjetunió. Vajon oda visznek? — Kiabálás, zárok pattannak, kihajtanak a marhavagonból. Odakint süt a nap. Mosolyogva lépek ki. Bot suhint felém, átok és szitok: „Uite, zimbeste! — Nézd mosolyog!” Hát ez is

bűn? De azért a nap sűt tovább. A napot kioltani nem lehet. A lelket sem. Az Istenig sem ér fel a szitok, s a leghosszabb bot is a föld porában marad. A nap sűt tovább.

*

Hajóra raknak. Illyés Gyula jut eszembe: „Lenéztünk a hajófenékre.” Oroszország? Mégsem. Nem vittek át a Dunán, valamerre utazunk.

Kiabálás, a fedélzeten lábak dobognak. A hajó csupasz parton kötött ki, a tavaszi sáros földre mint az állatokat hajtának ki. A hátunknál a Duna, körben szabályos U alakban lövésre kész fegyverrel katonák. Összenézünk. Lehet, ez az utolsó part. Tíz kilométerre senki sem. Itt nyugodtan agyonlőhetnek.

*

Félóra parancs nélküli várakozás. Most valami történt. Úgy látszik, indulunk. A menet egyre gyorsabb, beszélni nem szabad, egy-egy szót mégis súgunk egymásnak. Mellettem egy magyar, kolozsvári ügyvéd liheg. „Nem bírom tovább” — mondja. A sár ragad, a mezőn széles gyűrt sár marad utánunk. Egy idegen azt hinné, hogy marhacsordát hajtottak át a földeken. Nem tudná, hogy itt járt a fájdalom.

*

Barakktábor, őrtornyos, szögesdrótos láger. „Periprava” — mondja valaki. A Duna-deltában vagyunk. „Orvosok, gépészek, ácsok, villanyszerelők, szakácsok kilépni!” A szakemberek és az élelmесek előrelépnek. Későn döbbenek rá: ezek a konyhához közel maradnak. Közülük is válogatnak, s a többit visszadobják.

*

Szembefűj a szél, a kegyetlen deltai szél. Vagy ő túl erős, vagy mi vagyunk túl gyengék. Alig tudok lépni. Fulladok, nincs erőm. Minden belső, testi erőtartalékunk kimerült. Még a csontvelők is üresek. Jobbról valami búza- vagy árpaföld közelít. Lassan, észrevétlenül próbálunk arra húzódni. Ha legalább egy kalászt le lehetne szakítani. Néha sikerül, és néhány szétmorzsolts mag is erőt ad.

Tévesen filozofáltunk. Az állatoknak adnak enni, nekünk nem. A mi brigádunk 3-4 éve ültetett szőlőben dolgozik. Kapálunk. Körül homok, nem kemény a föld. De az embert papírhajtogatással is meg lehet ölni, ha nem adnak enni. Néha, mikor öreink nem veszik észre, egy-egy ropogós, éretlen zöld fürtöt bekapunk. A leendő szőlő még csak serétszem, de akármilyen savanyú, vagy még nem is savanyú, meg lehet enni. Különbösen rövidesen 20-23 fajta vadsalátát, burjánt, fűvet ismerünk meg, amit menet közben leszakítunk, nyersen megeszünk vagy belegyömöszöljük az üres levesünkbe, hogy ott megpuhuljon. Az öreg szilágysági Zsiga bácsi a fekete nadályleveléről fedezi fel, hogy megszáritva a füstje éppen olyan, mint a dohányé. Bele is pusztul szégyen hamarosan. Egyszer egy élő csigát találok, azzal hitegetem magam, hogy osztriga, de nagyon rossz emlékeim maradnak.

Ma különösen gyenge vagyok. Késett az ételeskocsi, és kapálás közben az út felé néztem, hogy nem jön-e már. Az őr, aki tudta azt is, hogy pap vagyok, 50 fekdjöt parancsolt, hogy rendet tanuljak, s utána még meg is futtatott. Már csak vánszorogni tudok, de a kilométerek lassan fognak és nemsokára „otthon” leszünk.

Egyszer majd végleg hazaér az ember.

*

A barakk hátánál kórakás. Vasárnap. Nem dolgozunk. Ide húzódtunk el mi magyarok istentiszteletet tartani. Lazán szétszórva ülünk, mintha csak beszélgetnénk, az istentisztelet tilos. Isten eszembe juttat mindig egy új Igét vagy bibliai történetet. Bejön a szögesdrótok mögé, hogy velünk találkozzék. Úrvacsorát is veszünk. Ötgrammnyi marmaládénkat félretesszük, kicsi vízzel összekeverve. Kicsit zavaros lesz, valami erjedésen megy át. Ez a bor. Kenyerünk a 25 deka napi fejadag (mikor dolgozunk, annyi járna), vagy ha nem, a lapos hideg málé. Most úrvacsorát veszünk újkenyérre. A lelkünk megtisztul és könnyű lesz. Meztelenre vetköztethetnek, mindent átkutathatnak, halálra éhezethetnek: de Krisztust nem lehet elvenni tőlünk és bennünket sem Tőle. A templomozás napi békességével megyünk vissza a barakkba. Eszembe jut a II. Helvét Hitvallás meghagyása: az istentiszteletek megtartassanak.

Sajnálom római katolikus szolgatársaimat. Ők az ő hitük szerint

csak valódi borral és ostyával áldozhatnak. Ez azt jelenti, hogy a szabadulásig el van zárva tőlük az úrvacsora „unio mistica cum Christo”-ja. Milyen jó, hogy mi nem vagyunk az anyaghoz kötve — gondolom. Persze dogmatikai kérdés ez is. Künn meg lennénk botránkozva, én is, ha valaki így osztana úrvacsorát, mert Krisztus parancsával tréfálni nem lehet. De itt érezzük, hogy marmaládés kotyvalékunkat jelenlétével megszentelte az Úr!

*

„Nézd, Pali bátyám, ne bántson a dolog — mondom. — Mi hiszünk abban, hogy semmi sincs az Isten akarata nélkül, s ha Ő úgy akarta, hogy börtönbe kerüljünk, annak célja volt. Szükség van itt is lelkipásztorra, nekünk ezt osztotta ki Isten, mi ezt az Ő kezéből veszszük el, és ezért örömmel végezzük. Nem, igazán hidd el, hogy szeretünk és nem haragszunk reád.” „Nektek papoknak könnyű, ti mind ezt mondjátok, a ferencrendiek is” — sóhajt Fodor Pál. Itt mond el dolgokat volt elképzeléseiből, terveiből. „Én tudom, hogy miattam vagytok itt, és ezt nem tudom elviselni.” Hiába győzzük, később Szócs Ignác, Hajdú Lenader is, vigasztalhatatlan marad. Szabadulásunk után egy emeleti folyosóvégi nyitott ablakon egy éjszaka kizuhan. Senki sem tudja, hogyan...

*

Most kukoricát kapálunk. Azazhogy nádat. Éles kapa kell hozzá, hogy a mindig újránövő deltai nádat kivágja, s így megóvjá a pusztulástól a kukoricát. A szőlőbe már nem visznek, ott már ehetőek lesznek a fürtök. Harsognak a kapavágások, az örök, a fegyveres kordon lassan halad velünk. Valaki ismerős dallamot énekel. Még az én botfülemnek is ismerős. A kapálókkal sorokat cserélgetek, s közelebb húzodom a géppisztolyos örhöz. Most már tisztán hallom, énekel: „Az áldott orvos közeleg, a drága főpap Jézus.” Hát itt is itt van. A géppisztolyos mögött. A katonaszívben, a kordon fölött is itt van. Nem hagy egyedül.

Fiatal kiskatona az ör. Megszólítom. „Református lelkipásztor vagyok. Bízson bennem.” „Én is református vagyok. Én is haragszom rájuk — mondja. Az apám házat is elvették Sepsiszentgyörgyön. Ide

soroztak be katonának. Itt kell lennem, de nemsokára megyek szabadságra.” Címeiket mondok neki. Megkérem: vigyen üzenetet haza, hogy élek. Megígéri.

Egy hónap múlva újra látom. Odahúzódom a közelébe. „Volt szabadságon?” „Igen.” „Elvitte az üzenetet?” „Féltem” — mondja. Azt sem tudom, hogy hívják, s hogy vajon Sepsiszentgyörgyön van-e még. Azóta már régen nem kiskatona, lehet, a fia volt vagy az unokája lesz az. De most az idők messze távolából szeretném megköszönni az éneket, amivel a legnehezebb napokban ajándékozott meg rajta át az Istent, és azt, hogy nem hazudott, akkor sem, amikor visszajött.

*

A középső ágyon, az első emeleten egy furfangos ügyvéd lakik. Rongyokkal elfüggönyözte az ágyát, oda másnak nem lehet betekinteni. Bizonytalan egzisztencia, rá van az arcára írva, hogy furfangos. Románul beszél, de valószínű, hogy más vérrel is kevert.

Kapálunk. Most keményen hajtanak bennünket. Mellettem erős fizikumú, egyszerű román parasztember, rajta túl az ügyvéd. Most odafordul a társamhoz: „Legyen szíves vigye el az én soromat is, hogy ne maradjak le, míg előremegyek a nádban elintézni a dolgomat. Cserébe magának adom a déli málémat.” (A déli málé! Ez nagy dolog volt. Lehetett a levesünk akármilyen híg, a déli kb. 10 dekás máléban kalória volt.) — Jól eltelik az idő, mire visszajön. Szó nélkül átveszi a kapát és viszi tovább a sort. Délben szó sincs a máléről. Este sem. Megszólal az ember: „Domnule avocat, azt mondta, hogy a munkámért nekem adja a déli málét és nem adott semmit!” „Jaj igen! Egészen elfelejtettem. De különben sem adhatok, nem intéztem semmit.” Az öreg paraszt értelmetlenül bámul. Nem ért a paragafusokhoz.

*

Itt van a székely falu is. A kapások sorában az első a jobbágytelki vagy jobbágyfalvi Bakó Pál. Még itt is becsületesen dolgozik. A vérben van, mint a régi falusiaknak. Katolikus, mint a faluja, de az istentiszteleteinken ott van ő is. Tizenkét év múlva majd a marosvásárhelyi Szabadi úti parókián látogat meg feleségével. Mire én meglátogatom, már elveszti a látását, de vakon is maga borotválkozik s öregségében is a régi, egyenes tartású székely marad.

Látogatóba megyek a szomszéd barakkba. Egy kedves hívó zsidó ismerős fogad. A vizescsceberből mer egy csupor vizet, megkínál. „Köszönöm, nem vagyok szomjas.” „Kár — mondja. — Nálunk a Talmudban törvény (és mondja, hány) szabályozza az étetet. Az egyik az, hogy a vendéget meg kell kínálni. Sajnos csak vizem van” — mondja szomorúan. „Hát akkor inkább iszom.” — Jólesett az a pohár víz.

*

„Add ide a géppisztolyomat!” — Attila, a vagány székely fiú az egyik fogollyal hozatja el pár lépésre lévő fegyverét. Jóban vagyunk, és ő külön is kihangsúlyozza ezt. Persze nem mindenkiel. És hova is szökhetnénk innen a világ végéről? Börtön az egész ország. Láger, csak nagyobb, mint Periprava. A szögesdrót kerítések egy kicsit arább, a határnál vannak.

*

Bizottságok jönnek, napok óta sorban állunk, ki tudja, milyen alapon válogatnak bennünket. A kiolvasottak külön barakkba mennek, nem szabad megközelíteni őket. Lehet, hogy őket szabadon engedik. De az is lehet, hogy mi megyünk haza és ők maradnak itt.

*

Páll Lajos csonttá van fogyva. Ha valami nem történik, vége lesz. Pár percre a barakkja előtt találkozunk.

*

Egy kicsi gennyes kelés van a lábszáramon. Kicsi paszulyszem az egész, de különösen fáj. A fogolyorvos kifakasztja, szeszes vattával kitörli és beköti. Másnapra kékülni kezd a lábam, duzzad, minden tele lesz sárga gennyel, ami befele terjed. Borzalmasan fáj. Közben sorban állunk, új névsorok, új csoportot izolálnak. Teljes elkülönítés. Szélsőséges, vad hírek kelnek lábra. Sokan reménykednek: hazamegyünk, meglássátok! Talált újságcafatokból próbálnak jósolni. Eltelik egy hét. Indulunk. Mindenki háromnapi ételmet kap. (Egy nap alatt megesszük. Újra meg újra nézegetjük a kenyeret, félretesszük, aztán beleharapunk. Hamar elfogy.) Az uszály fenekére szalma van leszórva, azon fekszünk. Borzalmasan fáj a lábam. Eldagadt, kék és feketeség

az egész, már a csontom is nyilallik. Harmadnapra kifakad. Az egész lábszám, a poros szalma is csupa genny. Víz, kötszer nincs, csak vastagon szálló por. Szerencsére őrizgettem pár szulfamidtablettát. Most azt összetöröm és a seb nyílására szórom. Legalább a rászálló port fertőtleníti. Húsz év múlva is látszani fog a helye.

XXIV.

Salcea. A barakkban négyemeletes ágy sorok. Zsúfoltság. A szigetvilágban, a Duna holtága mellett dolgozunk. A koszt kevés, hajtják a munkát. Áldott találkozások. Szembejön velem volt teológiai tanárom, a katonás Dobri János. Román egyháztörténetet és orosz nyelvet tanított — mint említettem már —, de rendszerint hiányzott. Hol börtönben, hol azon kívül volt. Most elmondja kalandos történetét, miről mi teológusok semmit sem tudtunk. Fáradtan és kiéhezve vánszorogunk az udvaron. Szabó Károly, a régi medgyesi ikés, aki Peripraván gépészként a műhelyben s itt a fürdőben dolgozik, a belső udvarra öntött hagymarakásból lop egy pár darabot, s ad kettőt nekem. Az egyiket Dobri Jánosnak adom. Szabó Károly tud egy csajka meleg vizet szerezni. Óriási dolog! Finomabb a legfinomabb teánál! Visszük a Dobri bögréjét is, mint valami gyógyító, erőt adó csodálatos kalória járja át a testünket.

*

Szakadatlan munka, gyenge koszt. A Duna holtágából iszunk. Később jövünk rá, hogy döglött disznók, kutyák vannak benne. Először a vérhas jelentkezik. Délután már 19-szer kell leülnünk, és már szinte csak vér jön. Eszembe jut, hogy mit mesélt Bakó Pali az orosz fogságról. Amikor a szibériai erdőben a barakklakók háromnegyed része elhullott vérhasban, ő is megkapta. Már dolgozni sem tudott. Az őt azt ajánlotta, hogy egyék szenet. Attól gyógyult meg. Hála Istennek, itt a holtág partján szabad tüzet rakni, és sokan tüzelnek is. Tüzet rakunk, s két ökölnyi szenet megeszek. A 16 ülés után átmegy rajtam a szén. Estére helyrejövök. Köszönöm, Pali. Vagy köszönöm neked, szibériai kiskatona. Köszönöm neked, Istenem.

Valami baj van a táborban. Sorra betegednek és halnak meg az emberek. Éjszaka egy szekérral kiviszik őket, és eltemetik a lágeren kívül. Este holtfáradtan zuhanok az ágyba, de valaki jön a harmadik barakkból. Menjek gyorsan egy haldoklóhoz imádkozni. Szegény, Kolozsvárról való. Nincs ereje szólni már, de tudom, hogy minden szavam érti. Isten közel, az Ő segítségét kérjük. Bűnbocsánatot, örök életet, védelmet. Még egy sóhaja van az otthoniak számára. Reggelre már üres a helye.

*

Velem is valami baj van. Másnap már alig tudok a munkából hazajönni. Éjszakánként még a szalmazsákom is átizzadom, szegény ágytársamnak borzalmas lehet. Elhatározom, hogy elmegyek a fogolyorvoshoz. Éjjel fél kettőig állok sorba, míg végre bejutok hozzá. Kedves temesvári hívő román baptista orvos, R. doktor úr. „Csináljon valamit, doktor úr — mondom. — Nagyon rosszul érzem magam. Képtelen vagyok holnap dolgozni menni.” „Sajnálom, pãrinte — mondja —, csak akkor tudok felmentést adni, ha láza van.” „Mérjük meg” — javasolom. R. doktor megdöbben: 41°. „Azonnal feküdjön le, holnap intézkedünk.” Egy marék orvosságot nyom a kezembe.

XXV.

Hastífusz. Most vették észre. Mi vagyunk az első csoport, akik lehet hogy megmaradunk. Brãilába visznek fogolykórházba. Teherautó, csónak, teherautó. A folyóparton várni kell. Fázunk. Az orvosok útravalót csomagoltatnak. Huszontöt deka fõtt málét, egy darab szalonnát, kicsi kenyeret, pár deka gyümölcsízt. Mindenki eszik. Megpróbálok én is. Szalonnát nagyon régen láttam. De hiába forgatom a számban, nem megy le. Bárhogyan vágyom is rá, valami lezárja a torkomat. Egyszerűen nem tudom lenyelni. Kiköpöm. „Ki akarja elcserélni a marmaládéját szalonnával? Azonnal van jelentkező. A gyümölcsíz lemeget. Csak később tudom meg, hogy a szalonnaevés halálos lett volna számomra. Valami bennem intézkedett és lezárta a torkomat. (Völgyesi írt a könyveiben egy „belső lélekrõl”.) Este már kó-

mába esem. Utoljára még elmondom a magam számára azt az imádságot, amelyet a haldoklónak mondtam. Nincs bennem semmi félelem. Minden az Isten kezében van. Aztán elvesztem az eszméletem.

*

Szász Dezső, a nagyszzebeni cukrász az ágytársam. Örül, hogy kezdek helyrejönni. A csikszeredai székely Bakó Pál a másik ágyban. Katonák őriznek (megeszik az ételünket), de ide pár civil orvos, ápoló is bejöhet. Jó lenne levelet írni haza. Kazinczy jut eszembe, aki Kufsteinből a vérével írta a leveleket. Próbálom szurkálni, vágni a kezemet. Nagyon kevés a vérem, a megszólításra sem elég. „Majd én lopok orvosságot, amivel lehet írni” — szól Szász úr, s harmadnap már titokban írok is valami kevés vízben feloldott piros pasztillák levével.

*

Mindenről beszélgetünk. Tetszhalottas eseteket, spiritiszta történeteket mesélnek egymásnak összevissza. Éjfél. Zaj a fogolytermet lezáró folyosón. A két fegyveres őr egymást küldi és nem mer kimenni. Az éjfél a szellemek órája, ideje.

*

Szász úr elhatározza, hogy megleckézteti az ételünket elvevő, durván uralkodó őrmestert. Egy álmot mond el, amibe belekeveri, egy misztikus, babonás álmot, s részben meg is fejtí, amit róla álmodott. Nem is tudtam, hogy Dezső milyen nagy színész. Igaz, olyan sovány, hogy boszorkányt lehetne mintázni róla. „És akkor mi történt? — Szász úr misztikusan széttárja a karját. — Nem tudom. Nagy sötétség lett. Nagy sötétség. És belezuhant a szakadékba.” Az őrmester egy hétig olyan, mint a kezes bárány.

*

Most egy másik őrről van baj. A buszon összeveszett valakivel csúnyán. Utána derült ki, hogy az illető pártfejes. Az őrünk fél. Mi lesz vele. Rövid konzultáció: ha bíróságra kerül, 10—15 év. Pár napig úgy élünk, mint kollégák.

XXVII.

A vicinális állomásáról gyalog hajtanak ismeretlen irányba. A távolból lerombolt település látszik. Olyan, mint Nagaszaki — mondjuk. Beszakadt háztetők, égre meredő csonka gerendák. Egyetlen élő ember legeltet egy kecskét. Később tudjuk meg: ide hozták a kulákokat, lerakták őket a csupasz földre. Ők építették ezt a falut. Lehet, hogy most már hazamentek.

Megérkezünk a lágerbe. Még nem tudjuk, hogy milyen sokáig leszünk itt.

*

A mi barakkunkban csaknem százan lakunk. Néha nem dolgozunk, de általában hajtanak. Hans Bergel (később Németországban alapít folyóiratot) itt fejezi be az erdélyi német irodalomtörténetet, és saját novelláit meséli el. Itt ismerkedik közelebbről Jézus Krisztussal is. (Megdöbentően látszik a különböző dolgokról való véleményén, hogy mikor hogyan áll lelkileg.)

Itt tanulja, papírsákcáfatokra írva, régi osztálytársam materialistának felnövő öccse, Jancsó Csaba a Heidelbergi Kátét, a szabályos kikérdezés után itt térdel le az ágysorok között, mikor a konfirmálás végén ráadom az áldást.

Itt mondja el német evangélikus lelkész barátom, hogy öngyilkos akart lenni, amikor tudomására jutott, hogy elvált tőle a teológiát végzett felesége. „Biztosan formaságból” — vigasztaljuk. „Formaság?” — kérdi. — Papok között lehet-e formaság?” — A lelke csupa roncs.

Itt tartunk mindig közös istentiszteletet, s vasárnaponként a kolozsvári Miklós Mártonnal sétálunk a barakk külön tenyérnyi udvarán, és egyházi énekeket énekelünk.

Itt találkozom Nagy Jenővel is, a korábbi betánista vezetővel, aki mély hitével, csendes lelkével visszánézve megítéli korábbi túlzott szigorát, s akiben a képmutatás nélküli hitvallásos szép hit világít. Olyan a lelke, mint a kristálytisza patak. (Később, amikor Vásárhelyi-Szabadi úti lelkipásztor leszek, halálos ágyán arra kér, hogy én temessem el. Kifejezi, hogy nem szeretné, ha baj lenne belőle. Baj lett is, mert a végén elénekeltük, hogy Isten velünk, viszontlátásra... s ez főbenjáró bűn volt.)

Itt harcoljuk meg Molnár Attilával a cigarettaharcot. A szigetvilágban kukoricát kapálunk. Ha megcsináljuk a normát, jogunk van egy levelezőlapon hazulról 3 kg élelmet kérni. A csomagban cigaretta is lehet. Ez itt a valuta. Szász úr előre leköti a szalonnája egy részét érte. A csomagátvétel napja nagy nap. Az őt mindent ellenőríz: nincs-e levél benne? A testünk kaphat táplálékot, a lelkünk nem. Most rajtam a sor. Belül a csomag tetején egy kicsi fénykép arccal lefelé fordítva. Biztosan a gyermekem! Az őt felveszi, nézi. „Kérem — mondom —, nem tudom, fiam van-e vagy lányom. Nagyon kérem: csak egy pillanatra mutassa meg!” Rám néz, szó nélkül összetépi és eldobja. Egy gyermekarc a semmibe foszlik. Istenem! Vajon meglátom-e valamikor?

*

Elgondolt súlyokkal, összetákolt mérlegekkel folyik a kereskedés. Cigaretta, szalonna, csokoládé. Szász úr tőlünk is vásárol. Nem esik jól a szalonnája. Belecsömörlök ebbe a kereskedésbe. Jobbról és balról érvek. Mindenkinek joga van cserélni. Mindenki azt vesz és azt ad el, amit akar. A világban is adnak és vesznek. És kint is van, aki italt vagy cigarettát vásárol a jobb élelem árán. Itt a cigaretta a pénz. Mind igaz, de a lelkem mélyén egy másik igazságot érzek. Attilával meggyűlöljük a cigarettát, mert úgy érezzük, becsapott. A lelkünk békességét lopta meg. A következő csomagban nem kérünk cigarettát. Szász úr haragszik. Most ő honnan vegyen? Mindenki megvan a maga kliense. Ezzel neki csak rosszat tettünk. Lehet, hogy igaza van. — Végre rájövünk mi is a jó útra. Még van egy csomag lehetőségünk. Újra kérünk cigarettát. Adunk Szász úrnak is — de ingyen. Attilával megbeszéljük, és kicsi kockacukor, csokoládé kíséretében elrejtjük a többit. Karácsony jön. Karácsony este énekelünk. Mi Attilával nagyon boldogok vagyunk. Izgatottak. Senki sem tudja, miért. Akkor kihirdetjük. Megjött az angyal. Jöjjön mindenki az ágyunk elé. A kíváncsi kígyózó sor megindul, és mindenki kap egy cigarettát, egy-egy beteg kockacukrot és picike csokoládét. Már senkinek nincsen, régen jött csomag. Izgatottak és boldogok vagyunk. Senki sem tudja, hogy a cigarettaseb most gyógyul be a lelkünkön.

Ismét probléma az étel. Viszik az uszályok a megtermelt kukoricát. Rakodni kell. Kicsi vontatón megyünk Giurgeni felé, ott, ahol a komp viszi át az országút utasait. (Később híd épül ide, és sok év múlva trabantos utasként feleségemmel és kislányomékkal itt utazunk a tengerpart felé. Egy pillanatra megállítottam az autót. Találkozni akartam régi önmagammal. Rám túlköltek. Nem lehetett. Pedig jó lett volna elbeszélgetni. Menni kellett tovább, mint akkor régen. Mindig menni kell.) Az út másik oldalán vár a megrakandó hajó. Hatalmas, 100 kg-os zsákokat cipelünk vidáman. Mert itt kukorica van, egy-egy csövet a kezünkbe vehetünk, úgy szárazon, nyersen, és titokban annyit ehetünk belőle, amennyit akarunk. Jó az és tápláló. A lovak is szeretik. (A régi foglyok mesélik, hogy a lótrágyából hogyan szedték ki a kukoricaszemeket. Ez mégis jobb.) Csak kemény. Kérdés, hogy meddig bírja a fogunk. (Később meglazult állkapcsoval volt is probléma. Aztán hamar helyrejött.)

*

A börtönben külön egzisztenciák vannak. A legtisztéletbelibb állás a polonikaré. Ő méri ki az ételt. A nagy meritókanállal, vagyis a polonikkal olyan szakértően kell tudnia a cseberben levő levest megkavarni, hogy az egyneművé váljék s ő onnan merítsen, ahol a közepes sűrűség forog. Ehhez tudás és becsület kell. Nem lehet egy cigarettacsikkért mélyebbre meríteni a kanalat, mert kitör a lázadás. A polonikárnak a neve Szása. Harmincéves félromán, félorosz, életéből közel 16 évet börtönben töltött, eddig mint közjogi. Most csak azért lett ellenforradalmár, mert átszökött a Szovjetunióba (ott kirabolta nagybátyját, aki megbízott benne), utána visszaszökött és elfogták. Szása a szabad világ legnagyobb gazembere, s a börtönélet legbecsületesebb tagja. Számára ez a becsület világa, szakszerűen kavarja és kedvesen méri az ételt. Szását mindannyian becsüljük. Mi is foglyok vagyunk.

*

Hárman ülünk az ágy tetején. (A legfelső sorban lakom.) Dózsa Gyuri, Márton Attila és én. A telepáciáról beszélgetünk. Van-e vagy nincs? Megfognak egymás kezét, hátha a bioáramok segítenek? Megegyezőnk abban, hogy egy „lead” egyet az 1, 2, 3 számok közül. Vala-

melyikre gondol, s a másik kettőnek rá kell jönnie. Teljes eredménytelenség.

Éppen én adok le. Hirtelen ötlettel, behunytt szemmel elképzelek magam előtt egy fekete táblát. Fehér krétával rá van írva: 2. Egyszerre szólalnak meg: kettő. „Hogy jöttetek rá?” „Láttuk leírva fekete alapon fehérrel.” Megvan a módszer! A szobában csend van, mindenki alszik, kint esik az eső. Mi is elfáradunk.

Délután újrakezdjük. Zaj van, mindenki beszél, a figyelmünk szétszóródik, semmi sem sikerül.

Többé soha nincs alkalmunk reá. Még a szabad életben sem.

*

Újra esik, a barakkban pihenünk. Az őr bekiált: Dózsa Gheorghé! Vajon mi van? Félóra múlva izgatottan jön vissza. „Mit gondoltok, vannak telepatikus álmok? Azt álmodtam, hogy csomagot kapok (volt egy elveszett csomagjogom, de arra már nem számítottam). Álmomban látom, hogy a csomagban másfajta szalonna van, mint amit kapni szoktam (ismerjük egymás szalonnafajtáit), egy nejlonzacskóban egy tubus halpaszta, és zsír, amit az itteni dobozomba beleteszek és annak az első abroncsáig ér. Nézzétek, itt a szalonna, a halpaszta és a zsír!” (A dobozának valóban az első abroncsáig fog érni.)

*

„Riadó! Feküdj!” – ordítanak a katonák a kukoricaföldeken. Valaki megszökött. Hatlépésre tőlem lövésre kész, földre állított, felénk irányzott géppuskával riadt fiatal katona. Előtte körülbelül húszan fekszünk. Mozdulni sem szabad. A puskacsőbe szinte belenézhetek, s a katona szemére most is emlékszem. Úgy meg van ijedve, hogy ha valamelyikünk mozdul, végigsepernek a golyók. Több mint félórai mozdulatlanság. Időnk van csendben imádkozni és elkészülni a halálra is. Ez a második eset, amikor Isten megajándékoz az örök élet teljes bizonyosságával és minden félelmet kivesz a szívemből. Ilyen lélekkel lenne jó meghalni majd.

*

Szerencsétlen gyereket elfogják, véresre verik, izolaréba zárják, kínozzák, s végigvezetik előttünk. Fürdőnadrágot varrt magának, a Dunába ugrott, egy strandig valahogy eljutott. Ott ruhát akart lopni, de nem sikerült. Most már vége van. Már véreset köp. (Ettől kezdve a táborkapuban, amikor dolgozni megyünk, le kell tolnunk a nadrágunkat, és megvizsgálják, hogy nincs-e rajtunk fürdőruha. Még a leghidegebb téiben is. A parancs az parancs.)

*

Ismét 100-kg zsákokat hordunk. Szédülök. A fogolyorvos megvizsgál: a vérnyomásom 220. Intravénás injekciót kapok, és könnyebb munkára javasolnak. A fogoly brigádos tudatlanságból vagy rosszakarattól (nagy sovíniszta, és gazember, később a foglyok megverték) oda rendel, ahol a zsákokat kell felemelni a többiek hátára. Az emberek szakadatlanul jönnek, és én hajolok a zsákokért. Egy, kettő, három, négy, egyre inkább szédülök, tizenöt... húsz. Minden elsötétül. Összeesem. Pár napra a kórházi részlegre kerülök. Isten megőriz.

*

„El fogok szökni — jelenti be Bokor, a szalontai hajdúivadék. — Augusztus 23-án, hogy elrontsam az ünnepeket. Aztán visszajövök.” Kétkedve hallgatjuk. De Bokor megtudott valamit. Ellenőrző bizottság jön, mert kiderült, hogy a parancsnok lopja az ételünkre kiutalt pénzt.

Augusztus 23. Riadó. Bokor megszökött. Két nap múlva jelentkezik önként. Csak azért szökött, mert ilyenkor jegyzőkönyvet vesznek fel és adatokat akar szolgáltatni a visszaélésekről. Csak Bukarestben hajlandó nyilatkozni. Nem tudjuk, hogyan csinálja. A szelek új járását figyelte meg. De látjuk, ahogy zárkájába látogatóba megy a parancsnok és Skárlát, a legkegyetlenebb őr tálcán viszi az uzsonnát. Bokor igazi hajdúivadék. De nem látjuk többet.

*

„Néz az őr, Károly!” „Hadd nézzen!” „Baj lesz, Károly!” „Né törődj, csak rakd ide a földet!” „Jön az őr, Károly!” „Hadd jöjjön!”

A Duna-töltést, a Dig-et építjük. Még sötét van, amikor sáros me-

zei utakon kihajtanak, és sötétedik, mire hazaérünk. A pocsolyák szé-
lén egy-egy botos ör áll, s mint az állatokra üt egyet-egyet, úgy terelve
bennünket. (Isten bűvös kört vont körém: egyetlen botütést sem kap-
tam.) A munkánkat a kiásott gödör köbméterével mérik. Innen kell a
földet a töltésre feltalicskázni. Ha nincs meg a norma, ha nagyon kicsi
a teljesítmény, megvernek. Esetleg a fogoly brigádost botozzák meg,
hogy az aztán szorítsa munkára a többit. Most értjük meg a 2Mózeszt,
az Exodust, Izrael népének szenvedéseit igazán.

Szóke László szerzett dallamot a versemhez:

*Krisztus Urunk, árva néped
Börtönmélyből Reád tekint.
Szívünkbe mi fájva éget,
Irgalmasan enyhítsd a kint...*

*Szent Lelkednek forró lángja
Gyötört szívünk hadd járja át,
Hullasd alá száz jajára
Szent hét sebed vérharmatát.*

Sokszor énekeljük.

Szóval jön az ör. A töltés tetejéről észrevette, hogy nem talicskáz-
zuk a földet oda, hanem a frissen kezdett gödrünk mellé rakjuk. (Így
aztán a mérés idejére a gödrünk felfelé is nőni fog.) „Ti nem hordjátok
a földet a töltésre!” „Nem — húzza ki magát Frunda Károly. — Aka-
rattal nem hordjuk. Én gát- és hídépítő mérnök vagyok. Ha azt a
füves-vizes földet odavisszük, a fű megrothad, megcsúszik és szétnyí-
lik a gát. Én nem akarok újra 20 évet kapni ezért. De ha maga akarja
és vállalja a felelősséget, viszem!” – Az ör morog valamit és tovább-
megy. Megúsztuk. Úgyes fiú ez a Károly.

*

Lehet, hogy kapunk csomagot is, ha jól dolgozunk. Mindennap
lemérik és felírják a gödröket. Persze az is lehet, hogy hazugság az
egész. Volt egy szótalan örünk. Félrehúzódtott egy földrakásra, és egész
nap írt. Onnan jól láthatott mindenkit. Nagyon féltek tőle, ez felír, eb-

ből verés lesz. Valaki egyszer megleste, hogy mit ír. Egy számtanirkába jegyzett: $2+4=6$, $8-4=4$. Iskolába járt szegény. Itt készítette a házi feladatot. Megtudta, hogy pap vagyok, s fitogtatva bibliai tudását, egyszer Círusnak szólított. Szelíd, családos ember volt, nem tett nekünk rosszat. Lehet, hogy sejtette a felsőbb matematikát: „A dolognak summája mindezeket hallván ez: az Istent féljed és az Ő parancsolatait megtartsad... mert minden cselekedetét az Isten ítéletre előhoz, minden titkos dologgal, akár jó, akár gonosz legyen az” (Préd 12,15–16).

*

Egy ügyes csoporttársunk, aki tudásával, ötleteivel sokat segít, nagyon káromkodik. Nem tehet róla, így szokta meg. Mi sem tehetünk róla, nem tudjuk hallgatni. Végül is lelkiismereti kérdéssé válik az előnyösebb munka vagy a nyugodtabb lelkiismeret. Hárman az utóbbit választjuk, különmegyünk, ha nem is kapunk csomagot.

*

Este van. Éhesek, fáradtak vagyunk, és hajszolnak hazafelé. Érzem, hogy minden testi erőmnek vége van. Eszelősen várom, hogy találjak az úton, a szántás szélén egy eldobott szalonnadarabot. Szinte már látom magam előtt. Mindhiába. Végül is szalonna nélkül is hazaérünk.

*

Ki miért szenved itt? Legkevésbé az ítéletek alapján lehet beszélni róla, hiszen nagyon sokat koholt, hazug vádak alapján ítélték el. Aki veszélyesnek látszott hitéért, egyházi munkálkodásáért, társadalmi tekinélyéért, vagy egyszerűen beleesett a hálóba, azt elfogták. Az akták alapján nehéz lesz száz év múlva a valóságot kimutatni. Azt csak Isten tudja igazán. Az egyháziak — közvetve-közvetlenül — legtöbbször az egyházi élet mellett való kiállásukért kerültek ide. Bár itt is van kivétel.

XXVII.

Most a bacon (bac = komp) vagyunk. Ez azt jelenti, hogy a lakásunk vontatóhájó gyomrában van. Úgy látszik, az idők változnak, most átnevelnek bennünket. A homokos parton ülünk. A homokban

vonat van közénk húzva. Az egyik oldalon az értelmiségiek, a másik oldalon a munkásszarmazásúak ülnek. Sok kedves hívem a túlsó oldalra esik. Nem szabad átmennünk egymáshoz. A fiatal propagandista, aki magáról azt mondja, hogy a földalatti kommunista pártban dolgozott (abban az időben legfeljebb 5-6 éves lehetett) azt magyarázza a munkásoknak, hogy miattunk kerültek börtönbe. (Elvégre osztályharcos alapon kell nézni a dolgokat.) Mikor észveszi, hogy mosolygok, kihívat maga elé. Végül is nem pofoz fel. „Să ia dracu! (az ördög vigye el) — mondja. — Túl szimpatikus vagy, nem tudlak megütni.” Előadást tart a pápáról, rosszul mondja a nevét. A katolikus papok kijavítják.

*

Antal Sándorral sokat beszélgetünk. Őt nem a Betánia szövetségért ítélték el. Nem volt benne. Vallásos propagandáért zárták be, élő szilágysági gyülekezete mellett nem tudtak mást bizonyítani reá. Teológiai kérdésekről, az egyház belső megújulásáról beszélünk. „Igen — mondja —, Istenhez odaszeretni az embereket, ez a legnagyobb dolog.” — Később primitív körülmények között súlyos operáción esik át.

*

Irodalmi és történelmi fórum is ez a folyópart. Egy kicsi nyilvános, titkos szabadegyetem. Páskándi itt írja börtönverseit. Sok pap van itt. Itt van a szertelen, szimpatikus Adorjáni Dezső. Szomorú, hogy hazaérkezése után rövidesen felmondja a mája az életet a sok éhezés miatt legyengülve.

Filmet is vetítenek egyszer. Valami kínai kommunista filmet. A szocializmus felsőbbrendűsége árad belőle. Mi már ezzel igazán tisztában vagyunk.

XXVIII.

Jilava. A rettegett földalatti börtön. Az eddigiekhez nekem „lakályosnak” tűnik. Talán itt látom a zsalus deszkázás résein át László Dezsőt. Az udvaron viszik át valamerre. Kikiáltok: „Férjhez ment a lánya!” Úgy megy tovább, mint aki nem hallotta meg. Isten is sokszor utánunk kiáltat.

Évek, évek és karácsonyok szállnak.

*

*Még tizenegy nap, s földre száll az angyal,
Csengő csilingel bársony esteken,
S titok-szárnyakon, ezüst angyalhajjal
A földre száll az álom: megjelen.*

*Még tizenegy nap, kigyúlnak a fények,
S csillagszóróktól fényes éjszakán
Kis gyermekszemek bűvöletben égnek,
S Jézus kopogtat szívek ablakán.*

*Én Istenem! Már ötször csalt az álom.
Már öt karácsony telt el nélkülem.
Öt éve... már az éjszakát hogy járom,
S karácsony este nincs csak egy tüzem:*

*Hogy Benned bízom, könnybe, éjbe hullva,
Mert kegyelmes vagy s megadod nekem,
Hogy egyszer én is szent karácsonyesten
Megláthatom kis, árva gyermekem.*

XXIX.

Ismét Szamosújvár. Valamivel emberségesebben, de még mindig embertelenül. A rehabilitációs irányzat mintha megállt volna. Az életünk valamivel jobb, a 86 személyes emeletes ágyas zárkában kapkodva kell elfogyasztani a levest, mert egyszerre csak 40 tányérral adnak be, s abba mosatlanul jön a második csoporté. (Évek múlva sem tudok leszokni erről a kapkodó evésről.)

*

A monoton élet megy tovább. Úgy látszik, minden bezárul. A be-deszkázott ablak párkányára rákarcolom a körmömmel: 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963 és ezek mind évek, csonka vagy egész bör-

tönévek! Egy világ süllyedt el, egy világ veszett el a hátunk mögött! És hány számot kell még ideírnom? Nem nézem tovább. Ha nézem, megbolondulok. Inkább Emesével beszélgetek:

*Kis Asszonyom! Az évek elszaladtak,
És apa nélkül nőtt meg gyermekünk.
De árnyékában itt sötét falaknak
Még álmodok, hogy szabadok leszünk.*

*Még ifjú voltam, mikor megismertél,
S hajam deres, mint őszi reggelek...
Öt éve már, hogy édesanya lettél,
S kislányunk van, akit nem ismerek.*

*A hátamnál még vad fájdalmak égnek,
De roncsolt lelkem menti már az Úr,
S keze nyomán éltető remények
És égi béke csendben rám borul.*

*S kint mi történt az idő-rengetegben?
A kétezernyi kínos napon át?
Az Ismeretlen Kihez csengetett be?
Kinek hozott életet, halált?*

*Szép hamvas arcod messze tűnt az éjben,
És kajszin ajkad messze elmaradt,
Mint tépett rózsa, úgy inogsz a szélben,
Mint tépett rózsa égett fák alatt.*

*

*Mikor néha a szívedig ér a
Vérző bánat bársony esteken.
Mondod-e még a kislányunknak néha.
Hogy édesapja egyszer megjelen?*

Mondjad neki: boldog vagyok s gazdag.

És Te se legyél soha nyugtalan.

Hiszen tudod: ki Istennel jár, annak

A pokolban is békessége van!

*

Szabadegyetem. Vannak vidám percek is. Nagyobb Péter, a kedves öreg esperes már évek óta románul tanul. Jó székely nyelvérzéke van. Odaül a beszélgető román papok közé, és lelkiismeretesen figyel. Mikor visszatér, megkérdezzük: „Értetted-e?” „Te — mondja —, ahhoz képest nagyon sokat értettem. Csak azt nem tudom, mit jelent a ‚da’, azt olyan sokat mondták” (da = igen).

Névsorolvasás. A szobaparancsnok veszi számba a foglyokat. „Péter Miklós!” — Csak testileg hangzik a vidám válasz. Miklós, a református teológus szerelmes, optimista és jókedélyű. Most is a kislányról ábrándozott. (Még egyikünk sem tudja, hogy munkatársak lesznek s ő jön az induló református kollégiumba lelkész-tanári állásba. Ha akkor ezt valaki mondja nekünk, szembekacagjuk. Nem tudtuk, hogy Istennél már el volt ez készítve rég. A valóságból milyen keveset tudunk mi emberek!)

*

Aki akar, az dolgozni mehet. A börtönben asztalos-, kárpitóüzem van. Oda már nem lehet bejutni. De a belső építkezés, karbantartó munka lehetőséget ad. Jelentkezem. Éjszakai munkára osztanak be. Tévesen öntött vasbeton tömböket kell szétverni hatalmas vaskalapácsokkal. Ez a munka még a csontból is kiszívja az erőt. De megéri. Csomagot kaphatok. Egy szabaduló fogollyal meg tudom üzenni, hogy sűrű kakaós mézet küldjenek és abba rejtsék nejlonba zárva a levelet. Az őrmester kibontja a csomagot. A szívem megdobbán: kakaós méz! Az ör gyanút fog. Meggömbített drótot vesz elő, és figyelmesen halászni kezd vele. Imádkozom: Istenem, segíts, hogy ne találja meg! Vezesd félre a kezét, vedd el a figyelmét! Az őrmester kiadja a műanyag fiaskót a csomaggal együtt. A szobában nem merek hozzányúlni: biztosan van itt besűgő. Megvárom, míg mindenki elalszik, s a két emeletes ágyisor között kezdem kinyomni a tartalmát egy másik

üvegbe. Egyszerre előbukkan egy összekötött picike csomag. A levél! Leszopom, és reszkető kézzel bontom fel: „Drága Kálmikám! Kemeskénk jól van!” Ebből egyszerre megtudom, hogy csakugyan kislányunk van, Emesének hívják, s reánk való emlékezésül becézésképpen egy K betűt ragasztottak a neve elé. Rövid, világos levél. Látszik, hogy a picike papírra jól megfogalmazta Mese, hogy minden tudnivaló és minden szeretet benne legyen. Nem merem elmondani senkinek sem, de titokban hússzor, huszonötösör is újraolvasom. Tudom, hogy meg kell semmisítenem, nehogy megtalálják.

*

Húsvét. A vasgárdistáknak prédikálok. Én vagyok egyedül pap, tudják, hogy magyar vagyok, mégis megkérnek rá. Eszembe jut, mikor uralmon voltak – feleségem még kislány volt, a balászfalvi pap lánya megpofozta az utcán, mert magyarul beszélt. Most közel van Krisztus. Nem haragusznak nyelvtani hibáimért. Igét hallgatnak. Nagyon hálásak érte. Sokan közülük 10-20 év óta vannak a börtönben. Az enyedi börtönben volt akiknek meg kellett ennie tüdőbajos társa köpetét — mondják. Most nincs magyarellenesség. Mintha erről nem lett volna sohasem szó. Beszélgetünk. „Csak még egyszer mehesünk ki! Akkor aztán rendet csinálunk. Megfizetünk mindenkinek! — mondják. — Csak még egyszer lehetne!” „De hát Jézus Krisztus azt mondta, hogy meg kell bocsátanunk — mondom. — Keresztýén ember nem lehet bosszúálló.” „Párinte — mosolyognak. — Csak két napig! Aztán megbánjuk, és jó keresztýének leszünk!”

*

„Igenis zsidó vagy! Esti jidan!” „Nem vagyok!” „De igenis az vagy! Látszik az orrodon! Jidan, jidan! Biztosan körül vagy metélve!” A védekező, elkeseredett ember megmutatja. „Nézétek, nem vagyok körülmetélve!” — Kacagás. „Most már biztosan tudjuk, hogy az vagy! Csak azért nem metéltek körül, hogy becsapják vele a világot?” — A fellobbanó antiszemitizmus ellen nincs érv. Párunk kivételével a szoba kiközösíti magából. Nem is gondoltam, hogy D. Gy. ennyire alapotottan hallgatta el, hogy zsidó származású.

*

Az orosz lágereket megjártak borzalmas dolgokat mesélnek. Még nem tudják, hogy Szolzsenyicin megírja majd. Volt láger, ahol lehetett házasodni. Ha a férfi a nőnek odaadta a cipőszárában őrzött kanalát, az az eljegyzésnek felelt meg. Akkor összeköltöztek egy ágyba. A celatársak rongyokból függönnyt készítettek az emeletes vaságyuk köré, az volt a nászajándék, s mögötte megkezdődött a házasság. Ez volt a társadalmi házasság. Volt másfajta is. A férfi- és női láger deszkakerítéssel volt elválasztva. A nőknél az állapotosoknak jobb koszt járt, és a megszületett gyermeket, amíg el nem választották vagy esetleg két-, hároméves koráig magánál tarthatta az anya. Az anyaság tehát előnyökkel járt. A nők lyukakat vágtak megfelelő magasságban a deszkafalba, s mikor az ör nem látta, odahívták a férfiakat. Látni már nem tudták egymást. Így született a gyermekük.

*

Költöztetés. A szobába betóduló rabok ágyat foglalnak. Egy ideges, riadt nézésű ember panaszkodik. Ő beteg. Nem jó a helye. Egy másik, csendes nézésű, hívő lelkű ember fekszik a másik oldalon. Az ágyán a béke. Az idegen rab oda kívánczozik. Az a jó ágy. A másik készségesen enged. Helyet cserélnek. De baj van. A béke megy a másikkal a másik ágyba. Így a megürült ágy ismét rossz hely lesz. A harmadik helycsere után megszólalunk: „Ne cseréljenek tovább”, nem az ágyban, a szívben van a hiba. — Átok vagy áldás: a szívünket minden-
hová magunkkal visszük.

*

Halottak napja jön. Mellettünk a temető a Rózsa Sándor sírjával. Később Kufsteinban láttam egy falfestményt, amit fogolytársa festett róla, mert ott is ült (nagyon civilizált körülmények között lehettek, mert festeni is volt mivel, és szabad volt), és láttam fényképen a szamosújvári börtönt és a sírját.

Szóval mellettünk van a temető, s mi a temető mellett, mint egy óriási többszintes pokoli koporsó. Halottak napja van. Egy szabaduló társammal üzentem haza, hogy halottak napján jöjjön el Emese a temetőbe. Akkor mindenkit beengednek. Persze az esély kevés. Engem is más szobába tehetnek, esetleg pont kivisznek, esetleg ő téveszti el az

ablakot. Reggeltől estig az ablaknál állok. Megmondani nem merem, miért. Csak a jóbarátok tudják. Jönnek az emberek. Siratják a föld alatt s a föld felett levő halottakat. Imádkoznak értük. A szembe levő sírnál egy csendes fiatalasszony. Egy fenyőágot vesz a kezébe, felemeli, és hosszan előre néz. Emese! Kiáltani szeretnék, öt év után most látom először, és jaj elég messze van és hátha tévedek! Áll csendesen a sírnál, kezében koszorú, lehajol, és ismét felénk néz. Valaki szól hozzám, kitérő választ adok, és nézek csendben, míg bealkonyul. A szemem mögött valaki felvételeket készít, szembenéző arcát harminc év múlva is látni fogom, s a kezét, ahogy a koszorút emeli. Kint már sötét van, én valami szép világossággal maradok.

*

Most a karbantartásnál dolgozom, a kanálisokat javítjuk, és újakat ásunk. Az alsó udvaron ráásunk a régi vár külső vizesárkának vízszabályozó szerkezetére, és rábukkanunk egy rejtett alagútra is. Nyolc ember mehet egymás mellett benne, de a várfalnál be van falazva s csak egy ember számára van ajtó. A menekülés alagútja volt ez, nyolcasával lehetett futni benne, de az ellenség felfedezte, csak egyesével léphetett be. Persze rögtön elzavarnak onnan. Pedig egyszer úgyis átlépünk az alagúton! A börtön magasabb részén (ez már a belső vár lehetett) van a mi „új”, 1800 körül épült börtönünk. Ennek az udvarán, az alsó udvar fölött a föld alatt egyméternyire egy bástya felső mellvédjét találjuk. Mi minden történhetett, mennyi épület hullhatott törmelékké, míg betemetődött egy bástya! És míg betemetődik egy emberi lélek?

A középső épület alatt új alagút. A legbelső várból is menekülni lehetett! Akkor, amikor ideje volt. Isten alagútjai megszámlálhatatlanok.

*

Levelet nem kaphatunk. De a munkáért csomagot és egy fényképet igen. Már nem emlékszem, hogy kaptam kézhez, újra nem dolgoztam, de a fénykép utánam jött. A körülmények teljesen elmosódnak, a csomagra sem emlékszem, csak a fénykép maradt meg. Szabály szerint tíz percig szabad nézmem. Arra emlékszem, ezzel adta be az ör. Emese féltérden, s előtte a kislányunk, Kemeske. Valószínűtlen, mint az álom. Gyanút fogok. Kemeske kicsi arca annyira szép és szabályos,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hogy hátha csak egy felöltötött baba? Hátha meghalt, és most nem akarnak elszomorítani? Újra meg újra nézem, míg végre megnyugszom. Az őrt valamiért elszólítják. A fogolytársak mellém jönnek. A felesége? A lánya? Mindenki belelátja a magáét. Kézről kézre jár, aztán visszakerül hozzám. Egész éjszaka az enyém.

*A fényképek a szívemre tettem.
A kislányunkkal megbújsz titkon ott.
És hallgatod a vértől fűtött csendben
A mélyen zengő, fáradt dallamot.*

*Tíz percig a képetek hogy lássam,
Hat év után a jogom ennyi volt.
De első percen már e látomásban,
Ó, mennyi fény és mennyi kín dalolt!*

*Az őrt elhívták, a kép itt maradt,
S most vele alszom s vele ébredek.
S a kintől fásult férfiszív alatt
Már ébredeznek édes énekek.*

*

*Kik halk kocsikkal tengerpartra jártok,
Kiket az este vig lokálban ér:
Mit tudjátok ti, mi az a boldogság,
Hat év után egy fénykép mit ér!*

*

Gyenge vagyok. Bár a koszt érezhetően jobb, már megáll benne a kanál, régen nem tudok megerősödni. Akik tüdőbajgyanusak voltak vagy valami elfogadható orvosi okuk volt, még jobb kosztot kapnak. Tepertős ételeket. (Igaz, a tepertő elég kipréselt, de mégis valami tepertőszerűség.) A kicsi román egyetemista, Bădescu — régen ismerjük már egymást — elcsereéli velem az ételét. Nem, ő nem tüdőbajos már

rég — tiltakozik —, csak az van a físjában. Egy hónapig az ő kosztját eszem.

A marosvásárhelyi márciusi pogrom idején és azelőtt és azután is sokszor eszembe jutott a kis szimpatikus Bădescu. Jelképpé nőtt, hogy itt lehet szeretni is egymást. Az új és új gyűlölethullámok ellen az ő példáját állítottam a lelkembe. Nem tudom, hogy hova került és mi lett belőle. Most újra megköszönöm a régi kosztot s a régi szeretetet.

*

Újra halottak napja. Kinn a temetőben kavargó sokadalom. Nem látom Mesét. Pedig tudhatná, hogy itt vagyok. Elhívznak, visszamegyek. Esteledik. Semmi. Lehetséges ez?

*Vártalak, míg elvérzett az este
a börtön mellett lévő temetőn,
míg csonkig égett minden gyertya teste
s a rácsok mögött nem volt már erőm.*

*Vártalak, míg csak lehetett látni.
Most már sötét van, csak a kínom ég.
A felkelő hold halkán kezdett fájni
és gyertyafényes sírdomb lett az ég.*

*Halottak napján láthattalak volna,
én, a hat éve élve temetett.
Nem jöttél. Ott kinn sincs lábnyom a porba
pár elfelejtett, sötét sír felett...*

Otthon tudom meg később, hogy ott volt. Azt hitte, hogy látom.

*

A szamosújvári örmény Pongrác családnál sokat van Emese. (Még Balázsfalváról ismerik egymást.) Sokszor járnak a temető körül: hátha észreveszem. Száz méterekre vannak tőlem, és én nem tudom. Nem nézek ki a deszka résein. Minek is néznék? Nem tudom, hogy ott kinn a szeretet, a fájdalom és a reménység jár újra meg újra, körbe-körbe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A börtönben folyik az átnevelés. A földszinti nagy folyosón ülünk. Filmet vetítenek a husziták üldözéséről. A cellában a fegyőr nevelni akar. „Van itt pap?” — Jelentkezem. „Mit szól a filmhez? Láttá, hogy üldözték a papok a szegény népet?” „Nagyon örülök, hogy láttam — mondom. — A husziták az előreformációhoz tartoznak. Azok az üldözött emberek a mi református egyházunk ősei voltak.” Gyanúsán néz rám, aztán elhallgattat.

*

Megölték Kennedyt! Híradókat mutatnak be róla. Valami van a levegőben.

*

*A mai nap még hosszú lesz az éjjel,
De holnaptól már nőni kezd a nap.
A vaksötétet fények tépik széjjel,
S a sápadt földre lángok hullanak.*

*Az éjszakát most vad hatalmak védik,
És minden perc, mint élő kín telik.
Jaj annak, aki nem virraszt ma végig
S nem tud várni késett reggelig.*

*Ma éjszaka még hosszú lesz az éjjel,
S kis árva asszony, árnya rád borul,
Később virrad, s hamarabb alkonyul.*

*Ma éjszaka még ne álmodjál rólam,
És szótlán tűrjél könnyes éjjelen.
De holnap várjál, mert megérkezem.*

*

Átnevelés a börtönudvaron. Wurmbrandt beszél az összegyűjtött foglyokhoz. (Hogy került oda?) Mellette az igazgató. „A jehovisták azt állítják — mondja —, hogy Jézus Krisztus 1914-ben visszajött és

azóta Ő uralkodik. Hát akkor hogy lehet, hogy Hitler üldözte a keresztényeket, hogy Sztálin kihirdette, hogy nincs Isten és a jehovisták most velünk együtt a börtönben vannak? Köszönöm szépen ezt az uralkodást! (A börtönigazgató és az örök nevetnek.) Azt mondják, hogy jön az Armagedon és akkor mindenkit legyilkolnak majd. (Az örök az igazgatóval hangosan nevetnek.) Önt is, igazgató elvtárs — fordul az igazgató felé Wurmbrandt. (Most a foglyok kacagnak.) Ti azért csak imádkozzatok és higgyetek Istenben. És Jézus Krisztusban, de úgy, ahogyan a Biblia írja” — fejezi be.

Különös, okos, éles eszű, komplex, kettős egyéniség. Kiszabadult, Nyugatra ment, és arról prédikált, hogy itt nincs, csak földalatti egyház. (Eszerint a törvényes lelkipásztorok mind eladták magukat.) Pedig az egyházat nem ő tartotta meg, aki elment, hanem azok a lelkipásztorok, akik itt maradtak, vállalva egy esetleges új bebörtönzést vagy egyszerűen egy lélekölő diktatúrát, de a népet is, amelyet rájuk bízott az Isten. Mert a legvadabb időkben sem volt földalatti egyház. Volt föld alatt *is* dolgozó egyház. Gyülekezetek és lelkipásztorok voltak. Megkínozva, megfélemlítve, a munkájukban leszorítva, de nem bújtak a föld alá. A föld felett élték át a nagy szárazságokat s a pusztító jégesős viharokat is. Wurmbrandt ezt elfelejtette.

*

Simén Dániellel, az unitárius teológia professzorral (tőle angoltanulok) és egy különösen falfehér arcú görög-katolikus, valamint pár más pappal vagyok egy szobában. Kicsi szoba, s az ablak nem a temetőre, hanem messze a földekre, a másik oldalra néz.

Sétálni visznek. Valami ürüggyel hátramaradók. Hátha most. A régi római úton 1-2 km távolságban ketten haladnak. Egy asszony s egy fehér ruhába öltöztetett kislány. Az asszony előremutat, a kislány odaszalad, lehajol (talán egy virágot tép le), és visszaszalad az édesanyjához. Biztosan ők. Emese és Kemeske. Megüzentem egy szabadulóval, hogy ekkor itt sétáljanak. Újra fényképez bennem valami. A római utat nem fogom elfelejteni.

XXXI.

Ajtócsapódások, a foglyokat cserélgetik. Morzeüzenetek a falon át. Románia kölcsönt vett fel az USA-tól. A szerződés feltétele: hazarendik a foglyokat.

Mindig tudtam, hogy egyszer hazamegyünk, de a felületes amnesztiahíreknek soha nem ugrottam be. Most én is hiszem. Halljuk, hogy szölongatják a foglyokat. Másnap nyílik az ajtó: „Simén Dániel, fāti bagajul.” Hát ő az első, aki a szobából hazamegy. Megöleljük. „Mondd meg, hogy jól vagyok és megyek én is!” (Ki tudja, hány hetet, hónapot kell még várnom!)

*

Másnap: „Csiha, fāti bagajul!” Megölelem a többieket. Különös álmvilágba lépek. Visznek az irodára. Iratokat íratnak alá velem. Visszakapom a hat és fél éve levetett civilruhámot. Könnyen feljön rám. Még mindig csak 54 kg vagyok. Várakozás. Közben, aki akarja, még megeheti az utolsó árpakásalevest. Sokan visszautasítják. Nem kell. Én öntudatosan eszem: ne felejtsem el sohasem az ízét. — Köszönöm, Istenem, hogy ez az utolsó! Köszönöm, hogy megértem ezt a napot!

*

Menetlevelet kapunk, visznek az állomásra. Fák, madarak, emberek, katona nélküli vonatok! Csodálatos és valószínűtlen. Az egyik vasutas odakiált nekünk: „Ne féljete! Jönnek az amerikaiak, vége a kommunizmusnak!”

Vajon valóság-e, vagy csak álmodok? Titokban megcsípem magam, hogy ha álom, ébredjek fel. Aztán erről is leteszek, hiszen nemegyszer álmodtam, hogy kiszabadultam, álmomban meg is csíptem magam, éreztem is a csípést, boldog is voltam, hogy nem álom, hanem valóság — aztán felébredtem, és mégis csak álom volt.

Zakatol velünk a vonat. Szabad vonat. (Szabad vonat?) Egy fogolytárrsal ülünk egy fülkében, velünk szemben két férfi helyezkedik el. Kérdegetni kezdenek. Szükszavúak vagyunk. Mindketten úgy érezzük, szekuritátésok. (Ma is úgy hiszem). Megérzi azt a fogoly.

*

Kolozsvár! Messziről lehet látni, ki a fogoly. Motyóinkat, amik éveken át fontosak voltak, hozzuk magunkkal. (Még sokáig másképpen fogunk gondolkodni, mint az itthoniak.) Özönlünk a kijárat felé. Apósom és anyósom vár. Emese a megelőző vonatoknál várt. Majdnem beleroppant, hogy nem érkezem. Most a munkahelyén, az Alsóvárosi Egyházközség irodájában szolgálatos. Itthon nem tudják, ki mikor érkezik. Lesznek, akik még hetekig, hónapokig várnak, egymást beosztva minden vonatnál.

Hogy vagy? Köszönöm, nagyon jól. Hol van Emese? Élnek-e édesanyámék? Ki halt meg? Egészséges-e a kislányunk? — Ezer kérdés, ezer felelet. És hallgatás is. És nem kitörő, ugráló öröm, hanem valami különös ámulás és nagy-nagy valószerűtlenség. Hetek kellene hozzá, míg szokom, hogy szabad vagyok (szabad?). (De még éveig, évtizedekig fogok arról álmodni, hogy ismét a börtönben vagyok.)

Megérkezünk. A teológia. Ami sokáig az otthonom volt. Ahol most a pincében van a tablónk, mert én is rajta vagyok, és elrejtették, nehogy vörös posztó legyenek s miattam is baja legyen valakinek. Tíz éve az én javaslatomra írtuk rá az Igét: Istennek kell inkább engedni, hogy nem az embereknek. Mintha éreztük volna, mi következik. A lelkem nyugodt: a sarokba szorítottak hitvallásának eleget tettem.

Hat és fél éve itt léptem ki fiatalon két bőrkabátos kíséretében. Emese három hónapos állapotos volt. Most itt vagyok. A hajam, ha megnő, már szürke lesz. Különös időrakéta a börtön, másképpen telnek benne az évek. — Az udvaron ott játszik biztosan a kislányom. S a parókián a feleségem. Hihetetlen álmovilág. A börtönben sokszor elképzeltem, hogy váratlanul hazajövök és a többi gyerek között felismerem a gyermekemet. Hogy az ablakon át megnézem a feleségemet. Most nincs erőm cselekedni, annyira álomszerű az egész. Apósomék boldogan hazavisznek, s a kedves Erzsiké néni és Lakka bácsi, aki éveig lovagoltatta a térdén és a hátán Kemeskét, mászkálva vele székek között, asztal alatt, boldogan átölel. Csaknem nyolc éve, hogy eskettem. „Emese betartotta az esküvői Igét” — mondja.

*

Egy kislány szalad be. „Édesapa! — a nyakamba ugrik. — Vegyél fel, vegyél fel!” Belép Emese. Hat és fél év változásán átvilágít a furcsa valószerűtlenségben a régi fény. Eszembe jut a börtönversem:

*Csak bizzál, édes, imádkozzál értem,
s egy boldog este majd megérkezem.*

Még nincs este. Világos van odakint, s talán az is marad.

Hova lett Kemeske? Az udvarról jön. „Édesapa, vegyél az öledbe!” Felveszem. „Gyere velem az ablakhoz!” Odamegyek. Kint állnak a játszótársak, a teológián lakók gyermekei. Kemeske átöleli a nyakamat: „Látjátok? Nekem is van Édesapám!”

Itthon vagyok!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ÉNEK A MÉLYBŐL

BŐRTÖNVERSEK

ŐT KIZÁRNI NEM LEHET SOHA

Kizárták hát a ragyogó napot
És véle együtt boldogságomat,
Helyette kaptam rácsos ablakot
Amin át még kinézni sem szabad.

A téli napnak egy tévedt sugára
Halvány foltként hull, plafonra fel,
De tovatűnik az is nemsokára
A szabadságról csak kicsit énekel.

Akik szeretnek, tőlem messze vannak
És azt sem tudják, hogy én hol vagyok.
A nagyvilágba céltalan rohannak
Míg szívük mélyén könnyharmat ragyog.

Kizárták a havas téli fákat...
Hány erdő, rét és hány hegy kinnmaradt!
Kizárták a hóborított tájat,
S az életet, egy félóra alatt.

Kizártak mindent, hogy egyedül legyek.
De Őt kizárni nem lehet soha.
Elsüllyedhetnek erdők és hegyek,
Halálba hullhat téli fák sora.

Lehet a vasrács tízszeres, sötét,
Az Isten él, kizárni nem lehet!
Meglátogatja vak cellák ölét
S győz a szívek, s a börtönök felett.

IMÁDKOZZÁL...

Szívedre már
Ha bú szítál
S a kétség könnye mar:
Én kedvesem,
Szerelmesem,
Imádkozzál hamar.

Ha ember nem
Lesz is velem,
De Isten nem hagy el.
Segítve jó,
Imáinkra Ő
Még mindig megfelel.

S ha szent keze
Úgy végeze,
Keresztem hordozom.
A súly alatt,
Mi rám szakadt,
Én nem panaszkodom

Ő tudja mér'
Hull könny s a vér
És tudja mit akar,
Nem késik Ő
S a perc, ha jó,
Megszabadít hamar.

ARANY-FONÁL

A cella sarka lángoló csoda...
Parányi helyre odatűz a nap.
— Még így vendéget nem vártak soha
Aranysugár, ahogy én vártalak!

A tenyerem a zuhatagba tartom,
S az égi röntgen mindent átkutat.
Fényben fürösztö nap nem látta arcom
S az erek közt a sápadt csontokat.

A sugár-résen fel a napba nézek...
— Kápráztatóan villog és ragyog.
S félig vakultan ahogy hátralépek
Már azt sem tudom, hogy most hol vagyok.

Csak azt tudom, hogy hull messze a napfény
Selymes hajadra, árva Kedvesem.
S a nap ragyogó, színarany fonállal
Egy csodás percre összeköt velem...

SZÍNEK

Igen, tudom, hogy szép az este,
Bíbor s lila az ég színe,
De cellánk mélyét nincs mi fesse,
Fényről nem szól itt semmi se.

Szintől vakultak itt az esték,
S életünket, e néma vásznat
Ami színezzé, nincs más festék,
Csak álomszínű, szürke bánat.

Vele színeezni nem lehet,
Kezünk reszketős, mit sem ér.
Szívünk: elkopott rossz ecset,
S a nyomán ott marad a vér.

Amit lefestünk, üres halálarc,
Üreges szeme ránk mered.
Mint életünk: halotti álarc,
S levetni többé nem lehet.

És mégis: vannak csodás reggelek,
És mégis: vannak rózsaszínű esték.
Nyútt ecset-szívünk akkor megremeget,
Lobog a vásznon ezerszínű festék.

Olyankor az Istenre gondolunk...,
Ő ad vásznunkra békés esti kéket,
Zöld remény lombot, piros kacagást,
S mit elrontottunk: átfesti a képet.

ISTEN KÖZEL

A nyútt nappalra unott este száll,
Az idegeken tompa kín zenél,
De lelkem, ez a megkínzott madár,
Megpihen tán, ha jó a lomha éj.

Isten közel. De jó most tudni ezt.
Égő sebekre halk balzsam szítál,
Vak mélység fölött híd lesz a kereszt
S beszél hozzád a Békesség-Király.

Az este szép, mint szent karácsony-este
S lásd: lelkedet, mi fájva sírt sokat,
A békesség most csendben megkereste.
Harangszó zúg, Isten hívogat.

A cella: templom, és minden körül
Elcsendesül, szíved nyugodva ver,
Isten közel... az arcod felderül,
Imádkozol... s kacagva alszol el.

FOHÁSZ

Én Istenem,
Legyél velem,
Ha rámszakad a félelem.
S ha elborít a bánat.
Szívem remeg,
Vad véredek
Habzsolják most a véretem
S úgy vágyom Teutánad.

Te megteszed,
Hogy szent kezed
Égő tűzön is átvezet,
S a láng nem éri lelkem.
— Hálát adok,
Hogy vad bajok
Között is a Tiéd vagyok
S csak Néked énekeltem.

MOST LÉGY ERŐS

Hitem, hogy kéz a kézbe téve
Együtt járjuk az életet.
S dúdolgatunk a csend zenébe
Békességes halk éneket.

S míg nap ragyog, vagy hó szítál
Szívünkben muzsikál a csend,
S megértjük ketten azt, hogy a
Békét átélni mit jelent.

A tűzvilágos esteken,
Míg lopva jön a halk setét,
A leskelődő csendbe bent
Meggfogva egymás hú kezét,

Verset olvasunk, s Bibliát.
Szeretjük egymást, csendben élünk,
S követve Isten Egy Fiát
Testvérekkel Istent dicsérjük.

*

Nem lehetett, vad volt a kor,
És lángja összeégetett,
Szívünkön fájdalom tipor,
Széjjeltépve az életet.

Lásd, börtönablak ablakom,
Mögötte mély bánat zenél,
S csak rácsok mögül láthatom,
Hogy nap ragyog, vagy jó a tél.

S kis asszonyom, te is szegény,
Ki hordasz már új életet,
Míg megnő majd a gyermekünk,
Számálhatsz fájó éveket.

S a tűzvilágos csendbe bent
Sok bús este, mi rádszakad,
Neked csak fájdalmat jelent,
Mert kit szeretsz, az nem szabad.

A gonosz ellen fegyverül
Csak könnyekből sírsz barna kört.
Siratjuk mindketten belül,
Egy szép álom, hogy összetört.

Mert álom volt csak, s elveszett,
S Reád most fájdalom szakad,
Mint mikor őszi vad szelek
Tépdésnek véres ágakat.

Most légy erős, én kedvesem,
Szívünket béke lengje át,
S míg vad vihar zúg, csendesen
Istenhez mondjunk halk imát.

Ő fogja reszkető kezünk
A könny-folyón míg átjutunk,
Sóhaj-hídon legyen velünk
És adja vissza otthonunk.

Kezembe puha kis kezéd
Egy boldog este adja át,
Ő adjon újra verseket
És fényben égő Bibliát,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Hogy tűzvilágos esteken
Ha lopva jó a halk setét,
A leskelődő csendbe bent,
Majd együtt áldjuk szent nevét.

MEGÉRKEZEM

A bús évek egyszer tovaszállnak,
S egy boldog este majd megérkezem,
S ahol engem olyan régen várnak,
Ott ajtót zörrent reszkető kezem.

Nyírott hajam kék ezüstbe játszik.
Homlokomra ráncok árnya nő.
— A bánat az emberen meglátszik
A szenvedés, s az elfutott idő. —

Te nem tudod majd, hogy ki van ott kívül.
Talán sokára, vagy másnapra vársz.
A boldogság az arcodra kiül,
Ahogy kacagva, sírva felkiáltsz.

A szívemen lesz újra majd szíved
És erősen tart ismét két karom,
Az ajkam újra azt mondja: a Tied
S a szemed könnyét mind lecsókolom.

Bízzál, Édes, eljön az az este,
Még hazavisz az Isten engemet.
S mint a fénylő csillagot az estbe
Ragyogni még meglátom szép szemed.

Bízzál, Édes, s imádkozzál érte
S egy boldog este majd megérkezem
S annyi könny és bánat után végre
Szívemre zárhat újra két karom.

ÉN HISZEM

Én hiszem azt, hogy megsegítesz
Kinyújtod értem szent kezéd
A bánatomra fényt derítesz
S kegyelmesen elvégezed,
Hogy minden könnyem, szenvedésem
Javamra lesz majd én nekem.
Ezt zengi minden szívverésem,
Köszönöm Neked, Istenem!

Köszönöm azt, hogy hű Atyám vagy
S elküldted értem Szent Fiad,
S hogy bár csak bűnöm, s bánatom nagy,
Hű Krisztusom, most hívogat.
Köszönöm azt, hogy könnyben, éjben
Imára zárhatom kezem.
És azt, hogy minden szenvedésben
Kezedben van az életem.

S én hiszem azt, hogy megsegítesz
Kinyújtod értem szent kezéd.
Az éjszakámra fényt derítesz,
S kegyelmesen elvégezed,
Hogy minden könnyem, szenvedésem
Javamra lesz majd énnekem,
Ezt zengi minden szívverésem,
Köszönöm néked, Istenem!

BÖLCSŐDAL

Már este van, bealkonyult,
Az elfáradt nap rég leszállt.
Az égen fenn ragyogni gyúlt
Csillogó csillag-milliárd.

Már alszik kinn a nagyvilág
S a fák, a börtönudvaron.
Kisgyermekem, vigyázva rád
Szíved verését hallgatom.

Ezüstöt szór a néma hold
A könnyharmatos rét felett...
A csend nékem Rólad dalolt
Merengő, furcsa éneket...

Szíved verését hallgatom...
— Úgy szíven üt e halk zene...
S míg hallgatom, könnyem pereg
A börtönágyra csenbe le.

DE JÓ IS LESZ...

De jó is lesz, ha majd együtt leszünk,
Szívünkre fájó bánat nem havaz,
S kertünkbe együtt virágot ültetünk,
Ha jó az enyhe illatos tavasz.

A dáliákat szépen sorba rakjuk.
Rózsát is szerzünk, amennyi kell.
És muzsikusnak rögtön megfogadjuk
Az első madárt, amelyik énekel.

Kart-karba öltve enyhe alkonyatkor
Sétálni mindig csak együtt megyünk.
Történik velünk sok tréfás karambol,
S nézzük, hogy kacag vidám gyermekünk.

De jó is lesz újra a szemedbe nézni
És elsimítani újra szép hajad,
Forró szívünkkel száz csodát ígézni,
Míg száll felettünk tűnő pillanat.

Ó, de szép is lesz napos vasárnapon
Kis templomunkban hirdetni Igét,
S látni kigyúlni emberarcokon
A Lélek, élet, s békesség tűzét.

Ó, de jó is lesz átölelni újra
Két drága vállat — hazatért gyerek...
És nézni egymást, míg szemünkből újra
A boldogságtól néma könny pereg.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ó, de jó is lesz, békés, boldog esten
Víg testvérek, és drága meghatott
Szülők között majd ülve önfeledten
Kikacagni az eltűnt bánatot.

Ó, de szép is lesz: élet, színes Élet!
Ó, de jó is lesz: béke, tisztaság,
És vidám öröm, újraélni téged,
És látni újra, elsüllyedt világ!

Ó, busongó ősz hány kell még zokogjon,
Hányszor kell haljon könnyes kikelet!
Hány nyár vérzik el, amíg végre otthon
Majd kéz a kézbe sétálok Veled!

MÁR ELPIHENT

Már elpihent minden virág,
Alusznak mind a nyári fák
És messze künn a kék hegyek.
A különzárka kőfalán
S a börtön őrzött udvarán
Most gondolatban átmegyek.

A zúgó-zajló városon
A szívem csendben átoson.
S a szabadság ezer jelét
Nem látom én, csak szállók át,
Amerre vágyom szárnya szánt,
Kis gyermekágy, szállók feléd.

Bódult virágos kerteken,
Ezüst uszályú fellegen
Tekintetem meg nem pihen,
Nem nyugszik el erdők ölén
S folyó partján, hol hús fővény
Fölött fény ring a halk vízen.

Egy messze ágyon vár reám
Egy kisfiú vagy kisleány,
A távolból csak őt lesem.
S a könnyem is csak rá pereg,
Hol kicsi ágán szendereg
És álmodik — a gyermekem.

ÉDESANYÁMNAK

Tollam nincsen, papírt nem adnak.
Nem jár levél a néma rabnak.
Csak állati sors, fájdalom.
— Lelkem lapjait tépve széjjel
Írom most rá pirosló vérrel
E levelemet, halk dalom.

Édesanyám, Teneked írva,
Borulok le kezedre sírva,
S csókolom könnyes arcodat.
— Ó, amikor lehetett volna,
Hány levelet nem róttam sorba
És most már késő, nem szabad!

Most, hogy nincsen levél-szabadság.
Szíven szorít keserű rabság
S fölöttem fájdalom zenél.
Most, hogy szívem szivedre hallgat,
Most értem minden aggodalmad,
S fáj minden elmaradt levél.

Késő-bánatként, börtön-ágyon
Suttogom most, szíved ne fájjon
S küldöm Neked e versemet.
A távolban ott, véresre tépett
Anyaszíveddel talán megérezed:
Levelet írt a gyermeked.

ÉNEK A MÉLYBŐL

Krisztus Urunk, árva néped
Börtön mélyből Reád tekint.
Szívünkben, mi fájva éget,
Irgalmasan enyhítsd a kint!

Szent Lelkednek forró lángja
Gyötört szívünk hadd járja át,
Hullasd alá száz jajára
Szent hét sebed vérharmatát!

Börtönünk, mint kripta mélye
A nagyvilágtól eltemet,
Ó szállj alá e kripta mélyre,
Ne hagyd elveszni gyermeked!

Taníts a terhünk elviselni
S megtérni ostorod alatt.
Te adj erőt énekelni,
A fájdalom, ha ránkszakad.

Szent Lelkednek forró lángja
Gyötört szívünk hadd járja át.
Hullasd alá száz jajára
Szent hét sebed vérharmatát!

EGYEDÜL

Megszöknek tőlem mind a rímek,
S nem jönnek vissza már soha.
Lelkemről is lefoszlik lassan
Szép szavak színes bársonya.

Lefoszlik lassan, s elvész minden,
És lassan csak a váz marad.
Lobogva még csak szívem ég
Véres lánggal a váz alatt.

Szítál egyre és nő a köd,
S homályba hull a szemhatár.
Holló húz át fejem fölött
S recsen az ág, hogy rája száll.

Csillagokra felleg borult...
— Hol vagytok most testvér-kezek?
Vagy rátok is sűrű köd hullt
S elvesztetek? — elvesztetek?

Halál-gőzös mocsár-vidék,
Vak ingovány, ahol állok
Kénes fénnyel — halott lelkek —
Lobognak a lidérc-lángok.

De valahol túl a lápon
Melegsívű kis szobában
Karácsonyfát díszítenek
— Advent van most a világban...

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Lidérc lángok ott kihunynak
S karácsonyfa gyertyák égnek.
Lehet egyszer, talán egyszer
Én is egyszer odaérek...

HISZEK TEBENNED

Hiszek tebenned, Istenem,
Örök kegyelmed ismerem
Szívem parányi porszeme
A Te fényeddel van tele,
S tán fel sem foghat, ám csodál
Te égi Úr, szent nagy Király.
S tudja: mit szólsz, az megterem.
Hiszek tebenned, Istenem.

E sáros, véres földtekén
Az úton bárhol járok én
Szorongató, vad félelem
Törjön bár rám, csak légy velem,
S bús éjjelek, vad nappalok
Között szívemben fény ragyog
Mert a hatalmad ismerem
S hiszek tebenned, Istenem.

*

Én minden kínom, bánatom
S a szívem Néked átadom.
A börtön néma, hús kövén,
Ó add, hogy Veled járjak én
S ha éltem egyszer mélybe hull
Reám halálos árny borul
Tudom: Kegyelmed ismerem,
Nem hagysz el ott se, Istenem!

MÉGIS...

... Mégis, tudom, hogy megsegít az Isten
S ha terve úgy szól, hazaérkezem.
Nincs hatalom az ő hatalma ellen
És jóságában nem kételkedem.

Amit Ő végzett, jó lesz az, tudom
S a próbát tudja, miért mérte rám.
Engem Őhöz hű remény kötött,
És végzésére áment mond a szám.

KÖSZÖNÖM

Köszönöm a könnyet és a békét,
S árva szívem végső menedékét,
Köszönöm a szíved, Istenem.
Köszönöm a szavad és a tettet,
Életemet, mivel megmentetted
S adtál újra életet nekem.

Köszönöm a börtönt, nehéz órák
Lassan járó, súlyos mutatóját,
Mik a szívem véges-végig tépték.
Köszönöm a kegyelmedet benne,
Nála nélkül szívemben nem lenne
Annyi hála, s annyi igaz érték.

Kérlek, Uram, Tőled ne eressz el!
Jóságosán tisztító kezeddel
Öld meg bennem, mi ellened lázad.
Add, hogy mindig Te előtted állva,
A szívemet átjárja a hála,
Égi béke, s gyógyító alázat.

GYOMOR-SZONETT

Ó, rántott csirke, szalonna, sonka,
Tojásrántotta, kolbász és borok!
Árpakásás fogoly koromba
Üres gyomrom utánatok korog.

Tercset eszem reggel, s vizes kávé,
S tíz órára jaj, éhes vagyok
Kenyér helyett kapok dohos málét
S levesembe egy csepp zsír sem ragyog.

Ó, rántott csirke pecsenyés tálon!
Jön, hogy a szívem utánad fájjon!
— Boldog, ki prézlis combodat ette!

Feléd szállók korgó dalomba'
És bekerül az irodalomba
Kíéhezett gyomrom szonettje!

TERÓLAD ÁLMODOM

Ó, édes Asszonyom,
Idegen tájakon
Bánatok árnya nyom
S terólad álmodom.

Hűséged hús kenet
Gyógyít száz tűz-sebet
S mélyén halál-tónak
Hited lett a csónak.

Elég egy pillanat;
Lelkemre hull hajad,
Malomkő-kín között
Körülvesz bűv-köröd,

Asszonyi erejed:
Szívemen tenyered.

Véres síkos árok
Szélén ha megállok
S nem hull a mélybe le
Egy fogoly élete,

S Isten a védelem:
Védtelen életem
Amíg őrzi, érzem:
Imádkozol értem.

KACAG A SÁTÁN

Az ember hátán
Ott ül a Sátán.
Varázsa orvul
Szívekre csordul.

Halálos trappban
Korbácsa csattan.
Sajogva sejtéd:
Bomlik a sejtéd.

Sikolt az égig;
Gyöngyvirág vérzik,
S pocsolján poshadt
Bibeszál rothad.

— Meszelt koporsó...
— Pereg az orsó,
S roncs lelkek hátán
Kacag a Sátán.

REMÉNYKEDÜNK

Madarak éneke
Kérdezi: ébred-e?
Ébred-e odakint
Már a határ?

Lankatag laponson,
Illatuk átoson;
Ideleng, odaint,
Énekel odakint
Száz picí száj.

Laktató nektárra
Darazsak dandára
Méhések serege
Sietve gyül.
Száz virág szemében
Szégyenlős szemérem.
Arányos ereje,
Szűzies kehelye
Nézd, hogy feszül.

Bámuló bibére
Hull porzók hús vére
S aranypor, ezüstcsepp
Arany-csók lesz.
Kisméhek kosara
Kerekre kirakva:
Nektárnász, puha por,
Pihegő csuda-kor
Ideje ez!

Fekete falakon
Illata átoson.
Őrségem lőrésen
Átjön a dal.
— Vasajtók vajúdnak —
Sajogó jajuknak
Éneke ősrégen
Átok az őrségen;
Vércseppes jaj.

Két illat, két ének
Kiárad, szétszéled
S fekete tetőkön
Egymásra lel.
A mélyben titokban
Valami megdobbán.
Átszáll a tetőkön,
Átalszáll száz örön
És énekel.

Rabszívek méhese,
Remények népese
Odakint — idebent
Zsibongva jár.
— Nektárnász, puha-por,
Pihegő csuda-kor;
Odakint — idebent
Csillogó csuda-csend:
Tavaszi lesz már!

MÉG EGY DOLOG FÁJ

Én megtanultam szótlan túrni régen,
Sóhaj nélkül húzni az ígát.
Rongy ruhában vacogni a szélben
S száraz szemmel gondolni Reád.

És megtanultam csontrepesztő fagyban
S tűző napon: mi a fájdalom,
S mi az, mikor durva korbács csattan
Roncsolt lelken, görbült vállakon.

És tudom, mi az a szeretet-éhség
S mit jelent a szó, hogy: irgalom.
Hogy mit jelent a sírban a reménység
S hogy Isten él, és Ő szeret nagyon.

S szememből, mi annyi mindent látott
Nem csal könnyet sok fájó dolog,
Csak, hogy árván járod a világot
Ez fáj nagyon, ha erre gondolok.

FEKETE LEVÉL

E levelem az éjszakából írom,
S az éjszakába küldöm Neked én.
Ez a pár sor koszorú a síron
Elfújta gyertya, elszáradt remény.

E levelem már megfürdött a vérben
És tudom, Kedves, Hozzád eltalál.
Csak egy biztos: mi benne száll az éjben;
Csak egy biztos: a fekete Halál.

Fekete, mert napsugár itt nincsen
Hol kővé fagyott minden volt remény.
— De szörnyű lenne, ha nem lenne Isten
S csak ezt írhatnám Neked innen én!

SEGÍTS!

Szeretlek Jézus, mindennél jobban
Mindennél jobban szeretlek én.
Szivem szavadra remegve dobban
Nélküled minden üres, szegény.

Segíts magamnál szeretni jobban
Jézusom téged, s szerelmedet.
Földi életem hogyha kilobban
Járjak a mennyben mindig Veled.

Zengjem a Mennyel, angyali karral,
Ahol a lélek büntől szabad,
Zengjem zenével, dicsérjem dallal
Jézusom, te szent, drága szavad.

Földi életem hogyha kilobban,
Járjak a Mennyben mindig Veled.
Segíts mindennél szeretni jobban
Jézusom, te szent, drága Neved!

TÁVOLI SZERENÁD

Csillagos esten
Kínokba esten
Kérdem az éjben a csillagokat:
Merre a párom?
Merre találok
Hű szeme tükrét, a bánatosat?

Hallgat az ég is
Kérdezem mégis
Felhőbe rejti az arcát a hold.
Csillagok fénye
Reszket az égbe?
Koldus éj sátrán vak felleg a folt.

Lelkem is véres.
Vársz-e még Édes?
Vársz-e a bús évek hosszú során?
Hervad az ajkad
A vágyad is jajgat
Egyetlen kincsed a könnyed csupán.

Hajszol a jaj már
Őszül a haj már,
Rabságban verni már fárad a szív.
Érzem is fájva:
Ősz jön a nyárra,
S remegő légben a tél szava hiv.

Nézz túl a holdon
— Széthull a kordon —
Nézz túl a könnyező csillagokon.
Istent ha lelted
Tágul a lelked
S ráhull a béke, az égi rokon.

Ó ne riasszon,
Árva kis asszony,
Bánatos társam a fájdalom már.
Hű menedéked
Isten. Az élet,
Az ő szava győz itt, s nem a halál.

ÉNEK A TEMETŐBŐL

A jegenyék még vad zöld lánggal égtek
Mint égig érő, hosszú gyertyasor,
Mít dús asztalon gyujtottak meg fénynek.
Bár a násznép még nincsen sehol.

A felkelő nap óriás narancs volt,
Gurult, gurult a kristály-gömbön át.
A pacsirtáknak víg nótát parancsolt,
S tücskök húzták az este nászadalát.

Dús bokrokon ringottak a fészkek
Az elmúlást még nem hirdette lomb.
Reggel gyémánttal szikráztak a rétek
S kalász érlelt az enyhe ívű domb.

Úgy éreztük; átölel a tájék.
Narancs-ízű boldogság marasztal
S ingyen kapott óriás ajándék
Az életünk: lakodalmas asztal.

*

— A bokrokról lehulltak a fészkek
A madarak elköltöztek messze
Sebzett lombok bíbor lánggal égtek
S vérben úszott minden naplemente.

Évek óta avart jár a lábam,
Dús, zöld lombok kihunytak már régen.
Decemberi, fagyos éjszakában
Vak jegenyék jajongnak a szélben.

Sötét testük óriási árnya
Hótól befutott temetőre hull át.
Kripták mélyén nyöszörögve, fájva
Sóhajtanak, mozdulnak a hullák.

Ködökön túl halvány fény világol;
Lidérc láng? Vagy Aladinnak mécse?
Vagy elsüllyedt távoli világból
Hűség mécsed árva fénye ég-e?

... Oly közel, közel minden, mint az Isten...
S oly távol, távol minden, mint az ég.
De bízzál, Édes és imádkozz: itten
Még lángra gyúlnak halott jegenyék!

IZENEM HAZA

Izenem haza: él az Isten
És ahol Ő jár, van remény.
Ne féljeteK: megőriz itten
Hát fel a fejjel, Mesikém!

Legyél bátor, mint eddig voltál.
— Értem aggódní nincs miért —
De kislányunkat tanítsd meg, hogy
Imádkozzék a foglyokért.

Izenem haza: könny ne hulljon
Sóhaj ne szálljon hasztalan
Fiatokra a messze tájon
Az Úr Istennek gondja van.

Sok nehéz percen, szenvedésen
Az Ő hatalma áthozott.
És hazavezet (Bizton érzem);
Kegyelme meg nem változott.

Tudom, hogy értem reggel, este
Az ő kegyelmét kéritek
S az életem az idegenben
Az ő szent keze védi meg.

Ő haza visz, mert haza vártok
S mert munka vár még én reám.
Mert vár reám egy kicsi gyermek
És vár reám a Bibliám.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nyugodt vagyok: tudom, hogy Isten
Megadja majd a vágyatok,
Csak férfi módra: erős hittel,
És bízó szívvel várjatok.

EMBER SIRATÓ

Ó, világ-vesztett árva rab.
Ó, ember: fényes szellemed
Olajban, vasban elveszett
S már lelked is csak holt anyag.

Ha tudnád: mi a veszteséged,
Mily koldus lettél és halott,
A fényesség hogy elhagyott
S hogy kirabolt e durva élet:

Zokogva mennél felkeresni
Az Álmot újra, és a Dalt
És nem gátolna többé semmi;

Legyőznél újra kint, halált,
Hogy szerencsétlen, felkavart
Lelkeddel Istent megtaláld!

PREDESZTINÁCIÓ

Mint amorf kőben titkon zengő érc.
Mint csöppnyi magban elrejtett virág.
Mint ködök mögött felzenélő rétek
Úgy él benned egy jövő világ.

A márványban már el van rejtve régen
Mit a művész később megteremt,
S vésők nyomán felfénylik fehérén,
S létté lesz a rejtett, ősi rend.

Forró kohóknak ércet önt a méhe.
Mi fel kell jöjjön, mélyben nem marad.
S míg száz márványnak örök lesz az éje
Művészt talál a rendelt kődarab.

A nagy Rendelés mindent összehangol,
Követ, kohót, tüzet és magot.
S zilált anyagból, ősködből, salakból
Teremt virágot, szobrot és napot.

S hogy mi lesz veled, meg van írva régen.
S ha nem maradhatsz sár és szenny alatt
A Nagy Művésznek irgalmas kezében
Tűz megéget és véső megfarag.

Ki amorf kőbe rejtett zengő ércet,
És ember-szívbe égi dallamot;
Kit elválasztott, hogy neki zenéljen
A mélybe veszni senkit sem hagyott.

MÉG TIZENEGY NAP

Még tizenegy nap, s földre száll az angyal
Csengő csilingel bársony-esteken,
Ezüst szárnyakon, arany-angyalhajjal
A földre száll az Álom; megjelen.

Még tizenegy nap, s kigyúlnak a fények
S csillagszóroktól fényes éjszakán
Kis gyermekszemek bűvöletben égnek
S Jézus kopogtat szívek ablakán.

Én Istenem, már ötször csalt az álom,
Már öt karácsony telt el nélkülem
Öt éve már, az éjszakát, hogy járom,
S karácsony este nincs csak egy tüzem:

Hogy Benned bízom könnybe, éjbe hullva
Hogy kegyelmes vagy, s megadod nekem,
Hogy egyszer én is, szent karácsony-estén
Megláthatom, kis árva gyermekem.

NÉGYSOROS

Én nem akarok úgy szeretni
Szép, tiszta-lelkű kedvesem,
Hogy mikor innen el kell menni,
Meggzünjön majd e szerelem.

MÉG ÁLMODOK

Kis Asszonyom, az évek elszaladtak
És apa nélkül nőtt meg gyermekünk.
De árnyékában itt a vén falaknak
Még álmodok, hogy szabadok leszünk.

Még ifjú voltam, mikor megismertél,
S hajam deres, mint őszi reggelek...
Öt éve már, hogy édesanya lettél
S kislányunk van, akit nem ismerek.

A hátamnál még vad fájdalmak égnek
De ronsolt lelkem menti már az Úr,
S keze nyomán éltető remények
És égi béke csendben rámborul.

— S kint mi történt az idő-rengetegben?
A kétezernyi kínos napon át,
Az Ismeretlen kihez csengetett be:
Kinek hozott életet, halált?

Szép hamvas arcod messze tünt az éjben
És kajszín-ajkad messze elmaradt.
Mint tépett rózsza úgy inogsz a szélben
Mint tépett rózsza, égett fák alatt.

Mikor néha a szívedig ér a
Vérző bánat, bársony-esteken
Mesélsz-e még a kislányunknak néha,
Hogy édesapja egyszer megjelen!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mondjad neki: boldog vagyok s gazdag,
És te se legyél soha nyugtalan;
Hiszen tudod: ki Istennel jár, annak
A pokolban is békessége van.

A FÉNYKÉPETEK A SZÍVEMRE TETTEM

A fényképetek a szívemre tettem.
A kislányunkkal megbújsz titkon ott
És hallgatód a vértől fűtött csendben
A mélyen zengő, fáradt dallamot.

Tíz percig a képetek, hogy lássam
Hat év után a jogom ennyi volt.
De első percen már e látomásban
Ó mennyi fény és mennyi kín dalolt!

Az őrt elhívták, a kép itt maradt,
S most véle alszom, véle ébredek
S a kintől fásult férfi szív alatt
Most ébredeznek édes énekek.

*

Kik halk kocsikkal tengerpartra jártok,
Kiket az este víg lokálban ér;
Mit tudjátok ti, mi a boldogság:
Hat év után egy fénykép mit ér!

NÉZD...

Nézd: azúrkék ott künn az ég,
Az őszi erdő lángban ég,
És fénykristály a lebegő
Eget tartó levegő.

A börtönszoba vak hodály
A szívéen ül a félhomály
S a künt kacagó kép felett
Az ablakrács lett gyászkeret.

Te érted már az életet
(Mert sok-sok fájó éve már
Hogy tóled rég elvétetett):

Nézd: az Isten-alkotás
A kép ott kint. S az ember-mű:
A vasból öntött durva rács.

ÍGY KELLETT VOLNA

Így kellett volna: meg-megállni
Ezer csodádat megcsodálni
Az alkonyt nézni hallgatag.
Egy virágszirmon elmerengve
Ülni a békés, esti csenbe
Amíg az este rámszakad.

Bimbók nyílását megfigyelni
A madarakkal énekelni
S megfogva kedvesem kezét
Egymás szívére csendbe lesve
Csillagfényes kertünkben este
Hallgatni halk tücsökzenét.

Így kellett volna: többet nevetni
Mélyebben sírni, jobban szeretni
S követni Téged, Istenem...
Most látom csak, mikor az évek
Elszálltak tőlem, mikor az élet
Zenéjét többé nem lesem.

Mikor már minden messze-messze,
Mikor számomra nincs szép este
És messze kedvesem keze...
Most látom csak későn, sokára
(Lélekölő rabságba zárva)
Hogy élni hogy is kellene...

VÁRTALAK...

Vártalak, míg elvázott az este
A börtön mellett lévő temetőn,
Míg csonkig égett minden gyertya teste
S a rácsok mögött nem volt már erőm.

Vártalak, míg csak lehetett látni:
Most már sötét van. Csak a kínom ég.
A felkelő hold halkán kezdett fájni
És gyertyafényes sírdomb lett az ég.

Halottak napján láthattalak volna,
Én, a hat éve élve temetett...
Nem jöttél. Ott kint sincs lábnyom a porba
Pár elfelejtett sötét sír felett...

HOLNAP

A mai nap még hosszú lesz az éjjel
De holnaptól már nőni kezd a nap.
A vaksötétet fények tépik széjjel
S a sápadt földre lángok hullanak.

Az éjszakát most vad hatalmak védik
És minden perc, mint élő kín telik.
Jaj annak, ki nem virraszt ma végig
És nem tud várni késett reggelig.

Ma éjszaka még hosszú lesz az éjjel,
s kis árva asszony, árnya rád borul.
Később virrad, s hamarabb alkonyul.

Ma éjszaka még ne álmodjál rólam,
És szótlán tűrjél könnyes éjjelen.
De holnap várjál, mert megérkezem!

UTÓSZÓ

Igehirdető papok, poéta igehirdetők kezdettől voltak egyházunkban, akik két vagy három pogány között is szószólói voltak Istennek és népünknek. Templomokat emeltek és iskolákat építettek, s a Biblia mellett, ha tehették, forgatták a tollat, s ha a sors úgy kívánta, felkötötték a kardot is. Kálvin nélkül, a protestantizmus nélkül — ezt már nem csak a költők mondják — aligha maradt volna meg a magyarság. Az igaz prédikátorok minden időben hűséggel szolgálták Istenüket és népüket. Török időkben is hirdették Isten igéjét, s bárhogy is tiltották be tanácskozásait a hatalmas osztrák császár parancsára, mégis megtartották azokat a mindenható Isten nevében. Nem rettentette el tiszteleteseinket hitüktől még az ellenreformáció gyászévtizede sem — pedig akkor kétszázötvennél is több protestáns papot és tanítót ítéltek gályarabságra — emléküket ma már Róma püspöke is megkövette. Nem csak Sztárai Mihály és Szegedi Kis István, Séllyei István és Kocsi Csörgő Bálint régi századokbeli példáira utalhatunk, de mellettük még neves és névtelenségben maradt tiszteletesek százaira is, akik — a maguk helyén — valamennyien a hit és magyarság hősei voltak. Akikben élt a Krisztus.

Sok ilyen tiszteletest ismerek magam is, itthon és a szomszédságban; még a tengereken túl is. Gyülekezeti lelkészek és főpapok között egyaránt. Közülük való Csiha Kálmán is, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke. Eleinte csak barátaim, ismerőseim szavaiból hallottam róla: marosvásárhelyi, fiatalon tíz évig szigorított börtönre ítélték, *fel nem jelentésért*. Szabadulása után a leginkább egyházellenes, a szélsőségesen magyarelles időkben őt gyülekezetet szervezett. Őt új gyülekezetét, mikor a harangok is sok helyt elnémultak. Töretlenül hirdette az igét a pusztaságos, nehéz időkben, azzal a reménységgel, hogy kihozza Isten népét Egyiptomból, a szolgaság házából. Hittel él és hitet ad; építi a lelkekben a házat, az otthont. A békesség- és szeretefalakat.

Aztán láthattam és hallhattam is többször. Először a Farkas utcai templomban, püspökké szentelésekor. Annyi embert templomban csak Kós Károly temetésén láttam: tiszteletesek, katolikusok és ortodox papok, tanárok, írók, kétkezi munkások Erdély minden részéből; százak vagy talán ezek is kívülrekedtek a templomon, ünneplő és reménykedő emberek, arcukra vésett történelemmel. Már a kezdő éneket felségesen visszhangozták az ötszáz esztendő falak: *Hallgass meg Izrael pásztor...* A záró zsoltár — *Tebenned bízunk eleitől fogva...* — már szinte emelgette a boltíves mennyezetet. A zsoltárokkal keretezett időben hangzott el a haziai és a külföldiek püspökköszöntése, s a tizenhat erdélyi egyházmegye espereseinek felszentelő áldása, meg a Kolozsvár-belvárosi gyülekezet és a marosvásárhelyi Gecseutcai gyülekezet kórusa. Ünnepe volt, felséges nagy ünnep a szívekben, amilyen csak a Szentlélek kitöltetésének ünnepén lehet. Az idő is történelmi fordulóban reménykedhetett. 1990. Péter-Pálja volt, június 29-e; a kegyetlen diktatúra nemrégiben bukása után a szeretet és igazság közeli eljövételében reménykedtek a szívek.

Akkor lépett a szószékre Csiba Kálmán, Erdély frissen megválasztott püspöke. A 44. püspöke. Még meg sem szólalt, máris nyilvánvaló volt: igaz a legendája. Az Erdélyi Református Egyházkerület megtalálta Istentől rendelt pásztorát. Fölmagasodva állt a szószéken, földrengéses arcán hit és szeretet. Elszántság és Jézus nyájassága Istent segítségül hívta a mennyei kenyérről prédikált, János evangéliumának alapján. Az öt kenyér és a két hal csodájáról. „Nagy kenyércsodának” nevezik az írásmagyarázók ezt a történetet. Sokszor hallottam, gyermekkorom óta, erről a csodáról prédikálni; megrendítőbben még soha. Emlékszem a gondolatmenetére — jegyzeteket is próbáltam készíteni —: ismeri ezt az éhező, kenyérré vágyó sokaságot. Negyven év alatt rettenetes veszteségeik voltak — iskoláikat mind elvették, hatvan parókia üres, árvaházai elvesztek —, de öt kenyeret őrizgetett negyven esztendőn keresztül ez a nép. Annyi minden elveszett, de ebből az öt kenyérből nőhet a csoda. Ha hallgatunk Jézusra. A kenyeret Jézus adta a tanítványoknak, s a tanítványok a sokaságnak. Együtt kell indulni, Jézus kezéből átvenni és továbbadni a kenyeret. S még utána is van feladat: összeszedni a maradékot. Negyven év gyötrelmes-, veszteség- és sérelemlullámjai után elindulni, összeszedni, ami még megma-

radt, hitben, reménységben. Lesz belőle 12 tele kosár... Tisztán, pontosan fogalmazott minden szót, az *itt állok, másként nem tehetek* elszántságával. Mintha a Mózes csipkebokra is ott lobogott volna a szavaiban. Mintha a palástja is szárnyakká kezdett volna változni. Mindannyian éreztük: Isten igaz embere áll a szószéken. Az új püspök méltó folytatója a legjelesebb elődöknek is, köztük Dávid Ferencnek, Keserői Dajka Jánosnak, Gélói Katona Istvánnak, Zágoni Aranka Györgynek és Makkai Sándornak. A 16. század derekán alakult Erdélyi Református Egyházkerület most felszentelt püspöke 43 elődjével együtt szimbolizálja — ahogy már meg is írták — az *Erdélyi Fenixet*, a mitologikus madarat, aki hamvaiból is újjá éled és a magasságok felé szárnyal.

Felsorolni se lehetne a püspökké szentelt Csiha Kálmán minden szolgálatát. Csak néhányat hadd említsünk: az állandó igehirdetés, az egyházkormányzás nehéz munkája mellett létrehozta — természetesen szolgatársaival együtt — a kolozsvári Református Líceumot. Egyházkerületében sorra épülnek a templomok és szerveződnek a gyülekezetek; az ő hathatós segítségével. S megírta börtönvevei történetét. Illetve vallomásait az emberről, a hitről, az Istenről.

Fény a rácsokon — írta vallomásai fölét. A címet maga értelmezi legteljesebben: élete a fények és a rácsok világa volt. „A rácsoké, melyek a földből nőttek, s amelyeket gyűlöletből, haszonlesésből, lélekárulásból, hiszékeny emberek félrevezetéséből, megfélemlítéséből ácsolt egy magát egyedül megmentőnek nevező ideológia.” De élete a fények világa is volt: „A fényé, ami egy szép gyermekkor emlékéből most is visszasüt. A fényé, ami ajándékképpen hullt egy családra, ahol hittek Istenben, az örök életet szerző Jézusban...” „A rácsok a földből nőttek, a fény az égből jött. A magasság, a hatalom, a tiszta jóság és az örök új erő, Isten volt benne.”

Börtönvallomásaiban mindvégig arról beszél teljes meggyőződéssel, hogy a rácsok világában a fény, Isten mentette meg: nem engedte a rácsokat átnőni a lelkén. Ezért — vallja maga is —, hogy bár fogsága történetét írja, valójában sohasem érezte magát fogolynak. „Mert fogollyá nem az lesz — vallja —, akit rácsok mögé zárnak, hanem akinek átnőnek a lelkén a rácsok. De aki tudja, hogy van valaki, aki minden

rácsnál hatalmasabb és hozzákötődik és Tőle kap erőt, azt fogollyá tenni nem lehet soha.”

Csiha Kálmán Isten eme „rácsok felett tündöklő csodáiról” vall könyvében. Szuverén, igaz emberséggel; hívő lélekkel. Mint egykor a gályarabok: a hullámok felett is bízva Isten megtartó kegyelmében.

Ezért is van annyi új szín a művében. A legtöbb börtöntörténet a rettenetességeket, a megaláztatásokat, az éhezéseket részletezi — Csiha Kálmán az ilyen mozzanatokra inkább csak utal; az Isten megtartó kegyelmére figyel inkább. Pedig hat és fél esztendő telt a rácsok mögött, megjárta Marosvásárhely, Szamosújvár, Periprava, Salcea, Braila, Jilava börtöneit, s vele, mint annyi paptársával, a vallatok s a börtönparancsnokok sokszor még a többi elítéltnél is kegyetlenebbül bántak. Nagy földije, Kazinczy — Csiha Kálmán is Érsemlyénben született — valamikor még legalább önvérével írhatott levelet a börtönből, de ő már hiába vágta, szurkálta ujjait, annyi vér sem serkedt, ami a megszólításhoz elég lett volna. A fogolytáborokban ott kísértett gyakran a halál, a vérhas, a tífusz; volt mikor már maga is a halál torkában volt. Volt, mikor — mivel nem tudták a besúgásra rávenni — negyvennapos magánzárkára ítélték. Ott is, mindenütt a szívében élő Istenre figyelt mindenekelőtt, az Isten csodálatos közelségére.

Emlékezetesnél emlékezetesebb képekben rögzíti a börtönéletet s a maga lelkiületét. Vásárhelyt vannak a börtönben, a Gecse-utcai templomból behallatszik a harangszó. Ilyenkor áhítatot tart, imádkoznak, s ha lehet, halkán énekelnek. „A börtön — írja — templommá lesz, és köztünk jár Jézus.” Már nem is egyszerű papnak képzelet magát, úgy véli, Isten szolgálatra küldte ide. Úgy érzi: egy különös, meggyötört gyülekezet pásztora. Másik kép: karácsony a börtönben. Még 1958-ban, fogsága elején. Az ünnep bejön a vasajtókon, a rácsokon, a bedeszkázott ablakokon. Énekelni kezdenek magyar karácsonyi énekeket és román kolindákat. Már énekelnek a második, a harmadik cellában is; már zeng az egész börtön. „A börtön valami csodálatos, furcsa templommá változik.” A rabok énekelnek, az örök hallgatnak. Krisztus jár a folyosón. Ismét más kép: Periprava, Duna-delta. Őrtornyos, szögesdrótos barakk-tábor. A barakk hátánál kórakás. Vasárnap a rabok idehúzódnak istentiszteletet tartani. Ami tilos. Szétszóródva ülnek hát, mintha csak beszélgetnének. S Isten bejön a szögesdrótok

mögé: Csiha Kálmán úrvacsorát oszt, új kenyérré. A 25 dekás máié kenyér fejadagját osztja kenyérként, s a vízzel kevert, kissé megerjesztett 50 grammnyi marmaládét adja úrvacsorai borként. Mert — vallja Csiha Kálmán — a börtönhatalmak meztelenre vetkeztethetnek, halálra éhezethetnek, de a Krisztust nem vehetik el tőlünk. A rabok a templomozás békességével térnek vissza a barakkokba. S a *II. Helvét Hitvallás* meghagyására emlékezve: az istentisztelet pedig minden időben megtartassék.

Hasonlóan emlékezetes képeket még bőven idézhetnénk Csiha Kálmán könyvéből; akár egy filmhez elegendőt. S más jellegű részeket is; a polgári, a civil életből. Sok-sok arcot megrajzolt, papokat, tanárokat, iparosokat, kismestereket, parasztokat; szilánkjában, foltjaiban a kedves szülőházat és a régi Kolozsvárt, az omladozó kincses Kolozsvárt, „amely szegényen is kincses tudott lenni és maradni.” Különösen emlékezetes képet fest a kolozsvári Református Theológiáról. Itt — írja — nem volt osztályharc. Maksay Albert, a dékán verseket és novellákat írt, s a teológusokat is megelőzte a köszönésben, a prófétikus Nagy András előadásaiban az Ószövetség betűinek résén valóban átfújt a Szentlélek szele, a légereket járt, Dél-Erdélyből jött Nagy József minden szaván átütött a líra. Tavasz Sándorról, Dobri Jánosról, Juhász Istvánról, Imre Lajosról, Nagy Gézaról, Gönczy Lajosról — valamennyiükről szeretettel emlékezik. S elismerően szól minden gyülekezetében helytálló — sokszor meghurcolt és elítélt — tiszteletesekről is. Okkal vallja — vitázva azokkal, akik szerint az otthonmaradt papok eladták magukat —: az egyházat nem azok tartották meg, akik elmentek, „hanem azok a lelkipásztorok, akik itt maradtak, vállalva egy esetleges új bebörtönzést, vagy egyszerűen egy lélekölő diktatúrát, de a népet is, amelyet rájuk bízott az Isten. Mert a legvadabb időben sem volt földalatti egyház. Volt a föld alatt *is* dolgozó egyház. Gyülekezetek és lelkipásztorok voltak. Megkínózva, megfélemlítve, a munkájukban leszorítva, de nem bűjtak föld alá. A föld felett élték át a nagy szárazságokat s a pusztító jégesős viharokat is”.

A tudós és tiszteletes, a gyötörten is helyt álló papok mellett sugárzó szeretetű képet ad édesanyjáról és a papfeleségekről is. Édesanyja gályarabok leszármazottja, a papfeleség az ő hitvese. Más arcú,

mint az irodalomból ismert galamb papnék. Az elveszett forradalom idején, 1956-ban indultak közös útra. Az ifjú feleség békés falusi parókiáról álmódott, hat gyermek felneveléséről. Jutott helyette — mint a férj írja — letört forradalom, rohanó város, egy kislány, akit az édesanya a bebörtönzött apának csak hat év után tudott megmutatni. „Jutott neki zaklatott világ, Csernobil és rákos daganat... Halál megszéje és szekuritátos félelem.” De jutott valami más is — ahogy ugyancsak Csiha Kálmán írja —: „Valami csodálatosan szép, fizikailag is új életet adó mennyei erő, valami abból, amit Dávid megírt: Mégha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert Te velem vagy.” Ez a feleség — maga is teológus — vita nélkül vette tudomásul — nőként, anyaként és nagyanyaként is —: egy papnak első a hivatása; a család is csak Isten után következik. Töretlenül szerették Istent és egymást. Zsarnokság által nyomorított életük ezért is lehetett — és lehet — sugárzóan szép.

*

Az Isten iránti bizalomból és a feleséghez fűződő szerelemből születtek Csiha Kálmán versei is. Az első vers az első börtönéjszakán. Még Kolozsvárt. Párszáz méterre a feleségtől, a Teológiától, a magiszteri vizsgáktól, mégis mérhetetlenül messze:

Hány erdő, hegy és hány rét kint maradt!
Kizárták a hóborított fákat
S az életet — egy fél óra alatt.

Háborog a szív, de a háborgó indulatokban is ott van a rendíthetetlen hit:

Az Isten el! Kizárni nem lehet
Meglátogatja a vak cellák ölét.
Győz a szívek s börtönök felett.

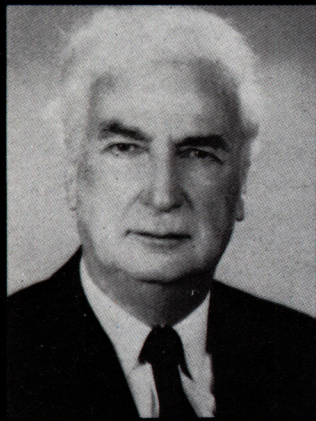
*

Csiha Kálmán könyvét a szépirodalmi kritika is emelt hangon méltathatná: az új török időkről, az új gályarabság évtizedeiről irodalmi magaslaton ad képet. Nyelve tiszta, érmelléki lejtésű képei emlé-

kezetesek, szerkesztése biztos, emlékezete életes frissességű. Erejéből bizonyára telne újabb, akár tisztán szépirodalmi művekre is. Szépiró is lehetne, úgy, ahogy lehetett volna — ha Isten nem a papságra hívja — atomfizikus, az elméleti fizika professzora, vagy akár az öttusázó versenyek győztese is. Szépirodalmi ambíciói azonban aligha vannak: életreszólóan vállalta az igehirdetés, a pásztorizáció, a gyülekezetszervezés léleképítő munkáját. Tudja: ha török, ha tatár, ha német, ha eddig ismeretlen kufárhad telepedne is népére, az Igét hirdetni kell. Hirdetni alkalmas és alkalmatlan időben. Tudja: templom kell és iskola. Nyája pásztorolása az életreszóló feladata.

Örvendezhet, aki könyvét olvashatja. Felmagasodva láthatja benne a gyülekezeteket és iskolákat teremtő régi prédikátorok mai utódját, a pataki, a debreceni, a zilahi református kollégiumok lobogó fáklyává emelkedett neveltjét. A félelem nélküli embert, aki mindig és mindenütt tudja, hogy kik vagyunk és mik vagyunk. S a bizonyossága teljes: megtart bennünket az Isten.

Czine Mihály

Csiha Kálmán 1929. szeptember 17-én született az Érmelléken, Érsemlyénben.

Iskoláit Érmihályfalván kezdte, majd Sárospatakon, Debrecenben, Érmihályfalván, Zilahon, Nagyváradon végezte. Az utolsó iskolai éveket otthontalanságban töltötte el, maga kereste kenyerét; miután szüleit 1949-ben kényszerlakhelyre vitték. Lelkeszi képesítést 1954-ben Kolozsváron, az Egyetemi Fokú Protestáns Theológiai Intézetben nyert. Aradra nevezik ki segédlelkésznek, ahol megszervezi az Arad—Gáj-i egyházközséget, amelynek első lelkipásztora lett.

1956-ban házasságot kötött Nagy Emese segédlelkésszel.

1957 decemberében fel nem jelentés miatt letartóztatták és egy koncepciós perben 10 évi börtönre ítélték. Hat és fél év után 1964-ben szabadult az általános amnesztiával. Megjárta Kolozsvár, Marosvásárhely, Szamosújvár, Jilava börtöneit, Periprava, Luciu-Giurgeni, Salcea munkálágereit, hastífusszal Galacot. Nem volt joga kapcsolatot tartani családjával, kislányát 6 éves korában látta először szabadulása után.

Kiszabadulása utáni szolgálati helyei: Gógánváralja, Marosvásárhely, ahol 20 évet szolgált. 1975-ben teológiai doktorátust szerzett a gyakorlati teológia köréből.

Öt önálló gyülekezetet szervezett.

Az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé választották 1990. május 4-én, a Romániában történt változások után.

**Kálvin
Kiadó**